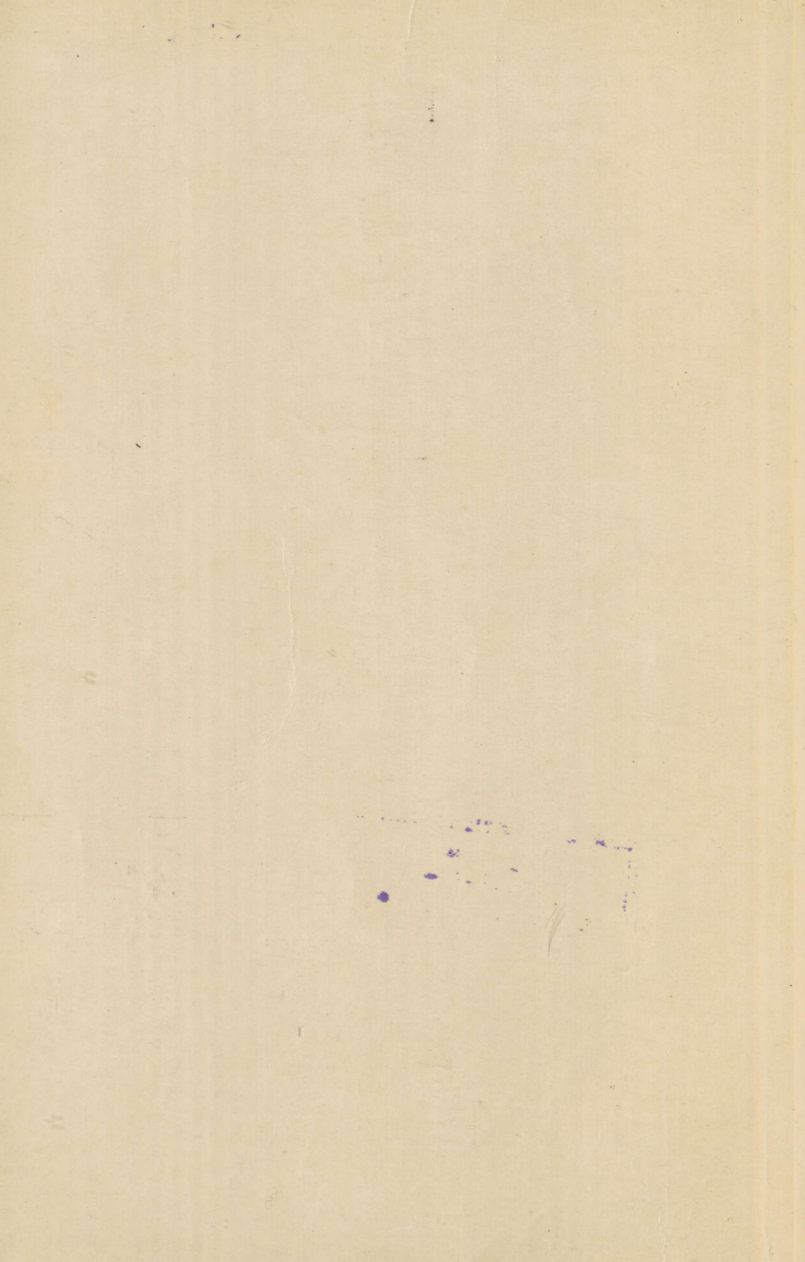

2 8769 n

JAAAN RUMMO

RÖNÖÖNKRUN

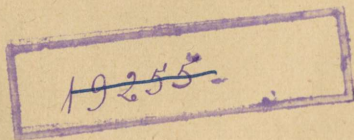
A-8166"

Duplum

J A A N R U M M O

K Õ N E O S K U S

TEOREETILISI LÄHTEKOHTI
JA PRAKTILISI JUHISEID

A/S „ÜHISELU“ KIRJASTUS

T A L L I N N A 1932

A-8166 II

2

A/S „ÜHISELU“ TRÜKK.

SAATESÕNAKS.

Asjaolu, et kõneoskuslikud võimed on saanud vältimatuks tarbeks väga paljude alade tegelastele, on põhjustanud juba mõnda aega meil märgatava huivitõusu kõige mitmekesisemais ringkonnis nende võimete arendamise võimaluste ja teede vastu. Selle huvi ilmsemaks tunnistajaks on haruldaselt rohke osavõtt kursustest ja muist üritustest, mille eesmärgiks on olnud kõneoskuslike võimete arendamine. Algajatele kõnelejatele — niihästi neile, kes tahavad arendada end kursustel, eriti aga neile, kes saavad seda teha ainult iseseisvalt — sünnitab aga tunduvalt raskusi see asjaolu, et meil puudub veel vastav kirjandus sel alal. Sest kuigi küsimuses on o s k u s, mille omandamiseks praktiliste harjutuste kõrval on vähemtähtsad teoreetilised teadmised, ometi kergendab see asjahuvilise tööd suures määras, kui teoreetilised alused näitavad kätte suuna, mis alusel ja mis sihis tuleb korraldada harjutusi vastavate võimete väljaarendamiseks.

Käesoleva käsitluse malbeks eesmärgiks on tuua kokkuvõtlikus kujus olulisemad põhieeglid kõneoskuse teooria alalt ja mõningaid praktilisi juhi- seid nende rakendamiseks meie oludesse. See on kasvanud välja loenguist ja praktilisist harjutustest kõneoskuse alal, mida raamatukese autoril on tul- nud pidada ja juhtida kursustel ja õpiringides Tal- linna Rahvapäikoolis, Kultuurühingus „Oraator“,

Ohvitseride Keskkogu poolt korraldatud ühiskondlikkude teaduste kursustel ja Raadio-Ringhäälingus, päämiselt 1931./32. a.

Mõned käsiraamatud kõneoskusest, mis ilmunud teistes keeltes, algavad oma saatesõnu umbes järgmiste sõnadega:

„Mitte selle sihiga, et korrata seda, mis juba varemalt öeldud või kirjutatud, ei ole koostatud see raamat. Ei! — Minu sõprade ja õpilaste tungivad palved — avaldada ka laiematele ringkondadele midagi sellest, mis on põhjustanud minu suurt edu kõnelemisel — on sundinud mulle pihku sule...“

Käesoleva raamatukese autor ei saa minna teele nii pidulikult ega nii uhkete lubadustega.

Sest ta on kõigepäält ise püüdnud esineda ja on esinenudki kõnedega võimalikult vähe. Seepärast ei ole tal endal mingeid ammendamatuid kogemuste varasalvi, mille avamine võiks huvitada „laiemaid ringkondi“. Ta on olnud päämiselt kõnede kuulaja. Osalt isiklikust huvist, päämiselt aga oma elukutse tõttu. Ta võib oma auks öelda ainult nii palju, et ta on püüdnud olla võimalikult hoolas kuulaja ja — erihuvist kõne kui mõjutusvahendi vastu — jälginud mitmesuguste kõnede ja kõnelejate mõju nii enesele kui ka teistele kuulajaile. Kogutud tähelepanekud, nende kõrvutamise ja analüüsimine on viinud teda kõneoskuslikke küsimusi ja massipsühholoogilisi probleeme käsitleva kirjanduse juurde. Aga esiotsa ikka ainult isiklikkude erihuvide rahuldamise sihiga.

Neid küsimusi käsitlema avalikkuse ees on sundinud käesolevate ridade kirjutajat puhtjuhuslikud asjaolud, päämiselt see, et meie suuremate kogemustega kõnelejad ei ole leidnud võimalusi jagada oma kogemusi algajate kõnelejatega, osalt aga ka

see, et käesolevate ridade kirjutaja arvates kõnelemise küsimustes on sõna ka kuulajal. Sest kuulaja arvamust kõne suhtes pole meie kõnelejad küsinud pea kunagi. Ei saa aga öelda, et meie kõnelejad oleksid alati kohelnud kuulajaid nii, nagu viimastel oleks õigus seda nõuda.

Kõneoskus teoreetilise ja praktilise käsitlusainena on juba vana — vanimaid teadusi üldse teiste rakendusteaduste seas. Selle põhialused on jäänud samaks, mis talle rajanud selle oskuse esimesed arendajad antiikses Hellases. Sajandid on selle arenemiskäigu kestes heitnud kõrvale ainult eelmistele ajajärkudele vastavaid rakendusüksikasju ja asendanud neid uutega. Midagi päris uut ei sünni kuski, samuti ei loo seda keegi kõneoskusegi alal, olgu selle looja kõneoskuslikud võimed ja kogemused kes-teab kui suured.

Käesolevas raamatukeses on püütud kõneoskuse põhireegleid ja nende rakendust tegelikus elus käsitleda lähtudes meie oludest. Seejuures on kasutatud võõrkeelsest kirjandusest autoriteetsemate kõneoskuse teoretikute tähelepanekuid ja seisukohti, nendest esmajoones soome omi (K. S. Laurila), kuna viimaste käsitlus kõige enam vastab meie oludele (kirjanduse loendus on toodud teisal).

Iga algaja kõneleja, kes asub lugema seda raamatut, või kes kuulab loenguid kõneoskusest mõnel kursusel, peab aga pidama meeles seda, et ainult kõneoskuse teooria tundmaõppimine ei ole teinud veel kellestki kõnelejat. Kõnelemine on päämiselt oskus, ja nagu iga teiseigi oskuse juures, on siingi vähe ainult teadmisist. Oskus omandatakse päämiselt harjutuste — kestvate ja süstemaatiliste harjutuste kaudu. Teooria annab neile harjutusile ainult tugipunktid, määrab ainult sihtjooned, mille järgi tuleb koostada harjutuste

kava. Ainult neist seisukohist lähtudes võib olla igasuguse kõneoskuslikke küsimusi käsitleva kirjanduse lugemine kasulik.

1a Kui käesolev raamatukene suudab anda mõnesugust tuge algajale kõnelejale, kui ta mõningal määral suudab ühtlasi asendada kuulaja härdasüdamlikumat palvet vanemale kõnelejale, mõelda kõnelemisel ka surelikule, kes peab kuulama kõnesid, siis on ta täitnud oma koostaja soovid ülimal määral.

Käesoleva ilmutamisel olid allakirjutanule häätahtliku huvi ja väärtuslike nõuannetega lahkesti abiks: end. haridus- ja sotsiaalminister J a a n P i i s k a r — esimesi pioneere kõneoskuse õpetamisel meil — raamatu sisulise külje korraldamisel, R. K r e s s ja M. L a a r m a n — keeleliste küsimuste lahendamisel. Loen oma kohuseks öelda neile käesolevate ridadega soojema tänu.

J. R u m m o.

Tallinnas,
lõikusekuus 1932. a.

SISUJUHTAJA.

	Lhk.
Saatesõnaks	3
Elav sõna ühiskondlikkudes eluaval- dustes	9
Kõnest ja kõneoskusest üldse	11
Kõneleja võimeist ja nende arenda- misest	15
Kaks põhinouet	15
Kust saame sõnu ja võrdluspilte	19
Häälest ja hääldamisest	25
Keelest	28
Kõne valmistamisest	33
Valmistatud ja improviseeritud kõned	33
Kõnevalmistamise lähtekohti	40
Põhiväide	42
Kuulajad	43
Koht	45
Materjali kogumine	46
Kõne dispositsioon. Kõne osad	48
Arvud ja statistika	56
Tsitaatidest	59
Kõne viimistlemisest	60
Lõppvalmistusi. Kas pääst, paberilt või vabalt?	62
Ärevus ja hirm esinemisel	72
Esinemisest kuulajaskonna ees	82
Esinemise välisest küljest	85
Asendist ja kehahoiust	87
Liigutustest	89
Kõneleja välimusest	94

	Lhk.
Väljendusvormist kõnelemisel	96
Asjalikkus ja isikupärasus väljendusvormis	96
Selgus väljenduis. Võõrsõnad	99
Toonist ja taktist	100
Vahelehiüdeist	106
Kõne kestvus	111
Keskustelust ja vaidlusist	117
Kuulajaskond kui mass	131
Kaks ajaloolist kõnet	152
Kõnelemisvõime on õilis väärtus, aga ka kaheteraga mõök	161

ELAV SÕNA ÜHISKONDLIKKUEDES ELU- AVALDUSTES.

Valitseda elavat sõna, olla võimeline selle sõna abil kaitsma oma õigust, virgutama, kaasa kiskuma, arvustama — mõjutama õpetavalt, julgustavalt, rahustavalt või hoiatavalt — kelle elutarvetesse ei kuuluks tänapäeval selline võime? Kellel täiskasvanud kodanikest tänapäevases ühiskondlikus elukorralduses ei tuleks tarvet esitada kaaskodanikele oma soove, veendeid või arvamusi lühemas või pikemas kõnes?

Veel kõige lähemas minevikus kuulus meil kõneoskuslike võimete omamise tarve ainult eesõigustatud seisuste ja üksikute elukutsete (õpetajad, kohutegelased j.n.e.) elunõuete hulka. Sõna-, mõtte-, südametunnistuse- ja ühinemisvabadusel rajanev demokraatlik riigikord ühes kodanikkude üheõigusega aga nõuab neid võimeid igalt vastutustundeliselt kodanikult. Rahva saatuse eest hoolitsemine on saanud rahva oma asjaks. Hoolitsemine ei seisa aga ainult teiste arvamuste ja seisukohtade kuulamises. Igaühe kohuseks on avaldada ka oma arvamus asjast. Selleks, et see väljendatud arvamus avaldaks mingisugust mõju, on tarvis oskust juhtida oma mõtteid üldisse mõtete ringvoolu, mis käimas käsitlusel oleva küsimuse ümber, juhtida oma arvamus „avalikku arvamust“ moodustavasse väitluste ristlemisse. On tarvis sõnalist väljendusvõimet oma mõtete esitamiseks avaliku arvamussepikodades, milleks on kaasaegses elukorralduses

rahvakoosolek, kultuurilise, kutselise, poliitilise, usulise või ärilise organisatsiooni nõupidamine, konventsions või kongress, parlamendilise või omavalitsusorganilise istung. Vanasõna „rääkimine on hõbe, vaikimine — kuld“ ei taha enam hästi pidada paika moodsas elukorralduses. Selle elukorralduse tingimustes tunneme väga tihti, et me vaikimisega oma isiklikkudegi huvidega jääme jalgu teistele, kui meie ei söanda või ei oska astuda välja selgesti ja kindlasti oma õiguste ja tõekspidamiste kaitseks.

Harilikust kodanikust veel enam vajab elavasõna valitsemise oskust see, kes tahab või on sunnitud esinema juhi osas avaliku elu tegevusaladel. Rahvajuht — poliitikategelane, kultuurilise või kutselise liikumise organiseerija, koolilise või kirikuõpetaja, noorsoojuht — kõik nad on piiratud teovõimega või hoopis teovõimetud, kui neil puudub võime kõita ja juhtida asjahuvilisi suulise väljendusoskuse kaudu. Kuigi tänapäeval rahvajuhil sidemepidamiseks laialiste rahvahulkadega on kasutuses rida tehnilisi vahendeid — trükitehnika, kino, raadio — jääb ometi määravamale kohale juhtimise ja mõjutamisvahendina suuliselt väljendatud elavasõna kui isikupärasem, intiimsem, lähemale tungivam ja painduvam kõigest tehnilisist vahenditest.

Mida intensiivsemaks muutub seltskondlik elu, mida teadlikumaks ja aktiivsemaks saavad laialised rahvahulgad ühiskondlikes ja poliitilises küsimuses, seda teravamalt tunneb üksik kodanik oma jõuetust ja abitust, kui ta ei ole küllalt võimas käsitama võitlemisel oma seisukohtade eest sõnalise väljenduse vahendit. Elav sõna on olnud kõikide aegade võimsamaid tegureid, võimsaim jõuallikas — ületav tihti füüsilisegi jõu. Sõna ei ole oma mõjuvõimest midagi kaotanud ka kaasaegses tehnika ja masinate ajajärgus.

KÕNEST JA KÕNEOSKUSEST ULDSE.

Suulise väljendusvõime rakendamine avaliku arvamuse mõjutamise sihis sünnib kuulajaskonnale peetava kõne kaudu. Kõneks antud korral nimetame erilist sõnalist väljendusvormi kõigi sellele omaste vormitunnustega — eraldamiseks selle sõnalaiemast, igapäevasemast mõistest, suuliste mõttevahetuste tähendusest üldisemas mõttes.

Väljendusvõimet ennast nimetame kõneoskuseks (puhetaito, Beredsamkeit, rhetorica).

Iga vähema või suurema kuulajaskonna ees peetava kõne eesmärgiks on äratada kuulajais mõtteid, kujutelmi ja elamusi ja panna neid liikuma kõneleja poolt määratud viisil ja sihis. Hääks kõneleja ks selle sõna ulatuslikumas mõistes tuleb pidada kõnelejat, kes suudab kütkestada kuulajate tähelepanu ja kes selle esialgse — tihti lihtsast inimlikust uudishimust sõltuva — tähelepanu kõneleja isiku vastu suudab kõne kestes arendada pidevalt kasvavaks huviks käsitusaine vastu, kes vallutab kuulajaskonna mõttekäigu, kujutelmad, tundmused ja tahtmused ses määras, et kõneleja arendatud mõtete suund, elamused ja otsustused saavad iga kuulaja mõtete suunaks, elamusteks ja otsustusteks. Tähendatud eesmärgile võib jõuda kõneleja, kes „on hästi arenenud vaimselt ja kõnelemisvõimeilt, kes on mõelnud läbi üksikasjaliselt ja kõigis suhtes käsitletava aine põhijooned; kes käsitleb ainet selgesti ning ülevaatlikult ja õieti järjestatud tõestustega; kel on varuks hulk tabavaid võrdluspilte, mis teevad kõne kuulajaile kergesti arusa-

Tis

davaks ja kaasakiskuvaks; kes teab täpselt kõike, mis tal tuleb öelda ja kuidas öelda.“ (Fénélon.)

Esimeses päätükis nägime, kui tarvilik on igaühele tänapäeval kõneoskus. Kui me nüüd oleme vaadanud nõudmisi, mis esitatakse kõnele ja kõnelejale, tõuseb meis küsimus, kas on igaüks võimeline valitsema kõneoskust nende nõudmiste määras? Tegelikus elus näeme esinevat väga mitmesuguste võimetega kõnelejaid. Mõnd neist kuuleme häämeelega, mõni kõneleb võimatult igavalt. On küllalt neidki, kes kunagi ega kuski ei suuda või ei usalda esineda kõnega. See asjaolu paneb meid kahtlema küsimuses, kas on kõneoskus üldse omandatav? Kas ei ole kõneoskus ainult üksikute äravalitute sünnipärane anne?

Vastuse neile küsimusile saame siis, kui me võtame vaatusle kõne ja kõneleja suhtes ülesseatud nõudmiste konkreetse sisu. Neid nõudmisi analüüsides leiame, et igal hääle kõnelejal peavad olema:

1) sisemiste eeldustena: rikkalik tagavara vaimeseid väärtusi teadmiste, kogemuste, elamuste j.n.e. näol; võime loogiliselt mõelda ja otsustada; sõnavara ühes võimega oma mõtteid kiiresti ja voolavalt sõnastada; arenenud kujutlusvõime (fantaasia);

2) väliste eeldustena: esitada oma mõtteid kõigile kuuldavalt (hääleorganite korrasolek, veatu ja kuuldav hääldamine), ilmekalt ja selgesti (keelevalitsemine); oskus esineda vabalt ja kindlalt.

Iga normaalselt arenenud inimene, kel on loendatud võimeid või kel on eeldusi nende võimete arendamiseks, peaks olema võimeline omandama ka kõneoskust. Kui hääks kõnelejaks keegi saab, mis määral suudab keegi selle oskuse omandada, oleneb sellest, mis määras kellelgi on loendatud eeldusi ja võimeid.

meid, ja mis määras keegi suudab neid rakendada kõnelemise teenistusse vastavate harjutamiste kaudu.

Et kõneoskus on omandatav vastavate eelduste juures ja püsivate õppimiste ning harjutamiste teel, seda tõendavad teoreetiliste arutluste kõrval ka praktilised kogemused. Eriti ilmekaid näiteid sellest toob kõneoskuse ajalugu. Ilmekaim neist näiteist on kõigile tuntud kreeka suurim kõnemees *Demosthenes*. Teame, et Demosthenes'el noorpõlves ei paistnud olevat mingeid eeldusi selleks, et saada hääks kõnelejaks: ta oli kidakeelne, nõrga häälega, sõnavaene ja arg, esinemises abitu ja kohmetu. Ainult raudsest tahtejõust kantud hool, õppimine ja pingutavad harjutused tegid Demosthenesest selle, kellena me teda tunneme — kõikide aegade võimsaima kõneleja. Samuti on teada, kui pikka aega ja kui mitmes koolis valmistus teine antiikaja suurim kõnemees *Cicero* kõneoskuses, ja kuidas ta hiljem oma kuulsuse tipulgi kogu aja nägi suurt vaeva oma teadmiste laiendamisel ja võimiste edasiarendamisel.

Tabavama ja kokkuvõtlikuma vastuse küsimusele, kas on kõneoskus sünnipärane anne või on ta omandatav ka õppimiste ja harjutuste teel, annab inglise kõneoskuse teoreetik *Harold Ford*:

„Miks esineb kõnetooles ja kirikukantsleis nii vähe häid kõnelejaid, mispärast ebaõnnestuvad nii sagedasti avalikud kõned?

Seepärast, et kõnelemist — inimese hingeliste võimete avaldamise oskust — peetakse vääralt mingiks sünnipäraseks ja valmiks võimeks, võimeks käsitada mänguriista klaviatuuri ja laia häälestikku ilma erilise õppimiseta ja harjutamiseta, lootusega seejuures ometi kuuldavale tuua puhtakõlalisi akkorde.

Iga muu oskuse alal oleks kuulmatuks jultumuseks esinemine kuulajas või vaatajaskonna ees ilma

ettevalmistavate harjutuste või õppimiseta; ei suvatseks ka keegi muudel aladel esineda ebaküpsede ja komberdavate katsetega esitada oskuslikult midagi sellist, mille esitamiseni ei küüni ta võimed üldse.

Aga kui on küsimuses esinemine avaliku kõnega, on üldiseks käsituseks, et voolava sõnastusvõimega kõnemees on mingi äkilise vaimuvalangu või mõne muu seletamatu ja muinasjutulis-salapärase ilmutuse osaline.

Selline arusaamine kõneoskusest on vastolus niihästi muinas- kui ka uue aja hääde kõnelejate tõeks- pidamiste ja kogemustega.“

„*Orator fit, non nascitur*“ — kõnelejaiks ei sünnita, vaid arenetakse — kirjutas Cicero. On tõsi, et on vajalikud mõningad erilised sünnipärasead omadused, ilma milleta on võimatu tõeline kauniskõnelemine. Aga neid omadusi on suuremal enamusel inimesist suuremal või vähemal määral. Kuid ka parimadki neist sünnipäraseist eeldusist ei tee tarbetuks järjekindlaid ja kavapäraseid harjutusi. Suureks kõnelejaks ei arene ükski ilma harjutusteta.“

Kuidas sünnib kõneoskuslikkude võimete väljaarendamine, milliseid asjaolusid tuleb pidada silmas kõnede valmistamisel ja kõnelemisel, nende küsimuste selgitamine ongi kõneoskuse teooria ülesanne.

Kõneoskuse põhireeglid ja üldisemad juhised on oma iseloomult negatiivset laadi, s.o. need ei näita niipalju seda, kuidas peab kõnelema, vaid päämiselt hoiatavad, kuidas ei tule kõnelda. Need püüavad kõnelemiseks sobivate ainete, alade, olukordade ja tingimuste ääretus kõikide võimaluste meres märkida ära hädaohtlikud paigad — mada-likud, karid ja veealused kaljud, milledele sattudes võib hukkuda algaja kõneleja hääde lootuste laev.

KÖNELEJA VÕIMEIST JA NENDE ARENDA- MISEST.

Kaks põhinõuet.

Prof. K. S. Laurila seab üles kaks tähelepanu-
väärset põhinõuet, millest lähtudes tuleb arendada
kõneoskuslikke võimeid igal kõnelejal. Toome all-
järgnevas mõlemad põhinõuded ühes nende põhjen-
dustega ja meie oludesse kohandatud selgitustega.

Esimene neist nõudeist on:

Asu kõnelema ainult siis, kuisul
on midagi öelda teistele.

Ja teine:

Kõnele ainult sellest aimest
või küsimusest, mida põhjalikult
tunned või valitsesid, esita
ainult neid mõtteid ja väiteid,
mida oled mõelnud lõpuni, ja
ainult neid tundeid, mida oled
tundnud tõelikult.

Need kaks põhinõuet, mida ei tohi lasta silmist
ükski kõneleja, määravad kindlal kujul, milline või-
me kõneleja sisemistest võimetest tuleb tõsta esi-
kohale ja millise võime arendamise eest tuleb kanda
erilist hoolt.

Need on kõneleja teadmiste, elamuste
ja elukogemuste tagavara, oskust äien-
dada seda tagavara ja loogiline otsustusvõime

ühes terve enesekriitikaga valida sellest tagavarast välja seda, mida omas kõnes tuua esile kuulamiseks teistele.

Kuidas omandada ja täiendada seda tagavara, see on küsimus omaette ja oma ulatuselt nii suur, et milgi moel ei mahu käesoleva raamatu piiridesse. Ei sisalda ju see küsimus endas ei vähem ega rohkem kui kogu haridus- ja kasvatustprobleemi tema laiapiirilises ulatuses ja eriküsimuste mitmekesisuses. Käesoleva käsitlese ülesanne ei ole aga selgitada teadmiste, elamuste ja elukogemuste omandamise küsimust, vaid seda, kuidas neid vaimuväärtusi väljendada kuulamiseks teistele. Piirdugem seepärast nimetatud tagavara olemasolu tähtsuse rõhutamisega ja asjaolude selgitamisega, millede silmaspidamisele kohustab iga kõnelejat sellise tagavara olemasolu nõue.

Kel midagi ei ole endal, sel ei ole ju midagi anda ka teistele. See näib ja on nii endastmõistetav, mispärast tundub esimesel pilgul täiesti ülealusena rõhutada kirjeldatud vaimuväärtuste tagavara olemasolu tähtsust kõneleja juures. Aga nagu nii paljudki lihtsad ja endastmõistetavad asjad jäävad harilikult tähele panemata, nii sünnib see igal sammul just käsitlesoleva küsimusega. Tarvitseb meil ainult veidi soojendada üles mälestusi ja elamusi meie-päevil nii suure hulgal peetavaist koosolekuist, kongressidest, pidudest, aktustest j.n.e., millest meil on tulnud võtta osa, ja meie vaimusilmade ette tõuseb leegion kõnelejaid ja sõnavõtjaid, kes neis esinesid — kes kõnelesid palju, pikalt ja laialt, kes tarvitasid oma õigust sõna saada ja seda kasutada igal võimalikul juhul — ja kes ometi ei öelnud mitte kui midagi, vähemalt säärast, mis meid oleks kuidagi köitnud. Kuulsime ainult sõnu, mõnikord ilusaidki, kuid enamasti sisutuid, tühjusest kõmisevaid; veel

sagedamini aga vehklemist kulunud fraasidega, paastost, mille taga ainult kunagi kätteõpitud poos. Aga harva, nii ääretult harva vilksatas nende keskel mõni uus, omapärane mõte, lennukas võrdlus, ehtne tundevirvendus. Paljud sellised kõnelejad ei mõtle nähtavasti kunagi sügavamalt küsimusele, mis eesmärke taotleb kõnelemine ja millised eeldused peavad olema kõnelejal endal, et õigustada nõudmist teiste koosolijate tähelepanule tema sõnade ärakuulamiseks. Nad kõnelevad kõnelemise enda pärast ega sea endale kunagi küsimust, kas mul on üldse öelda midagi sellist, mis vääriks kuulamist teiste poolt.

Selle kõrval märkame aga alati, et siis, kui kõnelejal on öelda midagi isiklikult läbituntud, midagi, mis kaua painanud tema südant, liigutanud tema meeli, otsinud teed väljapääsuks, nii et on tulnud tarve seda ilmutada — et alati leiab sellise kõneleja kõne kuulajaid kõrvu, alati on sel mõju, olgu seejuures kõne ettekandmiseviisi tehniliselt kesteab kui puudulik.

On ju kõne pääeesmärgiks ilmutada võimalikult mõjuvaid mõtteid ja tundeid; järelikult on siis esimeseks eelduseks, et need tunded ja mõtted on olemas. Vastasel korral muutub kõne tühjaks sõnade kõlinaks. Seepärast ei jõua küllalt rõhutada seda, et kõneoskuse esimene nõudmine on: kõnelejal olgu öelda midagi sellist, mis on tema oma, kõne mõju ripub ennekõike sellest, kas kõnelejal on seda oma ja missuguse väärtusega on see. Alles teises järjekorras tuleb nõudmine — kuidas seda isikupärast, mis nõuab ilmutamist, tuua kuuldavale.

Võetud seisukoht aga tõstab esile uue küsimuse: mis on siis selles, millest meie kõneleme, täiesti meie oma, täiesti isikupärane? Kas ei tee püstitatud

nõudmine esinemist harilikule surelikule üldse võimatuks? Kas ei sisaldu ses nõudmises, et meie oma kõnes peame alati esile tooma hoopis midagi uut, senikuulmatut, enneolematut? Ja kust võtame meie, igapäevased inimesed, alati selle hoopis uue, seni kuulmatu? Ja kas sellist on tänapäeval üldse olemas, eriti, kui tuletame meelde ühe mõtleja sõnu, kes kord lausunud: „Kõik pisemadki tõed, samuti suurimad ja tähelepandavamad valedki on juba kunagi või kuski lausunud.“

Niikaugele ulatuvaid nõudmisi ei sisalda püstitatud isikupärasuse nõue ometi. See, mis me kõneleme või millest me võime kõnelda, ei tarvitse sugugi olla täiesti ennekuulmatu, hoopis uus. Ümberpöörduvalt — see võib olla isegi õige vana ja sadasid kordi enne kuuldud; tingimuseks on aga, et kõneleja selle, millega ta esineb, peab olema põhjalikult ise läbi mõelnud, läbi töötanud, läbi elanud, lisanud sellele oma tähelepanekud ja elukogemused.

See nõue eeldab esmajoones seda, et see, mida meie läheme kõnelema teistele, oleks lõpuni mõeldud meie endi poolt; see eeldab, et me enne, kui lähema mõjutama teisi, oleksime ise mõjutatud, et meie esitaksime ainult ehtsaid, meie endi poolt tõeliselt läbielatud tundmusi. See nõue eitab mehhaaniliselt omandatud võõraid teadmusi, võltse elamusi, teeseldud tundeid, teeseldud paatost ja poosi.

See nõue piirab ka ainete valikut, millest meie võime kõnelda. Kuigi igale inimesele, eriti aga igale kõnelejale, on hädatarvilikud võimalikult laialdased teadmised ja kogemused kõigilt teaduste, kunstide ja ühiskondliku elu aladelt, ometi ei tähenda see seda, et ta võiks end pidada võimeliseks kõnelema igast küsimusest, igast asjast, mis aga juhtub kätte.

Teaduse ja tehnika suuresammuline edukäik ja alatasa keerulisemaks muutuv ühiskondliku elu areng on avardanud kõnelemiseks sobivate alade vaatepiirid nii laiaks, et neist üksik inimene, olgu ta nii geniaalne kuitahes, enam ei suudaks vaadata üle. See on toonud esile spetsialiseerumistarbe igale inimesele mõnel kitsamal erialal; kõiketeadvate entsüklopedistide aeg on ammu juba mööda. Järelt ei saa olla ka inimest, kes kõigist küsimusist või aineist võiks esineda kõnega ühesuguse eduga. Ja seepärast need tegelased, kes väidavad endil olevat teadmisi ja võimeid kõnelemiseks ükskõik millisest küsimusest, kutsuvad oma väidetega — veel rohkem aga kõnelemisega — esile ainult muigeid.

Kust saame sõnu ja võrdluspilte?

Kui me nüüd oletame, et kõnelejal on olemas oma lähemalt erialalt rikkalik tagavara teadmisi, tähelepanekuid, kogemusi ja elamusi — olgu need siis omandatud eluvaatluste, uurimiste, õppimise-lugemise, kogemuste, katsetamiste või mõnel muul teel — siis tõuseb meile uus küsimus, kuidas kõike seda, kui selle hulgas palju säärast, mis väärriks kuulmist teistegi poolt — tuua esile kõnes. On ju teadupärast sootuks kaks iseasja — esiteks omada mingisuguseid mõtteid ja teiseks väljendada neid nii, et teised neid mõtteid mõistaksid, neist saaksid aru. Mõtete kuuldavale-toomiseks on meil vajalikud vahetalitajatena sõnad, võimalikult palju sõnu. Küsimuse arendamine mõtlemise korras ja selle mõttekäigu esitamine kuuldavalt on kõnelemise kaks erikülge, mis peavad arenema kõrvuti.

Sagedasti ei ole aga lugu nii. Me tunneme endil olevat hulga huvitavaid, omapäraseid mõtteid, kuid meie ei suuda neid tuua kuuldavale, kuna meil

puuduvad hädatarvilikud sõnad. Kõnelejal peab oma mõtete esile-toomiseks olema käsutuses suur sõnade tagavara.

Ja mitte ainult tagavara passiivsel, liikumatul kujul, vaid selle tagavara käsitlemine peab olema nii paindub, et igale tekkivale mõttele oleks samal momendil keelel otsekohe vastavat mõtet väljendav sõna. Nõuame ju kõnelejalt pidevalt voolavat sõnastust, meile on vastumeelt kuulata, kui kõneleja kohast väljendusvormi otsides jääb peatuma, valib kuuldavalt sõnu, neid esitab ebakorrapäraselt järjestatult, või oma lauseid meie kuulates korduvalt ehitab ümber. Kõik need asjaolud näitavad seda, et kõnelejal ei ole tarvilisel määral likviidset sõnade tagavara, või et kõneleja mõttekäik ja nende mõtete väljenduskäik arenevad kumbki erirütmis. Kuulajaile on aga sellise kõne kuulamine äärmiselt väsitav ja tüütav.

Sellele lisaks seltsib veel teine asjaolu. Kui meie võrdleme kaht kõnelejat, kellest üks esitab oma mõtteid kuival, abstraktsel kujul, kuigi see sünnib loogiliselt, korrapäraselt ja voolavalt — ja teine kõnelejaist kuivade abstraktsete arutluste asemel esitab kujukaid võrdlusi, pilte, elamusi — kuigi mõttekäigule tarvilikud üksikasjad jäävad mõnikord kõrvale — siis eelistame meie enamasti kuulata seda viimast kõnelejat. Sest selle jälgimine on esiteks märksa kergem ja teiseks jäävad mõtted, mis esitatud kujukate võrdluspiltide kaudu, meile palju sügavamalt ja püsivamalt meelde. Sellest järgneb, et kõnelejal rikkaliku ja käsitlemiseks nõtke sõnavara kõrval peab olema veel tagavara võrdluspiltidest, õigemini tugevat kujutlusvõimet, fantaasiat, selliseid võrdluspilte ise leida ja luua. Võime voolavalt sõnastada oma mõtteid ja neid mõtteid kehastada plastilistesse võrdluspilti-

desse annab meile võimaluse arendada kõnele hädatarvilikku hoogu ja jõulisust, panna oma sõnadesse sügavaid tundmusi (kui neid olemas) ja tuld.

„See, kes ei suuda panna tuld oma kõnesse, pangu oma kõne tulle!“

Kuidas aga rikastada oma sõnavara, kui see on puudulik? Kuidas teha seda tagavara, kui see on olemas, käsitamiseks nii painduvaks, et saada oma mõtete voolavaks esitamiseks tarvilikku ühtlast rütmi mõtete eneste ja nende väljendusvahendite vahel? Ja kust saada võrdluspilte, kuidas arendada oma fantaasiat?

Neile küsimusile saaksime kõigekülge vastuse siis, kui meie jälgiksime üksikasjalisemalt sõnade omandamise, nende tarvitamise ja fantaasia arendamise psühholoogilist protsessi. Kuna aga selleks käesoleva kirjutise piirides puuduvad võimalused, peame rahulduma sellest, et puudutame ainult mõnd käepärastolevat praktilist vahendit, mille tarvitamine meile võib osutuda suureks abiks.

Neist vahendeist seisab esimesel kohal lugemine. Igauks, kes tahab saada hääks kõnelejaks, või kes tahab selleks jääda, peab võimalikult palju lugema kirjandust. Kirjandust kõige mitmekesisemalt aladelt, fantaasia arendamise seisukohalt aga eriti ilukirjandust. Ja lugema mitte ainult uute teadmiste ja uute mõtete omandamise, vaid samal määral oma sõnavara rikastamise eesmärgiga.

„Kes tahab õppida valitsema keelt, peab kuulama häid kõnelejaid ja lugema häid raamatuid. Minul on olnud õnn tunda paljusid kuulsaid kõnelajaid; ja ma olen pannud tähele, et need on olnud pea eranditult kõik inglise parima kirjanduse põhjalikud tundjad. Kui mälus on Shakespear'i või Milton'i kõlav keel või Thackeray ja De Quincey jõulised

laused, juhib see tähelepanematult tarvitama häästiili.“ (Dr. Italker.)

Sõnavara rikastamiseks ja selle tagavara hõlpsasti kasutatavaks tegemiseks soovitab Harold Ford ja mitmed teisedki kõneoskuse teoreetikud mitmesuguseid erilugemisviise tavalise lugemise kõrval. Neist eriti kolme: kuuldavat (valjusti) lugemist, tõlkimist võõrkeelse teksti lugemisel ja lugemist sünonüümide otsimisega loetavas tekstis esinevate sõnade asemel (n. n. substituutsiooni).

Me loeme kirjandust ja ajalehti tavalisest hääletult, ainult silmadega. Hääletul lugemisel köidab meie tähelepanu päämiselt tekstis esinev mõtete käik, kuna nende mõtete väljendusvorm kipub jääma kõrvale. Meie omandame sellisel lugemisel küll esitatud mõttekäigu, mitte aga väljendusvormi. Ehk kui meie seda omandamegi, siis poolikult, sest selle vastuvõtmisel on meil tegevuses ainult üks meel, nimelt nägemismeel, s. o. silmad. Me aga teame, et me jäävustame seda selgemalt ja kindlamal kujul iga asja oma mälus, mida rohkem on tegevuses selle omandamise juures meeli. Kuuldaval lugemisel me mitte ainult ei näe tekstis esinevaid sõnu, vaid võtame kuulmismeele, kõrva, kaudu vastu ka sõna kõlapildi. Teiseks astuvad sõna kuuldamisel hääldamisel tegevusse kõneorganid, rakendades tegevusse motoorse mälu.

Nagu sellest näeme, on sõna omandamise protsess kuuldamisel mitmekülgsem ja seega ühtlasi kindlam. Selle kõrval käivad suulised liigutused aitavad teha eelharjutusi sõna uuesti kuuldamiseks juba meie endi tahtel mõnes teises sõnade kombinatsioonis.

Kord omandatud sõnade kiire tarvitamisokuse omandamiseks on soovitavad ka loetud teksti ümberjutustamised oma sõnadega. Sest vähe on sellest, kui meie sõnavaras seisab mõni tarvilik sõna — meil on tarvis, et see sõna oleks igal hetkel saadaval, kui meie seda vajame. Tarvilise sõna kiiret esilekutsumist mälus saame aga harjutada ainult korduvate kogemuste loomise kaudu. Harilik elu pakub meile võrdlemisi vähe võimalusi sellisteks harjutamiseks. Seepärast tuleb neid võimalusi luua kunstlikult, sellised võimalused avanevadki just kuuldaval lugemisel ja loetud teksti ümberjutustamisel. Selle juures tuleb aga pidada silmas, et selleks otstarbeks võetud tekst oleks valitud hooliga: see peab olema nii stiililt kui keelelt täiesti laitmatu, ainult hää kirjandusliku väärtusega töö. Vastasel korral arendame endas selliste lugemiste kaudu vigaste keelevormide ja halva stiili tarvitamist.

Veel tõhusam vahend sõnavara rikastamisel ja selle tarvitamiseks painduvaks harjutamisel on tõlkimine võõrkeelse teksti lugemisel. Seda vahendit on tarvitanud pea kõik suuremad kõnemehed nii vanal kui uuemal ajal. Eriti harrastavad seda meetodit inglased. Kahjuks saavad tõlkimismeetodit kasutada ainult need, kes valitsevad mõnd võõrkeelt seevõrra, et saavad enam-vähem vabalt lugeda võõrkeelset teksti.

Tõlkimismeetodi käsitamiseviis on iseendast lihtne: loetakse (hääletult) võõrkeelsest tekstist terve lause ja selle järele otsekohe esitatakse kuuldavalt oma keeles lause võimalikult täpne, kuid ometi oma keele väljenduslikke iseärasusi silmaspidav tõlge. Sellise tõlkimise eesmärgiks on harjutada keelt kiiresti sõnastama mõtteid, mis meile antakse võõrkeelse teksti kaudu.

Alul on selline tõlkimine äärmiselt aegaviitev ja tülikas: harjumatul on raske leida vastavaid oma-keelseid sõnu ja neid järjestada stiilinõuete kohaselt. Kuid nende harjutuste püsival ja süstemaatilisel jätkamisel ilmnevad õige varsti positiivsed tulemused. Sõnade leidmine oma keeles, mis võttis alul aega ja nõudis otsimist sõnastikus, läheb üha hõlpsamaks: meie keel rikastub uute mõistete ja neid mõisteid väljendavate sõnadega. Me ei kogu neid sõnu ainult mälu tagavaradesse, vaid rakendame neid korduvalt uute mõistete väljendamisel: passiivne sõnavara muudetakse aktiivseks. Veel rohkem: me leiame, et üht mõistet on sagedasti võimalik väljendada mitmesuguste sõnadega, me omandame hulga s ü n o n ü ü m e, s. o. samatähendusega sõnu ja teeme sel teel oma väljendusvõimed varjundirikkamaks. Mida hõlpsamalt me tõlkimisel leiame oma-keelseid vasteid võõrkeeles väljendatud mõistetele, mida soravamalt ja voolavamalt me suudame võõrkeelseile lauseile anda tabavat ja stilset väljendust oma keeles, seda enam veendume oma väljenduslike võimete kasvamises, seda kuulekamaks ja nõtkemaks tunneme muutuvat oma keelt.

Inglise riigimees William Pitt (noorem), kes oli omaaja hiilgavamaid kõnemehi parlamendis, olevat seletanud, et ta oma võrratu sõnastamisoskuse eest võlgnevat tänu ainult sellistele tõlkimisharjutustele. Nimelt olevat tema isa — William Pitt vanem, samuti kuulus riigimees ja hiilgav kõneleja — sundinud teda koolipõlves igapäev kindlaks määratud tunnil tegema selliseid tõlkeharjutusi kreeka, ladina ja prantsuse keelest.

Substitutsiooniks nimetab Ford sellist lugemist, kus loetavas tekstis esinevate sõnade asemel püütakse leida teisi, samatähendusega sõnu,

sünonüüme. Keele mitmekülgsus annab selleks palju võimalusi. Nii nagu me oma mõtteid võime tuua kuuldavale mitmesugusel kujul, nii võime võõraidki lauseid öelda tarbekorral teiste sõnadega, ilma et seejuures muudaksime nende lausete sisu. Me vahe-
tame lauses ainult üksikuid sõnu, jättes seejuures puutumata lause algupärase ehituse.

Lugemine ise sünnib siingi kuuldavalt — põhjustel, millest oli juttu juba eelmiste harjutuste juures. Substitutsiooni mõju sõnavara rikastamisel on sama, mis tõlkimisemeetodi juures.

Peaks vist olema arusaadav, et kirjeldatud lugemismeetodeid ei tule võtta sellistena, et nendega a l a t i tuleks asendada tavalist hääletut lugemist ja et neil ainult siis oleks mõju. Kirjeldatud lugemismeetodeid tuleb tarvitada hariliku lugemise kõrval, ainult tähendatud eesmärkide saavutamiseks, selleks eriti reserveeritud ajal. Neid harjutusi peaks aga korraldatama süstemaatiliselt ja järjekindlalt. Kas keegi neil harjutustel harrastab ainult üht neist meetodeist või kordamööda kõiki, ei muuda asja. Sõnavara rikastamiseks on aga kõik need meetodid hääde tulemustega kasutatavad.

Häälest ja hääldamisest.

Et kõneleja sisemised vaimsed väärtused, tõlgitsetud sõnadesse, pääseksid mõjutama kuulajaid, on vaja füüsilist vahendit, mis need sõnad kannaksid kuulajateni. Selleks vahendiks on kõneleja hää. Kõneleja hää peab olema nii kuuldav, kandev ja selge, et see oleks võimeline kandma kõneleja sõnad kuulajate kõrvadesse. On seepärast endast mõistetav, et neist, kel hääle- või kõneorganeis on kõrvaldamatuid rikkeid, ei saa kunagi kõnelejat.

Vähe on aga sellest, kui kõnelejal on tarviliselt kuuldav ja kandev hääl ja kui kõneleja kõneorganid on veatud. On tarvis oskust kasutada neid füüsilisi vahendeid nii, et need esinemisel kuulajas-konna ees täidaksid oma otstarbe. Väga sagedasti ei pöördta sellele asjaolule küllaldaselt tähelepanu. Esineb küllalt kõnelejaid, kes kõnelevad nii nõrga häälega, või häälavad sõnu nii puudulikult, et neid on äärmiselt raske, kui mitte hoopis võimatu kuulata. Kuulajaile on säärase kõneleja kõne jälgimine suureks piinaks. Nad peavad selle asemel, et jälgida kõneleja mõttekäiku ja süveneda sellesse, tugevasti pingutama oma tähelepanu, et üldse midagi püüda kinni sellest, mis kõneleja ütleb. On loomulik, et sellise kõne mõju läheb hoopis kaotsi. Kõneleja, kes kõneleb ebakuuldavalt, kutsub kuulajais esile tõsise meelepaha. Sest neid on kutsutud midagi kuulama; nende ees kõnetoolil aga sooritatakse midagi sosistamise ja pomisemiste saatel, ilma et kuulajatel läheks korda jõuda selgusele, mis sääl õieti sünnib.

Ebakuuldava kõnelemise põhjused on kas hääleorganite vales tarvitamises, hääleorganite rikked või puudulikus hääldamises. Kõneleja kas ei oska kohandada oma hääletugevust selle ruumi akustilistele nõuetele, kus tal tuleb kõnelda: ta kõneleb kas liig tasa või liig kõvasti; mõlemal juhul lähevad ta sõnad kaotsi. Kõneleja hääl hakkab kahisema kestvama kõnelemisel, „hääle läheb ära“, väsib; põhjuseks on valesti korraldatud hingamine kõnelemise ajal, mis väsitab hääleorganeid. Mõnel kõnelejal on paras hääletugevus, hääl on kajav, painduv, kandev ja kestev — aga sõnad kaovad ometi; harilikult on siis tegemist puuduliku sõnade häälamisega (artikuleerimisega). See ilmneb liig tasases või tugevas, liig kiires või pikaldases

kõnelemises, sõnade alguse, keskkoha või lõpu — sagedamini just lõpu — „ärasöömises“, üksikute häälikute kuuldavale toomises valesti, läbi nina rääkimises, kogelemises, kokutamises j.n.e.

Hää kõneleja peab olema vaba neist vigadest — alles siis saab ta edukalt täita oma ülesannet. Kuulajail on täieline õigus igalt ühelt, kes tahab neile midagi öelda, nõuda kuulavat, veatut ja selget kõnelemist. Kõneleja kõrvu mõnikord nii valusasti löikav vahelehiüü: „Kõnelege valjemini!“ või „Sülitage puder suust, enne kui hakkate kõnelema!“ on kuulajate seisukohast täiesti õigustatud.

Hääleorganite kordaseadmine, õige hingamise kätteõppimine ja sõnade õige hääldamine — need kõik on lahendatavad vastavate harjutamiste teel, sel juhul muidugi, kui puuduliku kõnelemise põhjuseks ei ole kõrvaldamatud orgaanilised või psüühilised rikked. Iga kõneleja esimeseks mureks olgu kõrvaldada need puudused — enne ei saa olla juttu mingist korralikust kõnelemisest. Vastavate juhataste andmist ei saa oma ülesandeks võtta käesolev raamatukene, osalt ruumipuudusel, kui ka sel põhjusel, et see küsimus kuulub oma tervikus teise — hääldamisõpetuse nn. kõnetehnika — valdkonda.

Kes tahab esineda kõnelejana ja kel on nimetatud puudused, peab tingimata pöörama vastavate juhataste saamiseks eriteadlaste (arstid, näitlejad, lauluõpetajad j.n.e.) poole. Häält tahtmisel võib kirjeldatud vigadest vabaneda ka iseseisvalt, kui teadlikult jälgitakse oma vigu ja tehakse pingutusi nende vältimiseks vastavate harjutuste kaudu. Kasulikuks toeks selliste harjutuste juures on näitlejate R. Engelbergi ja K. Otto raamat „Hääldamise ja ilulugemise õpetus“.

Keelest.

Samuti on kuulajad alati õigustatud nõudma kõnelejalt, et see oma mõtted esitaks kuulajaile korralikus keeles. Teiste sõnadega: kõneleja valitsegu võimalikult hästi suulises väljenduses seda keelt, milles ta esineb kõnega. See nõudmine eeldab keele valitsemist kahes mõttes: 1) et kõneleja tarvitaks sõnu, mis vastavad täpselt väljendusel olevatele mõtetele ja mis oleksid arusaadavad samas tähenduses kuulajaile; 2) kõneleja väljendused vastaku maksvatele õigekeelsuse nõuetele: õige lauseehituse, keelevormide õieti tarvitamise ja keele hääldeärasuste mõttes.

See nõue, mis muudes kultuurimaades on nii endastmõistetav, et vastavad kõneoskuse käsiraamatud lähevad sellest mööda ainult paarilauselise märkusega, vajab meie oludes veidi lähemat vaatlemist. Sest elame olukorras, kus suur osa meie kõnelejaist ei loe veel enda kohta maksvaks nõudmist valjult pidada kinni oma väljenduses õigekeelsusest. Kuna vanemate kultuurimaade avalikud tegelased lugupidamisest ja armastusest oma keele vastu, samuti lugupidamisest teiste sama keelt tarvitavate kaaskodanikkude vastu peavad oma esimeseks aukohuseks õppida tarvitama seda keelt võimalikult täiuslikult nii suulises kui ka kirjalikes väljenduses, siis meil on ses mõttes olukord hoopis teine. Tänu keeleteadlaste ja korrektorite tööle hakkame juba saama päris korralikus keeles trükitud ajalehti ja raamatuid. Kuid avalikult peetavates kõnedes tarvitavad paljud kõnelejad ilma punastamiseta niivõrd konarlikku ja valesti või võõrapäraselt hääldeäraselt keelt, et see mõnikord teeb otse võimatuks kõne sisulise jälgimise.

Keel, milles meil tuleb pidada ja kuulata kõnesid, on viimaste aastakümnete jooksul arenenud nii pikade sammudega, et selle abil on saanud võimalikuks väljendada ka kõige peenemaid mõtte- ja õrnumaid tundevarjundeid. On ammu langenud ära põhjused etteheiteks, mis toodi kuuldavale paar aastakümnet tagasi (kui mõni meie haritlasist otsis õigustust kõnelemiseks võõrkeeles): „Ah, see eesti keel on ju nii vaene!“ Lihtsast rahvakeelest on meie keel tõusnud teaduste, kunstiväärtusliku ilukirjanduse ja lavakunsti suurimaidki nõudeid rahuldavaks väljendusvahendiks, veel rohkem — ta on tõusnud riigikeele aukohale. Oleks loomulik, et kõigi nende alade tegelased, kel see väljendusvahend on igapäevaseks tarbeasjaks nende töö juures, suhtuksid suurima armastuse ja lugupidamisega sellesse oma esimesse tööriista ja õpiksid seda tarvitama eranditult hästi. Et see aga ei ole nii, selle kohta kuuleme ilmseid tõendusi igal pool, kus meie avalikud tegelased esinevad kõnedega: rahvakoosolekuil, riigikogus, kirikuis, omavalitsuste volikogudes, aktustel, loengutel j.n.e.

Kurdetakse — ja täie õigusega — meie rahvustunde nõrkusest, rahvusliku enesetunde puudumisest, sellest, et me tihti alavääristame oma ja tuneme ülemäärast aukartust kõige selle vastu, mis tuleb võõrsilt. Rahvusliku ühtekuuluvuse ilmsemaks tunnistajaks on rahvuse keel nii igapäevases läbikäimises, teaduslikkudes üritustes, kunstis, seadusandluses, aga ka meie kõige õrnemates, sügavamates ja pidulikumates eneseavaldustes. Ja ometi — kuidas kuuleme me igapäev ja igal sammul koheldavat seda meie suurimat rahvuslikku omapära — eriti kõnedes? Kas oleks kuski mujal vanemas kultuurimaas võimalik see, et selle maa juhid, teadusemehed või seltskonnategelased oma

avalikkudes esinemistes nii hoolimatult läheksid mööda oma rahvusliku keele õigekeelsuse nõudeist, esitaksid oma mõtteid murde- ja muudest vigadest kubisevais sõnades ja lausetes, või hääldaksid oma keelt nii võõrapäraselt, nagu seda peavad võimalikuks paljud meie tegelased?

Kes saaks uskuda näiteks sellise kõneleja tõelist rahvustunnet või isamaa-armastust, kui see rahvustunde kasvatamise tähtsust ja omapärase kultuuri loomise tarvet püüab teha selgeks kõne kaudu, mille keel kubiseb ilmsetest vigadest ja hääldamine viitab kõneleja sisimate harrastuste juurdumisele hoopis võõrast algupärasest? Meil sünnib selliseid esinemisi. Missugusest tõelisest rahva- ja rahvuse armastamisest nüüdseis oludes (varematel aegadel, näiteks ärkamisajal, oli see veel kuidagi mõistetav) saab olla juttu sellise tegelase juures, kes selle rahvusliku iseolemise esimesele ja algelisemale tunnusele — keelele ei osuta niigi suurt tähelepanu ja lugupidamist, et ta selle õpiks korralikult kätte ja seda tarvitaks õieti?

Ometi ei ole me pidanud raskeks — ega pea praegugi — ühtki vaeva igasuguste võõrkeelte õppimisel, mida tuleb enamikul meist tarvis ainult harukordadel. Ja veel praegu leidub meil küllalt neid, kes ainult neid peavad tõelisteks haritlasteks, kes võivad kõnelda mõnd võõrkeelt kas Berliini, Pariisi või Londoni „väljarääkimises“. Et nad seejuures ise väljenduvad oma emakeeles selliselt, et neid sääb, kust nad otsivad eeskujusid oma võõrkeele oskusele, otsekohe kvalifitseeritaks selle eest harimatuimate alamkihtide hulka, seda ei tule neile meelde. Nagu sedagi, et „mitme keele kõnelemine on tsivilisatsioon, emakeele hästimõistmine aga kultuur“ (Dr. Friedländer).

Vanasti oli põhjuseks, mis pidi õigustama mõtete väljendust eesti haritlaste vahel võõras keeles, eesti keele vaesus. See pidi olema küllaldaseks õigustuseks selleski, et säärast vaest keelt ei tarvitsenud õppida. Nüüd kuuleme hoopis vastupidist: keeleuuendus loovat igapäev niipalju uusi sõnu ja vorme, et neid ei jõutavat õppida. Nüüd on põhjuseks, miks oma kirjakeelt korralikult ei õpita, et selles väljendada korralikult oma mõtteid, keele ü l i r i k k u s. Nagu asjasse süvenenute silmis ei pidanud omal ajal alati paika väide meie keele võimatust vaesusest, sama vähe, õigemini veel vähem on õigustatud kaebus nüüdse keele liig kiirest arenemisest. Teame ju seda, et edasiarenev keeleuuendus puudutab ainult keelalisi üksikküsimusi ja nende lahendamine ei muuda kindlaskujunenud põhialuseid. On need aga teada, ei ole mingit raskust pidada sammu tarkem korral ka keeleuuendusliku arenguga.

Nii üks kui teine põhjendus sisaldavad endas tõenäoliselt hoopis muud: hoolimatut ükskõiksust oma emakeele vastu, hoolimatust, mille juured peituvad kõige oma alavääristamises, kuigi sõnades sagedasti väljendatakse teist. Oma keele mõnitaja hingeelust kajastub võõraste orja viril lõust. Kui meile midagi on jäänud orja ajast hinge ja elusuhtumisse, siis on selleks esmajoones oma keele halvustamine võõrkeelte kõrval. Vaba rahva iseteadev liige ei lubaks endal mõeldagi midagi sellist oma, keelest, veel vähem lubaks ta seda endale öelda keelelgi teisel.

Võõriti tarvitatud sõnad tekitavad väärarusaamist kuulajais, ilmsed keelevead lõikavad segavatena kõrvu arusaajamaile kuulajaile; murdelises keeles esinemine mõjub koomiliselt, kui kõneleja esineb võõra murde piirkonnas või kirjakeelt kõnelevate kuulajate ees; võõrapärane häälamine riivab valu-

sasti oma keelt armastava kuulaja kõrva. Nendest vigadest peavad ükskord vabanema meie kõnelejad, eriti, kui nad tahavad oma kõnedega kütkestada noorpõlve. Vanemad tegelased pidagu silmas seda, et kasvav ja juba avalikku ellu astuv noorpõlv tuleb emakeelsest koolist ja on teadlik ja tundelise kõrvaga emakeelsetes väljendustes. Tahavad vanemad tegelased neid tõeliselt kiskuda kaasa oma kõnedega, tuleb neil arvestada tõsiselt oma kuulajaskonna keeletundeid, et neid oma väljendustega mitte haavata. — Algajad kõnelejad aga võtku oma väljenduste keeleline külg suurima tähelepanu alla juba algusest pääle.

Iga kõneleja — esinegu ta parlamendi kõnetoolis, kirikukantslis, õppeasutise auditooriumis, rahva koosolekul või avalikul aktusel — peab teadma seda, et igal enesest ja oma keelest lugupidaval kuulajal on õigus nõuda, et talle kõneldaks selges ja arusaadavas, õigekeelsuslikult ja häädamiselt laimatus keeles. Ei ole enam mingeid tõsiseid põhjusi, mis takistaksid selle kõigi kultuurirahvaste kõnelemistraditsiooni maksmapanemist ka eesti keelsete kõnede suhtes. On viimne aeg, et sellest nõudmisest tehtaks tarvilised järeldused.

KÕNE VALMISTAMISEST.

Valmistatud ja improviseeritud kõned.

Kuidas valmistada kõnet? Kas enne kõnega esinemist on üldse vaja mingeid valmistavaid eeltöid? Kas ei tundu kõne — hoogne, kaasakiskuv, vaimukusest sädelev, vaimustav kõne — kuulajaile silmapilgu loominguna, improvisatsioonina, geniaalse vaimu loodusejõulise esilepurskena?

Eelarvamuse kõrval, nagu oleks kõneoskus üksikute õnnelikkude sünnipärane anne, mida ei saa arendada õppimiste ja harjutuste kaudu, usutakse meil veel visalt teist eelarvamust, nagu ei vajaks esinemine avaliku kõnega mingit erilist ettevalmistamist. Inimene, kellel sellekohane anne, ei tarvitsevat enne esinemist näha mingit vaeva kõne valmistamisel, tal tarvitsevat ainult astuda kõnetooli ja oodata sääli pääletulevat vaimu, kes paneb talle pähe mõtted ja suhu sõnad. See, kel puudub selline anne, ärgu mingi üldse kõnelema, valmistagu ta kõnet või ärgu valmistagu.

Selline suhtumine kõnelemisse ja kõne valmistamise küsimusisse on ometi algusest lõpuni ekslik. See võib juurduda kas vales arusaamises kõnelemise ülesandeist üldse või mitmesuguses arusaamises kõne valmistamise käigust, ulatusest ja meetodist. See võib mõnikord juurduda isegi mõne edukama kõneleja inimlikus nõrkuses, olla oma lihtsameelsamate ligimeste silmis ümbritsetud müstilisest aupaistusest kas või väikese kelkimise abil.

Mis puutub sellesse „vaimu“, mis laskuvad mõnele äravalitule kõnetoolis ja mille hooleks mõned naiivsed usaldavad mõtete ja sõnade kogumise ja hoidmise kõnelemise puhuks, sellest jutustab Adolf D a m a s c h k e järgmise õpetliku loo. Saksa andekamaid jutlustajaid Klaus Harms oli sattunud ühe esinemise eelõhtul lõbusasse seltskonda, kuhu ta end unustanud niikauaks, et tal enam ei jäänud küllaldaselt aega jutluse valmistamiseks. Kui see asjalu hakanud valmistama talle muret, ja ta sellest kurtnud oma kaaslastele seltskonnas, lohutanud need teda poolnaljatades: „Ole mureta, Klaus, küll Püha Vaim sulle kantslis sosistab kõrva, millest sa pead kõnelema.“ Kui jumalateenistus möödunud teisel päeval ilma eriliste vahejuhtumusteta, küsinud üks sõpradest hiljem Harms'ilt: „Noh, kas kuulsid kantslis Püha Vaimu häält?“ Harms vastanud: „Ja muidugi — päälegi veel äärmiselt selgesti.“ Ehmunult küsinud sõber: „Mis ta siis ütles sulle?“ Klaus Harms lausunud tõsiselt ja rõhuga: „Kui ma kantslis seisin, kuulsin selgesti, kuidas ta minuga kõneles: „Vaata, siin on inimesed, kellele sinu kõne midagi tähendab, ja kes sinult ootavad midagi muud kui selliseid tühje sõnakõlkse, mida sa pakud neile täna. Häbene, Klaus Harms, ja vaata ette, et sa teiskordselt enam ei eksiks oma kergemeelsuses ja laiskuses s a r n a s e l t oma ülesannete täitmisel!“

Seda — ja ainult seda — võibki sosistada vaim, olgu see siis püha või mõni muu vaim, kellele loodetakse, kõrva sellisele kõnelejale, kes astub kõnetooli, varemalt mõtlemata sellele, mis tal öelda või kuidas öelda. Enamasti väljendub see sosistamine kurjakuulutavas vaikimises, ja see vaikimine on kõnelejale veel õpetlikum. Sest see jätab vilumatu, kuid siiski südametunnistusega kõneleja kõnetoolile ärevuse ja hirmu küpsetada ja sunnib ta mõne kom-

berdava ja takerduva lauseäbariku kuuldavale too-
mise järele uuesti maha astuma, masendatuna häbi-
ja piinlikkusetundest, vandega, mitte kunagi enam
tõsta oma jalga sellisele hädaohtlikule pinnale. Või
kui kõnelejal on juba varemast ajast vilumusi kõne-
lemiseks, siis suudab ta valmistamatust maskeerida
pinnapäässete selgitustega asja kohta ja pähekulunud
fraaside korrutamiseaga — aga seda ainult vähenõud-
likkude ja vähemtähelepanelikkude kuulajate ees.
Nõudlikum kuulaja aga märkab kõneleja puudu-
likku ettevalmistust otsekohe ja teda jätab selline
kõne täiesti külmaks. Ja kui kõnelejal on vähegi
enesetunnet ja enesekriitikat, siis teist korda
ta ei lähe enam kunagi kõnelema nii kergemeelselt:
vaimne kassiahastus pärast sellist sisuliselt täiesti
nurjunud kõnet on selleks liig suur.

Muidugi on — olgu siinkohal kohe märgitud —
terve hulk olukordi ja juhtumeid, kus tuleb kõnelda
ilma mingisuguse võimaluseta ettevalmistuseks. Nii
tuleb suurema koosoleku või delegatsiooni juhatajal
sagedasti võtta sõna mõne äkilise sündmuse või
vahejuhtumi teatavaks tegemiseks koosolejaile, olla
meeleolude tõlgitsejaks ootamatu rõõmsa või kurva
sündmuse puhul, tervitada ootamatult ilmunud au-
võõrast, vastata mõnele kavas ettenähtamatule tervi-
tusele või deklaratsioonile; koosoleku või koos-
viibimise lihtliikmelgi tuleb sagedasti lüüa sekka
mõnes huvitavas vaidluste käigus, või öelda mõni
olukorrale ja meeolule vastav sõna. Kõik need
ja teised sellelaadilised olukorrad on sellised, mis
nõuavad otsekohest esinemist, kus kõnel on oma
mõtte ja ülesanne ainult siis, kui sellega tullakse esile
samal hetkel, kus selle järgi tekkis tarvidus, ja kus
kujunenud olukord määrab kõne sisu ja vormi.
Loomulikult tuleb kõnelejal sellisel juhul esineda
ettevalmistamatult, improviseerides. Õieti ei olegi

Id
niisuguste kõnede puhul tarvet kuigi põhjaliku valmistuse järgi, vähemalt siis, kui esinemises ollakse mõningal määral vilunud. Sellistelt kõnedelt ei nõuta ju harilikult palju. Nende ülesanne piirdub enamasti momendikohaste meeleolude kokkuvõtmisega ja mõningate järelduste tegemisega neist meeleoludest. Need meeleolud aga on n.ö. õhus juba olemas ja tabavalt olukorda hinnata oskaval tarvitseb ainult leida sobivad sõnad, „laenata oma suu“ nende meeleolude tõlgitsemiseks. Või on eelkäivad sõnavõtmised äratanud mõtteid, elamusi, mälestusi minevikust või loetust, on ulatanud kätte jutulõnga, millest tarvitseb ainult haarata kinni õigel ajal ja õigest kohast, et saada soodus lähtekoht oma seisukohtade arendamiseks või meeleolude väljendamiseks. Kõigis sellesarnastes olukordades on kõne improviseerimine ainumõeldav ja täiesti omal kohal olev võimalus kõnelemiseks, mõnesuguste harjutamiste kaudu aga ka ühtlasi edukalt teostatav kõnelemisviis.

Agaga ainult sellistes erakordsetes olukordades. Igal muul juhul aga, kus tarve kõnega esineda on näha ette juba mõni aeg enne esinemist, kus aegsasti teada ühtlasi aine, millest tuleb kõnelda, on kõne õigeaegne ja võimalikult üksikasjaline valmistamine vältimatu ja kõne eduks hädapäraselt vajaline.

Ja iga vastutustundeline ja tõsiselt hää kõneleja näeb lugupidamisest oma kõneaine, kuulajaskonna ja ka enese vastu tihti suurt vaeva kõne valmistamisel. Kuulajate silmade eest jääb see vaev harilikult varjule: kuulatakse mõnuga soravat sõnade voolu, ollakse vaimustatud kõneleja teravast analüüsisivõimest ja sädelevaist vaimukusist, imestletakse kõneleja osavust plastiliste piltide maalimisel, võimet kutsuda esile kuulajais erakordselt võimsaid elamusi — ja usutakse, et seda kõike kõneleja

puistab nagu käisest, ilma mingi valmistuse ja vaevata.

Ometi ei ole aga asi kaugeltki nii. Siingi ei sünni midagi ilma hoole, vaeva ja pingutusteta, nagu nendeta ei suudeta muudel aladel saata korda midagi hääd ja kaunist. Tõendus sellele leidub küllaldaselt ajaloolisist andmeist kuulsate kõnelejate tööviiside kohta, samuti meieaegsete parimate kõnelejate isiklikest pihtimusi. Vanaaegse Kreeka suurim kõnemees Demosthenes ei olevat unustanud kunagi enne oma otsustavamaid esinemisi hoolega ja põhjalikult valmistumast esinemise vastu. Kui tema vastased talle heitnud pilkava märkuse, Demosthenese kõned lehkavat lambisuitsu järgi, viidates halvaks panevalt Demosthenese suurtele pingutustele kõne valmistamisel, seletanud ta, et ta seda märkust ei saa võtta solvamisenä, vaid loeb selle endale kiituseks. Kuulajate suurte kiiduavalduste saatel teatanud ta sellele lisaks, et suurest lugupidamisest rahva vastu, kellele ta kõneleb, ei saavat ta lugeda endale ühtki vaeva ega pingutust liig raskeks, et valmistuda kõnele, millega tal tuleb esineda selle rahva ees, võimalikult hästi ja põhjalikult. Antiikaegse Rooma suurim kõnemees Cicero töötanud iga oma kõne enne esinemist mitmel korral ümber. Kui tal kord ei olevat olnud võimalik kõne valmistamist enne kohtuistungit, kus see kõne pidi tulema ettekandmisele, viia korralikult lõpule, olnud ta meelt heitmas. Kui aga säälsamas üks tema orjadedest astunud tuppa teatega, et oodatav istung on lükatud edasi päeva võrra, rõõmustunud ta kõne valmistamise lõpuleviimiseks võidetud päevast nii, et ta orjale, kes toonud selle teate, kinkinud vabaduse.

Arvamus, et suureandline kõneleja võib alati esineda improviseerides, s. o. ilma igasuguse ette-

valmistuseta, põhjened mõnikord ekshiarvamustes kõne valmistamise ulatusest ja meetodeist. Tüüpiliseks näiteks selle kohta olid ajalehtede kirjutised meieaja suurima kõnemehe Aristide Briand'i surma puhul. Mõnes neist kirjutisist väideti, et Briand'i kõned olevat olnud täies ulatuses silmapilgulooming, Briand ei olevat tundnud ega tunnustanud mingeid ettevalmistustöid enne kõnet. Aga neis samades kirjutistes võis lugeda mõni rida alamaal, et Briand'il olnud kombeks alati enne otsustavamaid esinemisi ilmuda sõprade hulka ja nendega veiniklaasi taga vestelda küsimusist, mida ta hiljem käsitles oma kõnes. Mida see näitab? Ainult seda, et Briand juurdles juba mõni aeg enne esinemist käsitlusele võetavate küsimuste kallal, s. o. valmistus kõnele. Ta läks valmistusis isegi kaugemale, kui seda teeb enamus kõnelejaist — ta kontrollis enne avalikku esinemist oma väidete paikapidavust väikesemas sõprade ringis, revideeris neid tarbekorral, hankis vestlusist tarvilikke lisargumente, korrigeeris omi, ühesõnaga, korraldas prooviesinemisi enne avalikku esinemist. Kirjeldatud kõne valmistamise meetodit on tarvitanud mitmed kuulsad kõnelejad, neist eriti möödunud sajandi inglise suurim kõneleja John Bright, kellest kõneldakse, et ta sel juhtumil, kui ühtki sõpra vestlemiseks kõne aine üle ei olnud saadaval, yestelnud pikalt kõne aine üle oma aednikuga (Harold Ford).

Olgu tähendatud, et Briand eitas ainult n. n. kabinetitööd valmistamisel: kõne viimistletud teksti valmiskirjutamist, isegi tarvet kirjalikkude märkmete järgi kõnelemisel. Järelikult: mitte kõne valmistamise tarvet üldse, vaid ainult üht tavalisemat meetodit kõne valmistamisel. Meetodi kõlvulisus või kõlbmatkus aga on kõne valmistamisel, nagu näeme hiljem, kõneleja isiklikkude võimete küsi-

mus: mis Briand'ile tema oivalise meelespidamisvõime juures oli ülearune, ei tarvitse seda olla kõnelejale, kel see võime on arenenud vähem.

Niihästi süvenemine kõnelemise eesmärkidesse ja ülesannetesse, kui ka praktilised kogemused peaksid meid viima veendumusele, et valmistumine igale suuremale ja otsustavamale kõnele on täiesti normaalne nähe, ühtlasi aga auasjaks igale enesest ja oma kuulajaist lugupidavale kõnelejale.

Suure taktilise vea teeb see kõneleja, kes oma kõne alul vabandab, et ta pole saanud küllalt valmistuda kõnele. Selline vabandus ei vabanda õieti midagi. Kui sellelaadsele vabandusele järgneb halb kõne, võivad kuulajad täie õigusega küsida, miks tullakse üldse nende ette puudulikult valmistatud kõnega, kuidas julgeb tulla kõneleja raiskama nende aega, kõneldes asjust, mis pole selged talle eneselegi. Järgneb sellele vabandusele aga korralik, isegi hää kõne, siis lõhnab selline vabandus kelkimisest ja viitab lisakiituse hankimise püüetele: selline kõne on harilikult ometi ette valmistatud. Nii üks kui teine kuulajate arvamus kõnelejast ei ole kuigi soodus kõnelejale. Seepärast on alati targem otsustamine kõne edukuse üle jätta kuulajatele — ilma igasuguste sellesihiliste vabandusteta ja viibeteta.

Igal kõnega esinemisel tuleb aga pidada hoolega meeles Harold Ford'i järgmisi hoiatavaid sõnu: „Olgu kõneleja anne ja võimed millised tahtes, ometi ei tule ta kunagi toime ilma hoolika valmistuseta. Koosnegu tema kuulajaskond haritlasist või lihtinimesist, niihästi haritlased kui harimatudki on selleks küllalt võimelised, et teha vahet rikkaliku laua ja tühjade aganate vahel.“

Kõnevalmistamise lähtekohti.

Kõnet valmistama asudes peab meil olema enne-
kõike selge vastus küsimusele,
miliseid eesmärke taotleb valmistata
tav kõne?

Kogu meie vaimne elu ja tegevus rajaneb teadu-
pärast kolmel hingelisel põhifunktsioonil: tund-
mustel, tahtmustel ja tunnetusel (mõistusel). Nende
kolme vaimuelu põhifunktsiooni ühistöö saavutiseks
on meie teadvus. Kõnelejal on järelikult võimalus
oma kuulajaid mõjutada samuti kolmes sihis. Ta
võib mõjutada nende tundmusi: võib neis kut-
suda esile rõõmu ja leina, kaastunnet ja kahjurõõmu,
armastust ja viha, usku ja kahtlemisi, vaimustust ja
pettumusi, masendatud meeleolu ja juubeldusi. Ta
võib mõjutada nende tahtmust: kutsuda neis
esile soove, ihaldusi ja kirgi, kujundada nende meel-
sust ja iseloomu, püüdmusi ja tunge, mõjutada
aktiivsust või passiivsust mitmesugusteks tahte-
aktideks, teotsemisteks. Ta võib panna liikuma ka
nende tunnetusvõimeid: äratada neis huvi ja
rahuldada seda huvi uute teadmiste, kogemuste ja
elamuste järgi, rikastada nende mälutagavarasid, ku-
jutelmi, otsustusi ja järeldusi, aidata neid tööotsi-
mistel ja vaatepiiri laiendamisel, ühesõnaga — aren-
dada nende mõistust.

Tegelikus elus näeb mingisugune kõne harva
oma mõjutus-sihtkohana ainult üht neist vaimse
tegevuse põhifunktsioonidest. Pea igas kõnes
leiame elemente, mis üksteisega läbipõimitult sihivad
kord tundmuste, kord tahtmuste, samas aga ka tun-
netusvaldkondade mõjutamisele. Ometi on aga igal
üksikul kõnel üks neist funktsioonidest mõjutamise
pääsihtkohaks.

Kui tahaksime jagada eriliikidesse tänapäeval kõige sagedamini peetavad kõned ja sellel liigitamisel võtaksime aluseks kõne pääsihtkoha kuulaja hingeelulistes põhifunktsioonides, saaksime järgmised kolm kõnede põhiliiki: 1) n.n. pidulikud (demonstratiivsed) kõned, 2) agiteerivad (deliberatiivsed) kõned, 3) loengud ja referaadid. Pidulikkude kõnede ülesandeks on mõjutada päämiselt kuulajate tundmusi; nende hulka kuuluksid igasugused tervitus-, rõõmu- ja kaastundeavalduse kõned. Agiteerivad kõned sihivad kuulajate tahtmuste mõjutamisele. Need seisavad enamasti mingisuguse seisukoha, idee, rühmituse või isiku kaitsmise või taunimise, kiitmise või laitmise teenistuses. Siia kuuluvad kõigepäält poliitilised kõned, samuti igasugused kihutus- ja propagandakõned. Tunnetusfunktsioonide mõjutamist näevad oma päämise eesmärgina õppetöö teenistuses seisvad loengud ja mõnd küsimust, olukorda või asja erapooletult valgustavad referaadid.

Nagu tähendatud, püüab iga kõne haarata oma mõjutuspiirkonda kuulajat võimalikult mitmekülgelt, mispärast leidub harva kõnet, mis kuuluks puhtakujuliselt ühte neist mainitud tüüpidest. Näiteks sisaldavad kiriklikud jutlused elemente kõigist neist tüüpidest, kuna nende kaudu seletatakse pühakirja (loeng), püütakse kuulajais kutsuda esile tundeelamusi (n.n. pidulik kõne) ja sisendada tahtmust korraldada ja juhtida elu usulistel alustel (agiteeriv kõne). Enamasti näeb aga iga kõne üht hingeelulist põhifunktsiooni oma mõjutuste pääsihtkohana, mille järgi kuuluvuse otsustamine ühte või teise liiki siiski võimalik.

Küsimuse lahendamisel, mis eesmärki taotleb valmistatav kõne, oleme astunud edasi suure sammu,

kui oleme jõudnud selgusele, millisesse neist kolmest põhiliigist peab kuuluma see kõne. Küsimusest, kas kõnest peab saama loeng, agiteeriv või pidulik kõne, ripub suures määras kõne sisu, samuti väljenduvorm, eriti aga ettekandmise takt ja toon. Vaevalt rahuldaks näiteks kuulajaid, kes tulnud kuulama asjalikku kõnet inimese kehaehitusest ja füsioloogilistest funktsioonidest, selline lektor, kes rahulikus ja asjalikus toonis ettekantavate asjalikkude selgituste asemel hakkaks juubeldava paatosega deklameerima ülemlaule looduse kroonile, võluvatele kehavormidele või mõnele nahakreemile. Või kuidas tunneks end mõni juubilar oma piduvõõrastega, kui loodusteaduslikkude kalduvustega tervituskõnepidaja talle tahab avaldada oma lugupidamist sel teel, et ta tervituskõnes surmtõsise asjalikkusega kirjeldab tervitatava kehaehitust, loendab terveksjäänud hammaste arvu, süveneb maotegevusse või võtab vaatluse alla sisesekreetsiooni ühes selle häiretega? — Meil ei tarvitse kõnelda juhtudest, kus mõne organisatsiooni aastapäeva puhul naaberorganisatsiooni esindaja oma tervituses kannab ette oma organisatsiooni ülihuvitava põhikirja — selliseid meeltüendavaid tervitusi oleme nautinud õige tihti.

Põhiväide.

Kõne eesmärgi kindlaksmääramisel on vähe sellest, kui oleme jõudnud selgusele kõne liigist ja laadist. Veel olulisem on määrata kindlaks üksikasjadeni, milliste tõdede äratundmiseni tahame viia oma kuulajaid, milliseid tundeid, elamusi, kujutelmi või tahteakte tahame neis kutsuda esile. Täpsemalt: mis on kõne põhiväide, põhiiidee, mille tõestamiseks tuleb rakendada kõne.

On ju kõneleja oma kuulajate tunnetevoolu, kujutelmade ja elamuste juht. Igal juhul aga peab olema juba enne teele asumist selge, kuhu ta tahab viia need, kes endi juhtimise on usaldanud juhi hoolde. Kõne koostaja esimeseks ülesandeks kõne üksikasjalisemale väljatöötamisele asumisel on seepärast täpselt vormuleerida kõne põhiväide, teema. Sest põhiväitest oleneb kõne koostamisel õieti kõik: materjali valik, kõne ülesehitus, tõestusargumentide valik ja nende järjekord, osaliselt isegi väljendusvorm. Küsimus, mis on valmistatava kõne eesmärk, on lahendatud lõplikul kujul alles siis, kui põhiväide on leidnud kaalutud ja täpse väljenduse sõnades.

K u u l a j a d .

Kõne koostamisel on tähtis võimalikult selge ülevaade ka sellest, kes on koostatava kõne kuulajad. Kas koosneb kuulajate enamik noortest või vanadest? Noori saab kütkestada tundepuhangutega, vanad aga eelistavad kaine mõistuse argumentatsiooni. Milline on läbilõikes kuulajate hariduslik tase? Aine võib olla sama, kuid käsitusviis, mis jõukohane isikuile kõrgema või keskmise haridusega, on tihti ülejõu käiv algharidusega või hoopis ilma haridusega kuulajaile. Kas kõne on määratud asjatundjaile või vähikuile? Lähtekoht ja käsitusviis, mis sobiv viimastele, tundub esimestele kahtlemata liig primitiivne. Kuulajate haridusliku taseme ja erihariduse küsimused on eriti olulised loengute ja referaatide valmistamisel. — Kõigi muude kõnede koostamisel on aga eriti kasulik teada, millisesse ühiskondlikku gruppi ja huvidepiirkonda kuulub kuulajate enamik. Kõnet aitavad teha kuulajaile arusaadavamaks ja huvitavamaks kujukad näited elust. Et leida kuulajate

huvidele ja elukogemustele vastavad näited ja põimida need kõnesse, selleks on tarvis tunda keskonda ja huvide piirkonda, milles liiguvad oma igapäevases elus oodatavad kuulajad. — Edasi on kõnelejale väga oluline teada, kas kuulajate enamik koosneb tema mõttekaaslasist või vastastest, kas kõnelejal on oodata häätahtlikku, ükskõikset või vaenulist suhtumist kuulajaskonna enamusele. Sest kuulajate suhtumisest olenevad lähtekoha ja taktika küsimused, võtete valik, mille abil tuua käsitlusele tulevale küsimusele lähemale ka ükskõiksed või vaenuliselt küsimusse või kõnelejasse suhtuvad kuulajad.

On arusaadav, et kõneleja kõne valmistamisel kuulajate suhtes peab pidama silmas kuulajaskonna kui kollektiivi, kui massi võimeid ja hingelisi omadusi üldse, millest meil on pikemalt juttu teisel.

Kokkuvõttes: valmistatava kõne edu on seda kindlam, mida põhjalikumalt tunneb kõneleja oma kuulajaskonda.

See nõue eeldab võimalikult üksikasjaliste andmete hankimise tarvet kuulajaskonna kohta enne kõnelemist. Nende andmete nõutamine ei ole kerge, või on hoopis võimatu neil juhtudel, kus tuleb valmistada kõne täiesti juhuslikult kokkutulevale kuulajaskonnale. Nii saab näiteks igasuguste rahvakoosolekute puhul ette ainult aimata, kes võiksid moodustada kuulajaskonna. Säärasel korral on kõnelejal kasulik juba valmistumisel näha ette mitu võimalust, varustuda igaks juhaks mitmesuguse materjaliga ja olla võimeline käsitusviisi kohandama igasugusele kuulajaskonna koostisele. Sest muidu võib kõneleja, kes kõne valmistamisel pidas silmas ainult üht kuulajate koostist ja koostas sellele koostisele vastavalt oma kõne, kirjutas selle

isegi sõnasõnalt valmis, sattuda ebameeldiva üllatuse ette, et oodatava kuulajaskonna asemel on tulnud hoopis teissugune. Sel juhul võib kõneleja, kes ei ole ettevalmistatud või ei ole võimeline käsitlusviisi muutma vastavalt tekkinud olukorrale, kõnelda kuulajaile asjust, mis ei huvita viimaseid põrmugi. Loomulikult on selline kõne siis täiesti nurjunud.

K o h t.

Koostatava kõne sisu, väljendusvorm ja esitamise viis sõltub lõppeks ka sest, kus tuleb kõne ette kandmisele, kas kinnises ruumis või lahtise taeva all. Kõned, milles esineb komplitseeritud arutluskäike, peeneid tundevarjundeid, ühesõnaga kõned, mis nõuavad kuulajailt äärmiselt hoolsat jälgimist, mille kuulamine ei kannata minigeid segavaid kõrvalnähteid — hääli, müra, liikumist — need on sobivad ainult kinnises ruumis. Lahtise taeva all, kus kuulajad laiali, kus tähelepanu häirivaid asjaolusid looduslikkude tingimuste, tänavamüra või liiklemise tõttu palju, selline kõne ei pääseks kunagi mõjule. Lahtise taeva all on sobivad sellised kõned, milles arendatakse lihtsaid mõttekäike, kus keerulist argumentatsiooni asendavad tabavad lööklaused, ja mille pääsihtkohaks kuulajaskonna algelisemad soovimused ja kired. Ka väljenduslik külge peab olema lahtise taeva all peetaval kõnel teravapiirilisem, laused järsud ja lühikesed, esitamine hoogsam ja jõulisem, kui see tarvilik kinnises ruumis.

Alles siis, kui oleme muretsenud endale võimalikult selge ülevaate sellest, millise eesmärgiga meil tuleb kõnelda, kellele ja kus peetakse kõne — alles siis saame asuda kõne üksikasjalisemale valmistamisele.

Materjali kogumine.

Kui oleme saanud kindlakujulise ülesande kõnelemiseks, on meil teada kõne aine ja laad, vormuleeritud kõne põhiväide, siis tuleb asuda materjali kogumisele kõne koostamiseks. Mida enam meil on aega kõne valmistamiseks, seda rohkem on võimalik koguda materjali, seda hoolikama valiku saame teha ses materjalis, seda läbimõeldum saab kõne.

Materjali leidmiseks on allikaid palju. Neist väärivad tähelepanu kõige enam ja kõige esimeses jões meie oma isiklikud tähelepanekud, elamused, kogemused, siis mälestused läbielatust, nähtust, kuulust ja loetust. Oma ülesandele mõeldes tuleme kõige enne ja kõige sagedamini nende allikate juurde ja leiame neist huvitavat materjali. Puhkusetunnil, jalutuskäigul, reisil, tööle minnes või säält tulles — mõnikord isegi töö juures — pöördub meie mõttekäik sagedasti valmistusel oleva kõne juurde mõne huvitava ideede assotsiatsiooni, ootamatu mõttevälgatuse, juhuslikult mälestustest esile kerkiva elamuse või asjaolu kaudu. Leiame ootamatult huvitava idee, mõttekäigu, näite, võrdluspildi, argumendi või andme, mis näib hästi sobivat valmistuseloleva kõne andmestikku. Nende esilekerkimises ei näi olevat mingit süsteemi — nad tulevad täiesti juhuslikult, sagedasti isegi hoopis muule asjale mõeldes. Sama ruttu ja ootamatult nagu nad tulnud, kipuvad nad aga ka kaduma, unuma. Kuna see on aga värskem ja tänulikum materjal kõne ülesehitamisel, kuna see just annabki meie kõnele isikupärase värvingu ja soojuse, siis tuleb tarvitada kõiki võimalikke teid selle säilitamiseks.

Kõige hõlpsam ja käepärasem on otsekohe märkida üles need mõttevälgatused — kohe pääle nende esilekerkimist. Selleks olgu alati käepärast märkmik

ja pliats. Samas juhuslikus järjekorras, nagu nad tulevad meile pähe, märgime nad ka üles. Või me märgime märkmiku üksikutele lehekülgedele vastava päälkirja alla sellele päälkirjale vastavad mõtted, et neid oleks hiljem kergem süstematiseerida. — Sellisel kinninaelutatud mõte ei tarvitse olla paigutatud märkmikku üksikasjalises või täpses vormulatsioonis — eriti siis, kui meil selliseks märkimiseks puuduvad võimalused ja aeg; küllalt on sellest, kui mõte on märgitud üles mõne üksiku sõna või pooliku lausega.

Enamasti tuleb meil tarvitada kõne valmistamisel ka kirjanduslikke allikaid — raamatuid, ajakirju, ajalehti. Lugeses kõne teemale vastavaid kirjutisi, leiame uusi mõtteid, andmeid ja näiteid. Need kirjutame samasse märkmikku — tsitaatidena, arvuliste andmetena jne. Või kui tuleks tsiteerida liig palju, kui tuleksid kirjutada täis märkmiku terved leheküljed, siis märgime sinna ainult raamatu või kirjutise nime ja lehekülgede numbrid, mille abil võime hiljem kergemini leida kätte soovitud koha.

On jutt ajalehe artiklist, siis lõikame selle alalehoidmiseks välja ja märgime väljalõikele ilmumise kuupäeva ja ajalehe numbri. Tegelasel, kel tuleb esineda kõnedega sagedasti — nagu poliitikamehel — on harilikult terve kogu sääraseid väljalõikeid, mida hoitakse vastavate eriküsimuste järgi süstematiseeritult erilistes mappides või kaante vahel, kust neid on kerge leida tarbekorral kätte. Kogutakse niisuguseid väljalõikeid järjekindlalt ja kindla süsteemiga, on need korraldatud ülevaatlikult ja käepäraselt, siis saadakse varsti rikkalik arhiiv, mis suurel määral hõlbustab vastaval alal tegutseva tegelase tööd materjali leidmisel kõneks.

Kirjandus — nii ilu-, teaduslik kui eriküsimusi käsitlev kirjandus — on asendamatuim varaait igale

kõnelejale. Kirjanduse lugemisest ja võimalikult mitmekülgesest ja põhjalikust lugemisest — ei pääse mööda ükski, kes tahab avalikus kõnes öelda kaasa- kiskuvalt midagi teistele. Iga küsimuse kohta, millest me esineme kõnega, peab meil olema käsituses rikkalik materjali tagavara — mitu korda suurem, kui me sellest anname edasi kuulajaile. Meie endi tagavara salved — mälu, tähelepanekud, elamused — ei pea vastu kuigi kaua, kui me neid alatasa ei täienda uute mõtete, tähelepanekute ja elamustega, mida me ammutame kirjandusest. Seepärast on raamatud, ajakirjad ja ajalehed igale kõnelejale niidise enesearendamise kui ka otsese kõnevalmistamise asendamatuimad abilised.

Kõne dispositioon. — Kõne osad.

Mõtteväljatused, võrdluspildid, arvulised andmed, tsitaadid, — kõik see materjali hulk, mille oleme kogunud ja jäävustanud — kas mälus, kui see on eriti tugev, või märkmikus, kui me ei saa eriliselt loota oma mälutugevusele — kõik see enam või vähem rikkalik materjalikogu ei moodusta veel kõnet. See on ainult tooresmaterjal kõne ülesehitamisel. Nagu iga ehitise juures enne ehitamisele asumist peab olema kindel ja üksikasjalik plaan, mille järgi ehitada, nii ka siin. Nagu iga ehitise plaani koostamine sünnib välja minnes eesmärgist, otstarbest, milleks, mis otstarbeks ehitatakse maja, nii lähtume kõne plaani koostamisel seisukohast, mis on kõne eesmärk, mis tahame kõnega saada kätte, mida tahame teha kuulajaile selgeks, mis veendeile tahame neid viia, milliseid tundeid tahame neis kutsuda esile. Kõne plaani nimetame kõne kavastiseks, dispositiooniks. Selle koostamisel on siis esimeseks mureks vormuleerida

põhiväide, põhiidee, mille äratundmisele tahame viia kuulajad. Kõik muud kõneosad, kõik eripäätükid ripuvad sellest põhiideest ja peavad seisma ainult selle teenistuses.

Tavaline kõne kavastis, dispositioon, koosneb järgmistest eriosadest:

1) sissejuhatus, mille eesmärgiks on viia kuulajad kõnesoleva asja juurde, äratada kuulajais huvi asja vastu, häälestada kuulajaskond häätahtlikult ja tähelepanelikult jälgima kõneleja mõttekäiku;

2) kõnesoleva asja, olukorra või küsimuse olemuse selgitamine: mispärast küsimuse selgitamine tarvilik, asja arenemiskäigu ja selle praeguse olukorra kirjeldamine, olukord, millest lähtuda, asjaolud, mis meid sunnivad pöörma tähelepanu kõnesolevale asjale j. n. e.;

3) kõne põhiväide ehk teema;

4) põhiväite ehk teema tõestamine: andmed, arvud ja loogiliselt arendatud tõestuskäik põhiväite õigustamiseks, kuulajate veenmiseks põhiväite paikapidavuses tõsiasiade, loogilise mõtlemise ja kaine mõistuse j. n. e. seisukohast;

5) poleemika, s. o. vastuvaidlused argumentidele, mis võiakse tuua ette või on toodud varemalt kõneleja poolt esitatavale põhiväitele;

6) praktiliste järelduste tegemine tõestatud põhiväitest, ja

7) kõne lõpp, mis peab sisaldama õige lühikese ja kokkusurutud kokkuvõtte kõnes esitatud mõtetest, ja mis apeleerib kuulajate mõistusele, tunnetele või tahtmustele talitada kõnes esitatud mõtete, soovide või ettepanekute kohaselt.

Vastavalt ülaltoodud üldisele kõneskeemile koostame oma kõne kavastise.

Me fikseerime kindlal ja lõplikul kujul oma kõne põhiväite ja märgime selle eel- ja järelkäivate eripäätükkide päälkirjad, vastavalt nende sisule. See tehtud, hakkame nende eriosade päälkirjade alla sobivas järjekorras paigutama varemalt kogutud materjali. Mõtted, pildid ja näited, mis sobivad sissejuhatuseks, paigutame sissejuhatusse, argumentid ja arvud, mis võimelised ja sobivad tõestama põhiväidet, korraldame soovitavasse järjekorda vastavasse eripäätükki j. n. e.

Selle materjali korraldamise juures leiame, et meil on kogunud mõtteid või andmeid, mis võivad olla küll huvitavad, kuid ei ole eriti vajalised tõestamiskäigus — need lõikame armutult välja. Kõik, mis ei ole tihedas ühenduses kõne terviku seisukohast hädavajalikule mõttekäigule, tuleb jätta kõrvale: mõttekäigu sirgjoonelisus ja selgus on tähtsamad, kui üleküllastatud huvitavate, kuid ometi kõrvalise tähtsusega üksikasjade liigliha. See võib kiskuda kuulajate tähelepanu pääasjalt kõrvale või jätta selle hoopis varju. — Materjali paigutamisel leiame mõnikord, et meil kogutud materjal ei leidu mõne eriosa väljatöötamiseks vajalikke mõtteid või andmeid. Neid hangime juurde käepärast olevast kirjandusest, küsitleme asjatundjaid j. n. e.

Mõtete ja väidete paigutamisel peame hoolega silmas nende loogilist järjekorda; eriti peame seda silmas neis eripäätükkides, mis märkisime päälkirjadega põhiväite tõestamine ja poleemika. Neis osades hoolitseme eriti selle eest, et iga argumenti või andme hoolega kaalume järele, kas ta peab paika igal tingimusel, kas ta ei sisalda endas vasturääkivusi või ei ole tõlgitav mitu moodi. Eriti igasuguste agiteerivate kõnede koostamisel tuleb püüda kaaluda iga

kõnesse võetavat väidet ja selle argumenti päämiselt vastaste seisukohast: kas ei võida sellest harrata kinni ja kas selle kaudu ei saada tungida kallale meie mõttekäigule nii-öelda seespoolt. Tões- tus-argumentid paigutame alati nõnda, et algame nõrgematest ja läheme tulle kord-korralt ikka tuge- vamatega. Kõige tugevam argument tuleb hoida alati viimseks.

Mis puutub üldisse kõneehitusse, siis tuleb hoo- litseda selle eest, et varemalt öeldu oleks alati sisse- juhatuses järgnevale ja et hiljem esile toodud mõt- ted alati kõvendaksid varemalt esiletooduid.

Erilist tähelepanu väärivad kõneoskuse seis- kohast lähtudes kaks kõne eriosa, need on sisse- juhatus ja lõpp.

Need kaks eriosa ei ole küll olulised iga kõne juures. Kõnede juures, mis peetakse pikemate see- riatena ühe ja sellesama auditooriumi ees, ei ole vajalik pöörduda erilist tähelepanu sissejuhatuses ja lõpu väljatöötamisele. Nii, näiteks, ei tarvitse lektor sugugi iga oma loengu puhul pikemas loengute see- rias murda pääd selle üle, kuidas koostada sissejuha- tus või lõpp — selliste loengute juures ei tarvitse need kõneosad üldse eksisteerida eriliste retoori- liste päätükkidena. Äärmiselt olulisteks aga osu- tavad need osad igasuguste muude kõnede juures.

Eriti siis, kui kõnelejal tuleb esineda kuulajas- konna ees, kes teda vähe tunneb või ei tunne sugugi, või kui küsimus, millest kavatsetakse kõnelda, on kuulajajale võõras; või kui on karta, et kuulajaskond suhtub kõnesolevasse küsimusse ükskõiksel, külmalt või koguni vaenuliselt. Kõik need asjaolud võivad luua olukorra, et kõnelejat ja tema poolt esitatavat mõttekäiku kuulajaskond ei asu üldse jälgima või ta teeb seda pääliskaudselt. Nii ühel kui teisel ju- hul on kõne määratud nurjumisele, kuna ta ei saa

avaldada kuulajaskonda mingisugust mõju. Iga kõne aga, olgu ta kantud ette kui ladusasti tahtes, on nurjunud kõne, kui ta ei suuda leida vastukõla kuulajaskonnas. Kas kõnet kuulama asutakse või mitte, oleneb suures määras, palju suuremas kui seda arvatakse harilikult, just õnnelikust või ebaõnnestunud sissejuhatusest.

Sissejuhatuse ülesanne on häälestada kuulajaskond kõneleja mõttekäigu häatahtlikule jälgimisele. Et ta seda suudaks, seks ta peab tabama ennekõike kuulajaskonnas valitseva meeoleu. Ta ei tohi lähtuda kunagi „valest häälest“ (K. S. Laurila), nagu ooperilauja oma aariat alates kunagi ei saa vältida õige tooni tabamist teda saatvalt orkestrilt.

On kokkutulnud kuulajaskond igapäevases argimeeleolus, siis ei saa kõneleja, kes tahab oma kuulajaskonda kiskuda kaasa, juba sissejuhatuses alata suure paatosega ettekantud kõrgeist pidulikest nootidest: kuulajaskond ei ole valmistatud ette selliseks kõrgeks lennuks ja ta on sunnitud paratamatult jääma maha. Ometi näeme just sääraseid kõnelemise surmasõlmi kõige sagedamini mitmesuguste tähtpäevade puhul korraldatud koosviibimistel. Inimesed on tulnud kokku oma igapäevase töö juurest mõneks sündmuseks, mis võib olla küll tähelepanuväärne, kuid millest ei ripu ometi enamasti kuigi tähtsad asjaolud. Kokkutulnud on muretus vestluse tujus, ajavad ajaviitejuttu, söövad, joovad ja püüavad olla rõõmsad. Korruga tõuseb laua tagant üles keegi surmtõsise näoga kodanik, kes seni kogu aja närviliselt veeretanud sõrmede vahel leivatükke ja olnud äärmiselt süvenenud endasse, selle asemel, et võta osa üldisest jutuaajamisest. Kõlistab klaasi, tõuseb üles ja teeb suu lahti kõnelemiseks. Kui ta nüüd oskaks oma esimesed sõnad leida sellest muretust

vestlustoonist, milles kõik viibivad, ja viia säält koosolejad sinna, kuhu ta soovib need viia! Enamasti läheb aga kõik teisisti. Juba kõneleja surmatõsine nägu, samuti imelikult võõras näoilme ei kuuluta hääd koosolejaile, kes on jäänud korruga hiirvagusi. Ja tõepoolest: juba kajaski esimene kõrges, pateetilises toonis ettekantud keeruline, ilukõneline lause, võetud kuskilt tähtsast teosest, või mis öeldud mõne eriliselt tähtsa isiku poolt mõne eriliselt tähtsa sündmuse puhul. Ja samas kõrgepidulikus toonis järgnevad teisedki — kõneleja näib olevat unustanud, kus ta viibib, näib olevat unustanud kogu ümbruse, näib end kujutlevat avamas mingit ausammast või rahvasteliidu desarmeerimise konverentsi — ja jätkab oma kõrget lendu kuulajate päade kohal. Need aga, täiesti ettevalmistamatud sellise lennu kaasategemiseks, jälgivad alul ammulisui ootamatult äkilist algust nagu lõokese õhku tõusmist põllupeenralt; hiljem jäävad aga nukralt oma taldriku ja klaasi taha istuma, tusatsedes, misjaoks sunnitakse neid jälgima selliseid sõnade ja mõtete kukerpallitamisi, kuna käesolev sündmus — mõni juubel või sünnipäev — ei ole ju nii määrava ja otsustava tähtsusega küsimus, et selle lahendamiseks peaks toodama esile nii rasked kahurid nagu neid tarvitab kõneleja.

Ja nagu juhtus sissejuhatusega, samuti sünnib enamasti lõpugagi — kõrgustest, kuhu on kõnes tõusnud, ei osata õieti laskuda alla pidulaua praetaldriku taha: lõpp on sama järsk, nagu alguski. Tavaliselt peab sellist kõnet päästma nüüd laul — kas siis tavaline „elagu“ või mõni muu enam või vähem sobiv. Ja laulust haarabki selline retoorilisest kõrgusest alla potsatanud surmasõlmede tegija kui päästerõngast kinni — ja laul osutubki kõigi ebaõnnestunud kõnede hääks päästeingliks: kuulajad vaba-

nevad kui raske koorma alt, tekkinud ebamugavuse ja piinlikkuse tunneb hajub pikkamööda ja koosolemine võib hiljem jätkuda, nagu ei oleks tulnud ette midagi võõrast, ebasobivat; vähemalt seniks, kuni ei lasku vaim uuesti mõnele teisele sellelaadisele kõnelejale.

Ja ometi oleks kõik läinud teisiti, kui kõneleja oma kõnet alates oleks lähtunud sellest häätujuulisest, muretust meeolust, kus tema kõne alul viibis kuulajaskond! Kui ta oleks alanud mõne lihtsa, südamaliku või häätujuulise lausega ja sellega häälestanud koosolejaid ennast kuulama, kui ta neile lihtsamal kujul oleks andnud kätte oma mõttelõnga, mille abil ta neid kavatses viia edasi — ta oleks kordkorralt tõustes võinud ükskõik missugustesse kõrgustesse viia ka oma kuulajaskonna. Kirjeldatud juhul aga unustas kõneleja kuulajate ettevalmistamise kuulamiseks, unustas arvesse võtmata meeolu, milles viibisid kuulajad, unustas tarviduse sobiva sissejuhatusel järgi — algas ühe sõnaga valesst häälest.

Valesst häälest algame me kahtlemata ka siis, kui meie kuulajaskonnale, kes käsitlusele tuleva küsimuse suhtes on ükskõikne või on sellele täiesti vaenulik, ilma vastavate ettevalmistavate lauseteta tormame oma seisukohtadega otsekohe pääle. Selle tagajärjeks on, et meie kõneleme täiesti kurtidele kõrvadele. Viimane maksab eriti sel juhul, kui kuulajaskonna enamuse moodustavad teisitõtlejad või täiesti vastased. Viimased tulevad kõnet kuulama juba valmis eelarvamustega, sagedasti kavatsusega rohkem segada kui kuulata. Otsese rünnakuga selliste kuulajate veenetele ei saavuta kõneleja midagi positiivset: teda lihtsalt ei kuulata, mõnikord aga takistatakse kõnet juba algusest. Kõnelejal peab olema sellisel juhul peetava kõne sisseju-

hatuse koostamisel eriti palju leidlikkust, taktitunnet ja kuulajaskonna koostise ning selle meeoleu tundmist, et leida sobivat lähtekohta oma kõne alustamiseks.

Üldiselt aga olgu iga kõne sissejuhatus võimalikult lihtsasõnaline, ilustatud võimalikult ilmekate ja selgepiiriliste piltide ja näidetega. Sissejuhatus ei tohi olla kuigi pikk — mida rutem jõutakse asja enda juurde, seda parem. Ta ei tohi moodustada mingit võõrkeha kõne üldise terviku seisukohalt: oma sisult, vormilt ja toonilt peab sissejuhatus moodustama kõne elulise osa. Kunstlikult juurdemonstreeritud sissejuhatus on halb sissejuhatus.

Sama olulise osa — kui mitte veel olulisema — moodustab kõne lõpp, mille väljatöötamisele tuleb pöörduda samuti erilist tähelepanu. Lõpu ülesanne on võtta õige lühidalt, selgelt ja tihedalt kokku kõne päämõtted, et neid suruda püsivalt meelde igale kuulajale. Ühtlasi sisaldab lõpp endas mingi üleskutse, apellatsiooni, kuulajaskonna mõistusele, tunnetele või tahtmusele, eesmärgiga mõjutada tegema tarvilikke järeldusi kõnes esitatud seisukohtadest. Lõpp on seega l õ p p r ü n n a k kuulajate vastuvõttevõimetele, tunnetele ja tahtmusele.

Põhiväitele, mis leidis käsitlemist kõnes, peab lõpp heitma heleda valgusejoa, et see heledasti valgustatuna tõuseks veelkord kuulajate silmade ette: lõpp peab veelkord kriipsutama järsult alla põhiväidet ja seda kõvendama. Lõpu õigustesse kuulub ka tugeva ja sisemiselt õigustatud paatosega haarata kuulajaskonna tunnetesse, soovidesse ja kirgedesse, eesmärgiga neid mõjutada teotsema kõnes avaldatud põhimõtete ja soovide kohaselt. Ta peab olema võimalikult selgepiiriline, hoost, veendeist ja tundesoojusest kantud ja mõjuvalt jõuline.

Kõnevalmistamisel ei tohi seepärast jätta kunagi juhuse hooleks kõne lõppu, nagu seda sünnib sagedasti. On kõne lõpp üksikasjadeni läbimõtlema ja viimistlemata, siis on karta alati fiaskot kogu kõnele: kõneleja esitab oma mõttekäigu päris loogiliselt, mõjuvalt ja hästi, kuid ei oska leida korraliku lõppu: otsides sobivaid lõpetamissõnu, algab ta juba ettetoodud mõtete kordamist teiste sõnadega, haarab kinni juhuslikust pähetulevast uuest mõttest, millest ei olnudki juttu kõnes, venitab ja venitab — aga ei oska lõpetada korralikult. Selline kõneleja tuletab meelde ujujat, kes on jõudmas juba kalda lähedusse, kuid ei leia paika, kust tulla maale. Ja tulemused on kurvad: meeletlikku uppumat meenutavad kõneleja asjatud lõpetamiskatsed väsitavad kuulajaid ja rikuvad kõne mõju hoopis. Nii mõnegi hää kõne on rikkunud halb, ettevalmistamata lõpp. Ei ole haruldased needki juhud, kus hää ja hoogne lõpp on päästnud muidu oma sisult ja ülesehituselt lootusetult nurjumisele määratud kõne.

Niihästi sissejuhatust kui lõppu ei tohi kõne koostamisel jätta kunagi silmapaari vahele ega juhuse hooleks. Need peavad olema valmistatud erilise hoolega. On kõige parem, kui need kirjutatakse enne kõnelema asumist üles sõnasõnalt — ka siis, kui muidu esinetakse täiesti vabalt. Siis ei ole karta kunagi äpardusi, milliseid juhtub kõnelemisel kõige sagedamini just sissejuhatuse ja lõpuga.

Arvud ja statistika.

Mõjuvaks ja veenvaks argumendiks igasuguste väidete tõestamisel on arvulised andmed, statistika. Ometi tuleb aga nende tarvitamisel kõnes olla võimalikult ettevaatlik. Mitte ainult selles, et tooda

vad arvud oleksid kontrollitud, õiged, et nende valik oleks otstarbekohane, vaid samal määral ettetoodavate arvuliste andmete hulga ja järjekorra seisukohast. Kuulajad saavad jälgida kõneleja mõttekäiku ja ettetoodavaid andmeid ainult ühekordsel kuulamisel. Seejuures jääb kuulajale meelde hoopis kergemini ja püsivamalt konkreetne asi, selgepiiriline pilt — palju kergemal määral, kui igasugused mõttelised, abstraktsed, arutluskäigud. Abstraktseim kõigest muust aga on arvukujutis, eriti siis, kui ei osata küllalt reljeefselt tuua esile tema konkreetset sisu. Ja kui kõneleja oma tõestused rajab päämiselt arvudele ja neid arve laseb tulla nagu külluse sarvest, üksteise järel ikka uusi ja uusi, lootes seega eriti mõjutada kuulajaskonda ja neid veenda oma väidete paikapidavuses — siis teeb kõneleja ränga vea. Ta mõjutab, tõsi küll, kuulajaid ka siis, aga hoopis vastupidises sihis — ta paneb oma kuulajad arvudega magama.

Arvud, võimalikult rohkem arve — see kõik on hää kirjutises või raamatus, mille lugemisel võime lauset, mis ei olnud arusaadav, alata uuesti otsast, mil meil on aega kõrvutada arve, neid võrrelda, juurelda nende kallal ja otsida, mida nad õieti sisaldasid. Kõnet kuulates puuduvad kuulajail sellised asja juurde tagasituleku võimalused. Pikka ja mitmekesisest arvude rida suudab ühekordsel kuulmisel haarata aga ainult selline kuulaja, kel on eriline mälu arvude jaoks. Harilik kuulaja — ka intelligentnegi — ei suuda seda ilmaski. Iga tõestuskäik aga, mis ei ole haaratav kuulajaskonna poolt, on surunud osa kõnes, järelikult mõttetut, veel rohkem — otse kahjulik kõne mõjule, kuna see surmab kuulaja huvi kõneleja mõttekäigu vastu.

Kõige ebaõnnestunud on harilikult need kõned, kus kõneleja laskub mitmesuguste statistiliste

tabelite lugemisse kuulajaskonna ees. Kuulaja ei suuda jälgida ega oma mäluga haarata ettekantavate arvude lõpmatut rida, ta kaotab kõneleja mõtte-
lõnga, kaotanud selle, lööb lootusetult käega ja hakkab surmavat igavust tundes ootama kõne võimalikult peatset lõppu.

Seda aga ei tule mõista nii, nagu ei tuleks kõnes tarvitada üldse arvulisi andmeid. Seda mitte, kuid tingimuseks on, et nende arvuliste andmete hulk ainult kuulmise kaudu haaratavas kõnes tohib olla õige piiratud. Teiseks olgu need arvud, mis tuuakse, tehtud võimalikult elavaks võrdlustega konkreetsemalt aladelt. Halvasti teeb näiteks see rahvasaadik, kes oma valijaskonnale riigi eelarvet selgitades hakkab lugema ette kuivi arve sellest eelarvest, ilma et ta võrdluste toomisega oma kuulajaskonna lähedasest elust näitaks, mida õieti sisaldavad need arvud: mida kõik nende summadega, mis seisavad eelarves, võiks hakata pääle, missuguse osa see summa moodustab kogu eelarvest j.n.e. — Arvud tulevad teha elavaks, neile tuleb anda võimalikult konkreetne, asjalik sisu. See seadus maksab seda tugevamini, mida vähem abstraktseis mõttekäikudes on kodus kuulajaskond.

Kolmandaks — välditagu suurte, enam kui kuuekohaliste, arvude toomisel nende täpse suuruse ettekandmist!

Harvad kuulajad suudavad näiteks miljonitesse ulatuvate summade juures jätta endale meelde toodud arvu täpset suurust. Nende täpse suuruse ette toomine kõigi tuhandete, sadade, kümnete ja üksikute kohal seisvate arvudega aga segab kogu arvu enda mõjulepääsmist ja meeldejäämist. On näiteks raske jätta kuulmise järgi meelde 7.598.364; on arv öeldud, on ta ühtlasi läinud ka meelest. Kui

meile aga öeldakse selle asemel 7½ miljonit — siis jääb see meelde kergesti ja me saame seda arvu kasutada kõne edaspidisel mõttekäigu jälgimisel. See on aga antud korral kaugelt tähtsam, kui arvu täpne suurus. Kui on kuulajaskonnas mõni üksik, kes on huvitatud täpsest arvust — nende tarvis võidakse ju tuua esile ka täpne arv. Seda on aga tarvis ainult harukordadel.

On aga mõne kõne — näiteks loengute, referaatide juures — siiski väga olulised täpsed arvud ja statistilised arutluskäigud — siis kirjutatagu need juba enne kõnet (kui neid palju) kas seinatahvlile või riputatagu kõigile nähtavaks seinale vastavate tabelite abil. Nii, et kuulaja neid arve päämiselt näeks, et need seisaksid silmade ees, kui neist kõneldakse. Ainult selliselt tooduna on arvuliste andmete rikkalikul käsitlemisel tõestusmaterjalina mõte ja kasu. Arvuliste andmete kuiv loendamine toob kasu asemel kõnele ainult kahju.

Tsitaatidest.

Mis öeldud arvuliste andmete kohta, maksab suures määras ka igasuguste autoriteetsete isikute — riigimeeste, teadlaste, kirjanikkude j.n.e. — arvamuste toomise suhtes. Neil on mõju ainult siis, kui neid tuuakse äärmiselt hoolsa valikuga, võimalikult piiratud hulgal ja parajal kohal. Pikkade tsitaatide kuulamine, eriti nende monotoonsel, igaval ettelugemisel, väsitab kuulajaid. Osutub pikem tsitaat siiski hädatarviliseks, siis asendagu lugemist vaba ümberjutustus, kusjuures tsiteeritav tekst ise hoitagu käepärast juhuks, kus mõnel kuulajal tekib kahtlus, kas tsiteeritava teksti mõte on antud edasi küllalt täpselt.

Kõneviimistlemisest.

Kui oleme koostanud üksikasjalise kõne kavastise (dispositsiooni), tekib küsimus: mis edasi? Kas on sellega lõppenud kõne valmistamine? Kas võime selle kavastisega asuda kõnetooli ja kõnelda? Või peame kirjutama veel valmis kõne sõnasõnalise teksti?

Kas kõnelda ainult kavastise järgi või kirjutada valmis enne esinemist sõna-sõnalt kogu kõne, ses küsimuses lähevad kõneoskuse teoreetikud ja praktikud isekeskis diametraalselt lahku. Paljud väga hääd ja tunnustatud kõnemehed ja ka rida kõneoskuse teoreetikuid eitavad igasugust kõne valmis kirjutamise tarvet; veel rohkem — mõned neist peavad seda hoopis hädaohtlikuks kõne edule, kui kõne tekst on kirjutatud valmis viimsete üksikasjadeni. Aga on samuti terve hulk samuti silmapaistvaid kõnemehi (nagu teoreetikuidki), kes peavad teksti koostamist siiski tarvilikuks ja kes ei usu, et ainult katkendlikkude märkmete najal, mis esinevad kavastises, võiks kõne areneda kuigi edukalt.

Kummal neist on õigus? Kui lähtume kõneleja isiklikkudest võimetest — mõlemail. Kõnelejale, kel tugev mälu, rikkalik ja käsitamiseks nõtkesõnavara, elav fantaasia ja kiire mõtlemisvõime, ei ole tõepoolest enne esinemist tarvis viimistletud kõneteksti. Neile jätkub sellest, kui neil on teada kõne eesmärk, põhiväide, hädatarvilik andmestik ühes tõestusargumentidega ja kui see kõik on seatud kindlasse järjekorda kõne kavastises. Kavastise kui luustiku najal annavad nad oma väljendus-tele lõpliku vormi esinemise akti enese juures.

Kõnelejale, kel kõigi muude eelduste juures puuduvad sellised võimed mälutugevuse, mõttekiiruse ja sõnaväleduse suhtes, on aga sagedasti koguni häda-

tarvilik kirjutada kõne enne esinemist paberile sõna- sõnalt. Järelikult otsustub see küsimus puhtasti kõneleja isiklikkude võimete arvessevõtmisega. Kuu- laja seisukohalt on ükskõik, mis teel saabub hää kõne — kas spontaanse silmapilgu loomingu (väljen- dusliku külje mõttes) või hoolsa kabinetitöö kaudu. On loomulik, et kõned, mis saabuvad esimesel teel, mõjuvad värskemalt, kaasakiskuvamalt, vahenditu- malt. Mis aga teisel teel saadud kõned jäävad võlgu oma värskuse poolest, selle puuduse katavad nad tihti suurema mõttesügavuse, selguse ja terviklikku- sega.

Algajaile on siiski soovitamam enne esinemist kir- jutada valmis kõne tekst terves ulatuses. Sest alles mõtete kirjapanek sunnib meid võimalikult põhjali- kult mõtlema läbi kõneaine. „Kogemus näitab, et me millalgi enne ei ole teadlikud selles, kuivõrd me valit- seme ainet, kui me ei ole sellest kirjutanud,“ lausub Ford. „Kui tahad teada, kas sa mõtled õigesti, rõivasta mõtted kirjasõnasse. See sunnib mõtlema selgesti ja viima mõtted lõpuni“ — lisab ta juurde teises kohas. Oma väite kinnitamiseks toob ta Cicero kogemused: „Kirjutamisriist on kõneleja parim õpetaja“, ja Quintilianus'e järsu otsuse: „Kirjutamiseta on avalik kõne ainult tühi lobisemine.“

Et mõtete üleskirjutamine on suurepäraseks kont- rolliks meile endile, kas me valitseme täiel määral selle mõttekäigu üle, mille üle me arvame endid valitsevat — seda on vist kogenud igaüks. Nii mõnigi mõte, mis näis olevat pääs selge ja õige, osu- tub kirjutamisel hoopis nigelaks. Täielikku tead- vust oma võimete üle on aga eriti tarvis algajale kõnelejale. Kui ta kõne valmiskirjutamisega on olnud sunnitud iga mõtte ja väite, mis ta kavatseb esitada, mõtlema läbi igakülgselt ja lõpuni, kui ta on

kirjutamise juures leidnud igale mõttele sobiva väljendusvormi, siis astub ta kõnetooli kindlamalt ja julgemalt. Seda kindlust ja julgust on algajale, nagu me pärast näeme, tarvis õige palju, kuna ebakindlus oma mõttekäigus ja ebalemine kohase väljendusvormi otsimisel aitavad tugevasti suurendada ärevust ja hirmu kõnetooli astumisel esimese esinemise puhul. On aga kõneleja endale aines ja selle väljendusvormis muretsenud kindluse juba varakult enne kõnetooli astumist, siis on tal mitu korda kergem saada üle kõigist muist asjaoludest, mis kipuvad esimeste esinemiste puhul häirima kõnelemisel rahu ja enesekindluse tunnet.

Aga ei teeks viga, kui ka „vilunud“ kõnelejad vahetevahel otsustavamate kõnede eel kirjutaksid oma kõne täielikult valmis. Seda tuleks soovitada eriti kuulajate huvides. Kõneleja esineks siis kuulajate ees „täies vormis“, oleks valmistunud korralt, kannaks oma mõtted ette lühidalt ja selgesti, ei venitaks ega korrutaks, ei viidaks aega tühjade sõnade tegemisega, et täita mõnd tühja kohta oma kõnes. Siis saaksime kuulda palju rohkem küpselt läbimõelduid, sisukaid — ja mis veel tähtis — palju lühemaid kõnesid. Pikad, sisutud ja tühjasõnalised kõned jääksid siis ära, sest kirjutamine võtab tugevasti aega. Aga erilist kahju ei oleks sellest vist kellelgi, kui selliste kõnede arv hakkaks juba vähenema.

Lõppvalmistusi. — Kas pääst, paberilt või vabalt?

Materjal kogutud ja läbi töötatud, kavastis koostatud, kõne sõnasõnaline käsikirigi valmis — mis edasi? Kas õppida kõne pähe, lugeda see paberilt, või kõnelda vabalt?

Algajad kõnelejad õpivad kõne väga sagedasti enne esinemist sõna-sõnalt pähe. Lühemate kõnede esitamine pärast päheõppimist õnnestub mõnigi kord päris hästi, eriti siis, kui päheõppimise juures ja kordamisel on harjutatud hoolega hääldamist, õigete loogiliste rõhkude panemist ja üldse kõne meloodilist külge. Suuremate kõnede päheõppimine aga nõuab hirmsat vaeva. Ja mis on veel tähtsam — sõnasõnaline päheõppimine seob meid lõplikult kõnele tema valmistamisel antud väljendusliku vormi külge viimsete üksikasjadeni. Juhatab, et olukord — kas kuulajate koostiselt või meeleolult j.n.e. — nõuab teissugust lähenemist küsimusele, teissugust käsitlust või väljendusi, kui me nägime ette kõne valmistamisel, siis tuleks meil kõnelemisel sellest teha vastavad järeldused ja kõnelda teisiti kui kavatsesime. On meil aga kõne õpitud pähe, siis oleme hirmul ainult selle eest, kas meil tulevad õigel ajal ja õiges järjekorras meelde sõnad ja laused, kogu me tähelepanu on pöördud mälu pingutamisele, et tarvilikud laused tarvilikus järjekorras tuleksid meelde — ümberorienteerumiseks ei jää meil seejuures mingit aega ega võimust.

Päheõpitud kõne juures ei valitse meid kõne sisu, vaid sõnad. Kõne päheõppimine teeb meid paratamatult valmistamisel kindlaksmääratud väljendusliku vormi orjaks.

See asjaolu ei jäta avaldamata oma mõju ka kõne edule üldse. Päheõpitud kõned tunduvad alati kunstlikult tehtutena, elututena ja kuivadena, kõneleja, kes esineb päheõpitud kõnega, tundub koolipoisina, kes on sisule mõtlemata tuupinud pähe mingisuguse teksti ja nüüd vuristab seda ette.

Kõne „ülesütlemine“ pääst peidab endas muidki hädaohte. Kõnelemisel, eriti esmakordsel, valdab

iga kõnelejat mõnesugune ärevus. Seda ärevust mitmekordistab alaline hirm — kas tuleb mulle õigel ajal meelde järjekordne sõna või lause? Ja meie mälu on juba kord niisugune, et ta harilikult siis just armastab mängida vigurit, kui me ta kindluse suhtes tunneme kõige suuremat muret. Juhtub siis mälu mõne sõna või lause meenutamisel keelduma, siis oleme hädas. Meid juhib sõnade ja lausete järjekord, mitte mõttekäik tervikuna. Tekib nüüd sellesse järjekorda lünk, siis oleme kaotanud ühtlasi ka järje; selle tagajärjeta meenutamine piitsutab ärevuse mitmekordseks, ärevus kasvab hirmuks, et me kõnes ei pääse üldse enam edasi — ja katastroof ongi käes: me ei pääse tõepoolest enam edasi. Siis ei jää üle muud, kui astuda äärmiselt piinlikkuse tundest masendatuna maha kõnetoolilt ja jätta kõne pooleli.

Selliseid ebaõnnestumisi päheõpitud kõnedega on olnud väga palju. Ja et päheõppimine, nagu nägime eelpool, ei ole tulemusrikas kõnele muuski mõttes, seepärast hoiatavad ilma erandita kõik silmapaistavamad kõneoskuse teoreetikud algajaid kõnelejaid kõnedes masinliku pähetuupimise eest.

Paljud kõneoskuse käsiraamatud tsiteerivad hoiatuseks kõnedes päheõppimise vastu August Bebel'i mälestusi tema esimesest kõnest. 1864. a. pidanud Bebel avama Leipzigi suure koosoleku, millest võinud osa 4000—5000 inimest. Avamine pidanud sündima Bebeli tervituskõne kaudu; Bebelist pidi saama hiljem ühtlasi selle koosoleku juhataja. Avamiskõne õppinud Bebel sõna-sõnalt pähe. Kesk kõnet haaranud Bebelit korruga suur ärevus ja hirm ning kõne katkenud. „Minu temperament ühes minu mõtetega olid korruga läbi. Oleksin tahtnud häbi pärast vajuda maa alla. Lõpp oli see, et mitte mind ei ole valitud koosoleku juhatajaks, vaid Dolge. Ma

olen nüüd endaga rahul, et ma pärast seda ühtki kõnet enam ei ole tuupinud pähe, ja mul on hiljem ometi läinud hästi!“

Kas lugeda siis paberilt? Seda tehaksegi väga paljudel kordadel. Eriti siis, kui on küsimuses kõned, mis sisaldavad mõttekäike ja andmeid, mis tulevad anda kuulajatele edasi kindlaksmääratud täpses sõnastuses, kus mõne mõtte edasiandmine vabalt võib kutsuda esile võõritimõistmisi, kus on oluline iga vähemgi sõna ja mõttevarjund edasi anda nimelt selles redaktsioonis, nagu need pandi kirja kõne koostamisel. Siia kuuluvad ennekõike igasugused deklaratiivsed ja diplomaatlikud kõned.

Siia võivad samuti kuuluda ka mitmesugused küsimust mitmekülgselt ja erapooletult valgustavad referaadid nõupidamistel ja kongressidel. Kuna need peavad olema samuti igakülgselt kaalutud ja läbimõeldud viimsete üksikasjadeni, otsused tuletatud valjult loogilises järjekorras, siis õieti peaksid kõik sellised kongresside referaadid alati olema kirjutatud valmis sõna-sõnalt. Päälegi peab nende väljenduslik külg olema võimalikult tihe ja vähesõnaline, sest aeg sellistel koosolekutel on enamasti alati piiratud. Mõttetihedate ja komplitseeritute arutluskäikude edasiandmine vabal kõnelemisel aga võtab alati kaugelt rohkem aega, kui nende ettelugemine viimistletud ja tihendatud väljendusvormis. On kindel, et meie kongressid nii sisult kui ka aja kokkuhoiu mõttes suuresti võidaksid, kui nende korraldajad igalt referendilt nõuaksid referaatide esitamist täpselt sõnastatud käsikirjas. Juba seetõttu, et iga referent sel juhul, kui ta peab esitama kirjaliku referaadi, peab varakult asuma selle väljatöötamisele, selle mõtlema läbi mitmekülgselt ja oma mõtete kirjapanekul on sunnitud hoolega kaaluma iga sõna, mis ta kavatseb öelda. Kongressid vabaneksid selle

kaudu pääliskaudsetest mänglemistest sõnadega referaatide nime all, nagu neid tuleb meil ette veel õige sagedasti.

Veel parem oleks, kui suuremate kongresside puhul referaadid paljundataks (trükitaks) lõplikus kujus juba enne kongressi ja saadetaks varakult kätte kongressi liikmetele (nagu seda tehakse mitmel pool välismail). Muidugi jääb referaadi ettekandmine kongressil sel juhul ära, kuna see on juba varemalt igapähele kodus loetud ja mõeldud läbi. Kongressil esinevad siis ainult läbirääkimised, vaidlused ja otsuste vastuvõtmised refereeritava küsimuse kohta, ja referendi ülesanded piirduvad täiendavate seletuste andmisega referaadis väljendatud seisukohadele. Kongresside töö viljakus ja sisukus tõuseks selle korralduse kaudu mitmevõrra, kuna siis kongressiliikmed on juba tööle asumisel kõigi küsimuste kursis, on mõelnud otsustamisele tulevatele küsimustele juba kodus; läbirääkimised oleksid asjalikumad, kuna kõigil on teada käsitletava küsimuse üksikasjad ja piirid; läbirääkimisteks jääks tarvilisel määral ka aega, sest kongresside senine krooniline ajapuudus olukorra tõttu, kus kogu aeg kulub päämiselt referaatide kuulamisele, langeks siis ära. On loomulik, et niisuguse töökorralduse juures kongressi otsused tulevad küpsemad ja kaalukamad.

Valmiskirjutatud kõne lugemine paberilt on täiesti omal kohal — ja õieti soovitatavi — raadiolõengete puhul, mis peetakse stuudiost. Raadiokõnelejat saab jälgida raadiokuulaja ainult ühe vastuvõtte-meele kaudu: kuulmise kaudu. Kõneleja väline esinemine, mis võib kõne mõju avaliku ettekande puhul suuresti tõsta — seejuures ühtlasi aga ka maskeerida suulise esinemise võimalikke konarusi — ei saa raadiokõne juures tulla arvesse. Ka on raadiokõneleja enese esinemistingimused halve-

mad ses mõttes, et kuulajaskond kui hooandja ja uue inspiratsiooni allikas ei saa raadiokõne juures tulla küsimusse: kõnelemine tühjale toale, kõneleja suhtes saladuslikult vaikivale mikrofonile ei paku inspiratsiooni mõttes palju. On küllalt neid kõnelejaid, kes kõnelevad suure publiku ees vabalt ja hooga, mikrofoni ees aga on täiesti võimetus. Seepärast on raadiokõne lugemine tingitud esinemise olukorrast ja on seega täiesti loomulik. Raadiokulaja seisukohast on selliselt esitatud kõned paremad: konarlsused lauseehituses ja sõnade hääldamises, ülearused kordamised j.n.e., mis avalikul esinemisel ei ole nii tähelepandavad, mis aga raadio kaudu lõikavad kõrvu otse valusasti, jäävad kirjutatud teksti korralikul lugemisel ära. Paljudes maades on raadiokõnede lugemine valmiskirjutatud tekstist tehtud seepärast otse sunduslikuks.

Paberilt lugemine on mõeldav (kuid juba vähemsoovitatav) teistegi loengute puhul, vähemalt neil kordadel, kus lektoril loengu valmistamisel kindlakujuliselt teada kuulajaskonna koostis ja selle ettevalmistuslik tase.

Kõigil muudel juhtudel aga, eriti veel pidulikkude ja agiteerivate kõnede juures, on kõnelejal ilmtingimata tarvilik end hoida esinemisel võimalikult vaba niihästi kõne käsikirjast kui ka muist kirjalikest märkmeist. Ja seda väga mitmesugustel põhjustel.

Kuulajaskonna tundmused ja tahtmused alistuvad kõneleja sõnade mõjule siis, kui need sõnad on kantud kõneleja isiksusest — isikupärasest jõust ja tundesoojusest, veendeist ja tõekspidamisist. Kõneleja sõnade mõju on seda suurem, mida otsesemalt, vahenditumalt ja värskemalt need tulevad, mida enam need näivad olevat kõneleja silmapilgu

meeleolude ja elamuste tõlgitsejaks. Samade sõnade lugemine paberilt võtab neilt selle värskuse. Paberilt loetav kõne on kuiv ja märksa elutum kui vabalt peetud kõne. Eriti puised, tehtud ja kuivad tunduvad meeleolulisemad tundeelamused, kui neid kantakse ette paberilt. Kuulaja tahab alati püsida usus, et tundeväljendused, mida kõneleja annab edasi oma sõnade kaudu, vastaksid samaaegselt kõneleja sisimas minas pesitsevatele tundeelamustele. Kuulajailt röövitakse see usk, kui kõneleja võtab taskust paberi, millele vastavad väljendused on paigutatud jumal-teab kui kaua enne esinemist.

Kõnelejale on väga tähtis pidada võimalikult tihedat kontakti kuulajaskonnaga, et jälgida oma sõnade mõju. Oma sõnade mõju saab ta jälgida päämiselt oma silmade kaudu, mispärast on äärmiselt tähtis, et kõneleja pilk oleks alati suunatud kuulajaskonda. Kui ta nüüd peab olema alaliselt ametis valmiskirjutatud lausete mahalugemisega paberilt, siis on ta sunnitud oma silmad hoidma loetaval tekstil, et mitte kaotada järge. Kuulajad samal ajal võivad haigutada, lugeda ajalehte, isegi tukkuda — kõneleja ei tea sellest midagi. Ehk kui ta ka seda teaks, siis ei saaks ta ometi olukorra parandamiseks — kuulajate ergutamiseks, käsitusviisi muutmiseks j.n.e. midagi võtta ette, sest kirjutatud tekst nõuab säärasel mahalugemisel täpset kinnipidamist varemalt kindlaksmääratud sõnastusest. Ses mõttes on kõne lugemisel paberilt samad puudused, mis esinevad päheõpitud kõne ettekandmisel.

Nii ei ole kõne edu huvides sugugi soovitatav kõne lugemine paberilt. Kui üht ja sama kuulajaskonda tahavad mõjutada kaks kõnelejat, kellest üks loeb kõne paberilt, teine aga kõneleb vabalt, siis on kõik võidušansid enamasti viimase kõneleja

käes — oletusel muidugi, et mõlemate kõnelejate võimed on muus enam-vähem võrdsed.

On maid, kus kõnelugemine paberilt esinemisel parlamendis on otse keelatud — näiteks Baieri maapäeval, kus lugemine paberilt on lubatud ainult valitsusliikmetele aruannete ettekandmisel. Müncheni linnavolikogus peavad aga ka linnanõunikud oma ettekande paberilt mahalugemiseks küsima luba volikogu juhatajalt, mõnikord isegi volikogult.

Üldiselt maksvaks „häaks tooniks“ loetakse, et igasugused tervitus- ja kaastundeavalduse (matuse) kõned peetakse tingimata vabalt. Et see vabalt kõnelemine seisab mõnikord tsilindri põhja peidetud kõneteksti piilumises, ei muuda üldist normi, kuna selline kõrvalekaldumine kuulub saladuste hulka, „millest avalikult ei räägita“. Päälegi annab see võimalus mõnesuguse eksisteerimise õiguse sellele tänapäevaga nii ebakooskõlas olevale pöördumisele.

Kuidas pääseda kõnelema vabalt? Milleks siis koostada kõne käsikiri, kui ei ole soovitatav seda õppida pähe ega ole otstarbekohane seda tarvitada ka esinemisel?

Kõne tekst osutub siiski tarvilikuks — vähemalt algajale kõnelejale. Kui on koostatud kõnetekst, tuleb seda enne esinemist lugeda võimalikult mitu korda (ja kuuldavalt) läbi. Selle lugemise juures võivad selguda veel mõningad puudused — ebatäpsed väljendused, sõnaline liigliha j.n.e., mis tuleb muidugi korrigeerida. Siis on soovitatav koostada teksti sisule ja järjekorrale täpselt vastav, võimalikult napsõnaline kava, milles märgitud kõigi üksikpäättükkide päälkirjad, tähtsamad lähtelaused, andmed ja arvud. See kava on soovitatav märkida

võimalikult väikestele paberilehekestele, ainult lehekese ühele küljele. On see valmis, siis tuleb katsuda selle kava najal „jutustada“ suuliselt kogu kõne. Läheb selline ümberjutustamine alul visalt, tuleb tekst uuesti lugeda läbi ja seejuures jätta meelde ainult kõnes esinevad mõtted, mitte niipalju neid mõtteid väljendavaid sõnu. Korduvatel uutel jutustamistel tuleb püüda võimalikult igakord leida tekstis esinevatele mõtetele uusi väljendusi, uusi sõnu ja lausete kombinatsioone. Kõiki neid harjutusi on soovitatav korraldada kuuldavalt (valjusti), niihästi teksti lugemist kui ka jutustamist.

Selliste harjutuste kaudu omandab kõne valmistaja kindlal kujul ja üksikasjadeni kõik kõnekäigus tarvilikud mõtted, andmed, näited, võrdluspildid j.n.e. Seejuures ta aga ühtlasi vabaneb ikka enam ja enam teksti esialgsest väljenduslikust küljest, ta muutub võimeliseks oma mõtteid väljendada mis tahes väljendusvormis, mitmesuguste sõnade ja lausete abil. See annab talle võimaluse esinemisel tarvitada neid väljendusi, mis näivad olevat antud olukorras kõige kohasemad. Selliste harjutuste kaudu muutub kõneleja oma mõttekäigu ja oma sõnade täielikuks peremeheks.

lli

Pärast kõne sisu ja väljendusliku külje omandamist kirjeldatud harjutuste kaudu on soovitatav kirjutada kõne kava veel kord ümber — veel napisõnalisemalt kui see oli enne. See viimne kava tuleb võtta kaasa esinemisel kõnetooli. Harilikus, normaalses olukorras ei tule seda kava — pärast kirjeldatud põhjalikke lõppvalmistusi — enam tarvitada. Enesekindluse toetamise mõttes olgu see siiski kaasas, et võimalikkude mäluhäirete või muude vahejuhtumiste korral oleks abi alati saadaval. Üks pilk kavasse säärasel puhul aitab harilikult alati otsekohe üle igasugusest takistusest.

Kõik kõnevalmistamisega ühenduses olevad tööd ja harjutused tuleb viia lõpule võimalikult esinemise päeva eelõhtul. Vastutustundega kõnelejalt nõuavad eriti pikemad kõned niihästi valmistamisel kui ka esinemisel suurt jõupingutust, mis pärast ei ole kuidagi soovitatav neid mõlemaid töid koondada ühele ja samale päevale. Kõne täielikule mõjule pääsemise huvides peaks kõneleja enne esinemist olema täiesti puhunud välja kõnevalmistamise väsimusest.

AREVUS JA HIRM ESINEMISEL.

Peaaegu iga kõneleja on olnud — vähemalt esimesil esinemisil — umbes järgmiste elamuste osaline.

Noorel tegelasel on enda arust hulk huvitavaid mõtteid, kogemusi ja teadmusi mõne eriküsimuse kohta. Tal on raske olla üksinda nende huvitavate mõtetega — ta tahaks neid jagada teistega, sest ta on kindel, et need mõtted peaksid huvitama ka teisi. Eriti läheb see avaldamis-tung suureks siis, kui ta sama küsimuse kohta kuuleb avaldatavat tema arust sootuks valesid seisukohti või väärarvamusi. Lisaks kannustab avaldamistungi veel igas inimeses pesitsev väljapaista-tahtmise tung.

Kui ta nüüd saab — kas juhuslikult või oma soovi kohaselt — ettepaneku esineda kõnega antud küsimuse üle, siis on ta üliõnnelik. Ta on õnnelik nii hästi austavast tähelepanust enda vastu, kui ka võimalusest näidata, mis ta õieti võib. Ja ta võib oma arust väga palju. Ja juba kõnelemisettepaneku saamisel ta kujutleb end kõnetoolis — kõlava ja selge häälega, hoogsalt ja veenvalt maalimas võluvaid pilte oma suure mõttelennu abil, kuna kuulajaskond jälgib kõnet ammulisui, rabatud geniaalseist mõttest ja kõneleja oivalisest esinemisoskusest. Ja kõne lõpu katab tingimata tugev ja kestav aplaus, mil ei näi tulevat lõppu; või vaimustatud kuulajaskond tõstab ta oma õlgadele ja daamid pilluvad lilli. . .

Vaimustusega asutakse valmistama kõnet. See töö ei edene alati nii hõlpsasti nagu paistis alul. Sest mõtted, mis tunglevad peas, ei liitu nii kergesti pabe-

riga, või nad ei paista paberil enam kaugeltki nii võluvad kui nad näisid kujutlusis. Ja sõnastus ei taha ega taha võtta kuidagi tarvilist hoogu ja lendu. Aga enamate või vähemate pingutustega saadakse lõppeks ometi valmis kõne. See on koostatud kõigi retoorikaseaduste ja nõuete kohaselt ja on ettevaatusest kirjutatud sõna-sõnalt paberile. Ei saanud küll nii hiilgav ja enneolematu kui loodeti, kuid valmis ta on ometi. Lõplik viimistlus ja äraõppimine on nüüd tühine asi.

Näib, et nüüd ei peaks olema enam muud vaeva, kui astuda kõnetooli ja öelda julgesti ära oma kõne. Sest kõik eeltööd on tehtud ja kõik kindlustused kõne eduks peaksid olema käes. Ja kõneleja võiks enesekindlana ja rahulikuna oodata momenti, kus koosoleku juhataja lausub saatuslikud sõnad: „Sõna on sel ja sel kõnelemiseks selle ja selle küsimuse üle.“ Aga just enesekindlus ja rahu ongi need, mis vähenevad iga tunniga, mis toob esinemissilmapilgu lähemale. Mõne jätab rahu maha juba paar päeva enne esinemist ja see asjaolu saab tihti takistuseks isegi kõne valmistamisel. Nende ridade kirjutajale on kõnelnud üks meie paremaid parlamendi kõnemehi, et ta oma esimeste esinemiste puhul mõnikord kaks päeva enne esinemist on olnud nagu ägedas palavikus: imelik rahutus sunnib rändama ühest paigast teise, söögiisu on täiesti kadunud, uni äärmiselt rahutu, näed õudseid unenägusid, süda peksab, tunded ajuti külmavärinaid läbistavat kogu keha j.n.e.

Kõik ei ela esinemisärevust üle küll nii tugevasti ega saabu need hood nii vara enne kõnelemist. Aga esinemispäeval tunneb neid pea iga esimest korda kõneleja enamal või vähemal määral; kusjuures ärevus tõuseb seda kõrgemaks, mida lähemale jõuab esinemise silmapilk. Kõige tugevamini raputavad need ärevuse hood noort kõnelejat kõnetooli astu-

mise hetkel ja esimeste sõnade kuuldavale toomise juures.

Siis leiad korraga end nii väetina ja viletsana, mõtted, mis alul paistsid nii suured ja huvitavad, näivad olevat niivõrd tühised, et nendega vaevalt miksaks tulla välja; tunned end ootamatult ebamugavasti, süda lööb nii tugevasti, nagu tahaks hüpata välja rinnust; tunned end rappuvat kord imelikku-dest palavuse hoogudest, kord külmavärinaist. Koosoleku juhataja kutset kuuldes nagu ehmatuksid mingi ootamatuse üle. Kõnetooli astumisel kipuvad jalad nõrkema. Vaade kuulajaskonda suurendab ärevust veel enam: näed hulka uudishimulikke nägusid sind silmitsevat, igal ühel neist näiks suu kiskuvat mingiks üleolevaks ja pilkavaks naeratuseks; ärevuse kasvades näib, nagu liituksid need sajad muigavad näod üheks suureks irvitavaks lõustaks, mis võiks korraga prahvatada naerma hirmsa häälega. Avad suu, et alustada kõnet: hääle tuleb kuuldavale pingutatult ja väriseb, on hoopis võõrakõlaline ja hädine. Sõnad tulevad esile poolikult ja kogeldes; mõttelõng kipub vägisi kaduma käest, varemalt valmismõeldud algus näib olevat pääst täiesti pühitud. Enesetunne on selline, et ihaldatavama igatsusena paistab: jätta kõne, kõnetool ja kuulajaskond, kus tont — ja kaduda.

Selline ongi see nii-nimetatud „lambipalavik“, millega on tulnud võidelda igal algajal kõnelejal. Mõnd kõnelejat ei jäta kirjeldatud elamused külastamata hilisematelgi esinemistel. Ja on palju — kaugelt rohkem, kui me seda teame arvata tavalisest — neid inimesi, kel on olemas kõik muud eeldused hääks kõnelemiseks — huvitav mõtete tagavara ja huvitav mõttekäik, rikkalik teadmiste kogu, elav sõnastus ja sädelev fantaasia — aga kellest ei saanud ega saagi kõnemeest ainult seepärast, et nad ei saa kunagi üle kirjeldatud ärevuse ja hirmutundest esinemisel.

Milles pesitsevad sellise ärevuse ja hirmu põhjused?

Põhjused arvatakse olevat kaht laadi: ühed neist peituvad välistes tingimustes, milles tuleb esineda kõnega, teised aga juurduvad kõnelejas endas.

Väliseks, olukorrast tingitud põhjuseks kartuseks ja ärevuseks tuleb nimetada päämiselt üksiku kartust massi ees. Meie ei tunne mingit hirmu, kui meie ajame juttu üksikute inimestega, kes kuuluvad meie kuulajaskonna hulka. Kui meie aga esinemisel kõnega neid üksikuid, kellega meil, võib-olla, on olnud kümneid ja sadasid kordi üksikjutuajamisi, näeme enda ees suure hulgana — siis satume ärevusse. Miks? Meie mõistus ütleb, et meil ei tarvitse tunda mingit hirmu ega ärevust — aga meie tunneme seda ometi.

Mõttetargal Sokratesel, kes oli ka kõneoskuse õpetaja, kuigi ta ise ei olevat kunagi esinenud ühegi kõnega, oli olnud kord jutuajamine oma õpilasega selle probleemi üle. Sokrates oli katsunud veenda oma õpilast järgmise kahekõne kaudu:

Sokrates: „Kas sa kaotad tasakaalu, kui sa ajad asju näiteks nahkuriga?“

Õpilane: „Miks peaksin ma kaotama siis tasakaalu?“

Sokrates: „Kindlasti sa vist kardad, kui seletad oma kavatsusi ja plaane kaupmehele?“

Õpilane: „Kindlasti mitte!“

Sokrates: „Kardad sa siis, kui sa vahetad mõtteid oma naabriga?“

Õpilane: „Ei, seda teen ma igapäev.“

Sokrates: „Noh nii, siis veendu ometi selles, et rahvakoosolek koosneb ainult sellistest inimestest, kellele sa üksikult oma mõtteid kunagi ei karda ette kanda. Miks kardad sa seda teha siis, kui nad on kõik üheskoos?“

Mõistuse ja formaalse loogika seisukohast on asi kahtlemata nii, nagu käsitleb seda küsimust Sokrates. Kui aga ärevus püsib vaatamata kõigile sellistele loogilistele arutlustele, siis peavad põhjused peituma kuskil mujal. See peab peituma alades, mis ei alistu mõistuse veenetele.

Uus ja arenev teadus — massipsühholoogia — püüab seletada seda, milles peitub sellise ärevuse põhjus.

Massipsühholoogia väidab, et hulk, mass ei ole ainult üksikute teda moodustavate elementide kogu, nagu viljapää on üksikute viljaterade kogumik. Massipsühholoogia järgi ei ole ühes koos esinev inimeste hulk mitte see „mehhaaniline segu“ üksikolevust, vaid midagi keemilise ühendi sarnast, hoopis uus nähe, uute omaduste, moraali ja jõududega, mis võivad täiesti puududa neil üksikuil, kes moodustavad antud inimeste hulga, massi. See hulk võib saata korda asju, millega kunagi ei saaks toimeme üksik normaalsete kalduvustega kodanik, kes kuulub selle massi hulka; mida võib saata korda mass, seda oleme kuulnud, lugenud ja kogenud sõdade, revolutsioonide, paanikate, omakohtute j.n.e. juhtudel. Mass on kõigepäält palju julmem, südametum kui seda on tema hulka kuuluv üksik isik. Mass kas järgib pimedast pääst oma juhile, kui see teda suudab käsutada, või ta tallab juhi jalge alla, kui juht ei suuda või ei julge teda valitseda.

Iga kõneleja on kõnelemisel oma kuulajaskonna, s.o. massi, juht. Kõneleja peab suutma vallutada kuulajaskonna mõttekäiku, tahtmusi või tundeid, ta peab suutma neid hoida oma valduses kogu kõne aja. Suudab ta seda — siis on ta massi peremees, kelle käske sõnakuulelikult ja pimedast-pääst täidab mass. Ei suuda ta seda mitte — jätavad tema sõnad ja esinemine kuulajaskonna külmaks — siis on kõneleja

kui juht kadunud. Kultuurses ühiskonnas ja normaalsel rahulikul ajal ei lööda sellist kõnelejat küll surnuks, nagu seda võis juhtuda vanal ajal. Aga külmalt, peaaegu põlglikult suhtub sellisesse kõnelejasse kuulajaskond tänapäevalgi — kas ta seda avaldab siis vilistamisega või haigutamisega.

Dilemma — kas suudan ma vallutada oma kuulajaskonda või mitte, kas suudan ma tõusta kuulajaskonna mõttekäigu juhiks või ei — see ongi, mis loob igas kõnelejas pinna ärevuseks ja kartuseks. Need kaalutlused ja kahtlustused, see närvilikkus ja teadmatumus ei hargne mitte niipalju kõneleja mõistuses, kui just alateadvuses. Sest just mõistusele sagedasti kättesaamatus alateadvuses pesitseb massi jõud ja seda jõudu tunneb ning ühtlasi kardab kõneleja oma alateadvuse kaudu. Selles näibki peituvat põhjus, mispärast mõistuslikud arutlused ei ole võimelised kõrvaldama või leevendama hirmu ja ärevust, mis tõuseb igas kõnelejas esimestel esinemistel avalikuse ees.

Kirjeldatud välisele ärevuse ja hirmu põhjusele seltsib terve rida kõnelejas endas peituvaid ärevuse tekitajaid. Nendeks võivad olla: vastutustunne, liig suur enesearmastus, tunne, et ollakse puudulikult valmistunud, väsimus ja haiglane olek, haiglane hirmutunne.

Kõnelda suurele hulgatele inimestele midagi selliselt, et see neid köidaks, kaasa kisuks, et see mõjutaks nende mõistust, tahtmuste suunda ja tundeid — see on raske ja kõiki vaimujõudu pingutav ülesanne. Arusaadavalt mõjub selle ülesande täitmisel äärmiselt segavalt igasugune ärevuse ja kartuse tunne. Kõnelemata sellest, et sellise „lambipalaviku“ elamused üldise enesetunde seisukohalt on äärmiselt ebamugavad — nendega veel lepiks, kui sellega ei käiks kaa-

sas igasugused halvatused mõttekäigus, tähtsate andmete ja asjaolude unustamine, väljalangemine taktist, tarvilise hoo ja lennu puudumine j.n.e. On seepärast loomulik, et sellistest segavatest asjaoludest püütakse igal tingimusel vabaneda ja vahendeid otsitakse, mille kaudu võiks sündida see vabanemine. Peab aga tähendama, et sellist universaalset vahendit, mis kaotaks igasuguse lambipalaviku, ükskõik, millised oleksid ta põhjused, ei ole leiutatud seni, vaevalt leiutatakse see kunagi üldse.

Küll aga on võimalik ebamugavast ärevusest ja hirmust pikapäale saada lahti siis, kui hoolega jälgitakse, milles peitub antud ärevuse põhjus ja püütakse kõrvaldada see põhjus.

Kui meie vaatame ärevuse põhjusi lähemalt, siis võime leida teid ka selliste ärevuste leevendamiseks, mõnel juhul aga neid hoopis kõrvaldada.

Mis puutub kõigepäält ärevusse, mida tunneb paratamatult iga vastutustundega kõneleja, s. o. kahtlust, kas tullen ma korralikult toime mulle antud ülesandega, siis peab tähendama, et sellist ärevust ei saa ega ei peagi katsuma kõrvaldada. See on kirjeldatud ärevustest kõige süütuim ja ühtlasi täiesti loomulik ärevus. Sellist ärevust tunneb iga vastutustundega inimene igal otsustaval sammul, mitte ainult esinemisel kõnega. Sellisest ärevusest ei tule katsuda lahti saada, vaid seda peab isegi hindama: selle kadumine on ühtlasi vastutustunde kadumine. Sellisest vastutustundest kantud ärevus aga sunnib meid võtma kokku kõiki meie vaimujõude, et tulla paremini toime oma ülesandega. See ärevus mõjub soodustavalt kaudseltki — see kiirendab meie vere ringvoolu, veri aga kannab kiirendatud korras hädatarvilikku toitu meie mõttekäigu keskkohale — pääajule. Kirjeldatud ärevust tunnevad ka vanad

vilunud kõnelejad enne otsustavaid esinemisi — ja nad ei tahagi saada sellest lahti; nad ütlevad isegi seda, et igakord, kui nad kõne alul ei tunne sellist ärevust, võivad nad juba öelda ette, et see kõne ebaõnnestub. Näiline rahu sellisel puhul olevat pigemini ükskõiksus ja hoolimatus, ükskõikne kõne aga jätab ükskõikseks ka kuulajad.

Oma ulatuselt ei ole selline ärevus kunagi hädaohtlik kõne edule — harilikult kaob see otsekohe, kui on öeldud esimesed sõnad, kui on kuulnud oma häält.

Raskem on saada jagu ärevusest, mille põhjuseks on liig hell enesearmastus ja liig teravalt reageeruv enesearevustus. Kuigi enesearevustus parajas määras on positiivne tegur igal avalikul esinemisel, kuna see sunnib meid hoolega valima sõnu ja mõtteid, millega me esineme kuulajaskonna ees, ometi muutub see takistavaks siis, kui see on arendatud liig teravaks, mis sunnib liig kaaluma iga sammu ja teeb meid lõppeks hoopis teovõimetuks — või kui see paneb kõnelejat mõtlema rohkem oma isiklikule edule, kui käsitletava asja edule. Murest oma isikliku edu eest ja kartusest end näidata nõrgemana kui seda tahetakse olla, saadakse lahti kõnelemisel ainult siis, kui endale püütakse teha selgeks ja suggereeritakse, et kuulajatele ei ole kaugeltki nii tähtis sinu — kui kõneleja isiku — edu, vaid et kõnelemisel ollakse väljas asja eest. Ja kui esikohale esitatakse asi, kui asja eest minnakse tulle, jättes kõrvale isiklikud kaalutlused, siis, võidu saabudes asjale, võidab ka kõneleja isik.

On ärevuse põhjuseks äratundmine, et ollakse valmistatud kõnele puudulikult või üldse mitte, siis arstib sellise ärevuse järgmiseks korraks ainult korralik ettevalmistus. On põhjuseks väsimus või haiglane olek, siis saab sellest olla ainult üks järeldus:

kõnelemine, eriti kestev ja otsustav kõne nõuab kõnelejalalt suurt vaimset ja füüsilist pingutust — ja seda suudetakse saata rahuldavalt korda ainult siis, kui ollakse täiesti terve ja korralikult välja puhanud.

Juurdub ärevus ja hirm inimese haiglaseks närvilikkuses ja ülemäärases kartlikkuses, siis saab aidata ainult arst.

Mis puutub lõppeks ärevusse, mille põhjused juurduvad alateadlikus massikartuses, siis sellisest ärevusest saadakse üle ainult harjutuste kaudu, s. o. siis, kui püütakse võimalikult sagedamini kasutada juhust esineda — alul vähema ja tuttavama, hiljem suurema ja võõrama — kuulajaskonna ees. Sellisest ärevusest vabastab ainult korduv kogemus, et ei ole mingit põhjust ega tarvet karta kuulajaskonda; kui on suudetud veenduda, et suudetakse hääl tahtmisel ja kõigil muudel eeldustel kõita kuulajaskonda. Korduvatel esinemistel kaob massikartusel põhjenev ärevus lõppeks täiesti.

Üldisi, universaalseid vahendeid, kordan, esinemise ärevuse kaotamiseks või vähendamiseks ei ole. Eriti kunstlikke, apteekides müüdavaid mitte — nagu neid sääl ei leidu samuti merihaiguse vastu. Mis vastava reklaami kaudu siin-sääl pakutakse, on enamasti pettekaup, mis midagi ei aita. Eriti aga tuleb hoiduda tarvitamast enne suuremaid ja otsustavamaid esinemisi tavalisemat julguse rohtu, s. o. a l k o h o l i. Sest alkoholi esialgne näiliselt julgustav mõju muutub õige kiiresti kõige kardetavamaks hädaohuks kõne edule: esialgsele julgusele ja näiliselt kiiremale mõttelennule järgneb õige pea — juba 10 või 15 min. järele — reaktsioon: väsimus, tülpimus, õige sagedasti mälu halvatus. Need kõik on aga surmaks kõne edule. Kõne nõuab kõnelejalalt täiesti selget pääd nii enne kõnelemist kui ka kogu kõnelemise ajal.

Loomulikkudest vahenditest aitavad esinemise ärevust leevendada võimalikult kauaaegne viibimine ja sügavad hingamisharjutused värskes õhus. Kuna pikaajaline kõne alguse või kõnelemisjärjekorra ootamine üldse mõjub ärevust suurendavalt, tuleb hoiduda ilmumast kõnelemisruumi ja kuulajate hulka liig vara.

Pärast kõnetooli astumist ei tule kohe alustada kõnelemist, vaid oodata mõni silmapilk ja lasta oma pilk rahulikult käia üle kuulajaskonna. See sunnib kuulajaskonna rahunemisele ja keskendab kuulajate tähelepanu kõnelejale. Asjaolu, et kõneleja kõnetooli ilmumine ja sääl seismine juba sundis vaikima kõnekõmina auditooriumis ja kogu kuulajaskonna tähelepanu on pöördud kõneleja poole, aitab rahustada ka kõnelejat ennast: ta tunneb, et ta on saanud kuulajaskonna juba kaudselt oma mõju alla.

Üldise enesetunde kasvatamiseks ja kõnelemisärevuse kaotamiseks soovivad mõned veel auto-suggestiooni. Viimast soovib eriti Müncheneri ülikooli kõneoskuse lektor Dr. Fritz Geratwohl. Ta soovib kas õhtul enne magama jäämist või hommikul enne täielist virgumist korrata poolkuuldavalt endamisi Emil Coué kuulsakssaanud vormeli („Mul läheb igapäevaga ikka paremini“) vastavasisulist teisendit.

ESINEMISEST KUULAJASKONNA EES.

L₂ Kõne kui vaimse loomingu erinähte juures saame eraldada kaht üksteisest oma iseloomult erinevat arenemisfaasi. Esimene neist on kuulajaskonnale nähtamatu kõne valmistamise käik, mis algab materjali kogumisega kõnelemiseks võetud teema jaoks, millele järgneb kõne dispositiooni koostamine ühes kogutud materjali paigutamisega vastavasse sobivasse järjekorda, siis järjestatud materjali läbitöötamine kõne põhiväite seisukohast, viimistlus ja kõige viimaks kõne käigu jäävustamine üldjoontes või detailsemalt esiteks paberil ja siis mälus. Teise faasi moodustab esinemine valmistatud kõnega kuulajaskonna ees, otsustavaim moment kogu kõnelemise käigus üldse. Selles teises faasis peab kõneleja, kes tahab loota oma edule, suutma leida varemalt valmis varutud ja vastavasse järjekorda seatud mõtetele lõpliku ja sobiva väljendusvormi juba kuulajaskonna ees, peab leidma tooni ja takti kuulajaskonna mõttekäigu, tunnete ja tahtmuste vallutamiseks.

Kui me tahaksime otsida sugulusjooni kõnelemises teiste vaimse loomingu aladega, siis võiksime võrrelda kõne valmistamise protseduuri teadusliku kirjutise autori, kirjaniku või ajakirjaniku tööga. Eraldava nähtena esineb asjaolu, et iga kirjutise autor enne oma kirjutise avaldamist peab oma mõttekäigule kirjutise kaudu andma juba lõpliku ja viimistletud vormi ning et kirjutise autori töö lõpeb ühes tema teose ilmumisega trükis. Kõne koosta-

jal ei tarvitse aga kõne valmistamisel igakord hoolitseda väljendusvormilise viimistluse eest: küllalt on sellest, kui kõneks tarvilik ja läbitöötatud materjal on viimistletud sisulisest küljest ja on määratud kindlaks kõne kompositsiooniline külg. Kõne väljendusvormi küsimus on isegi soovitamam jätta lahtiseks, momendi meeolelu luua sel puhul, kui ei ole täpsemalt ette teada kuulajaskonna koostis, eriti viimase hariduslik tasapind; samuti siis, kui on raske aimata ette kuulajaskonnas valitsevat meeolelu.

Kahtlemata mõjuvad mitukorda tugevamini ja värskemalt sellised kõned, mille kuulajaskonda ja ta meeolelusid hästi hinnata oskav esitaja oma mõtted, tunded ja tahtmuse vormid sõnadesse spontaanselt, kõnelemise akti enese juures. Teadagi ei suuda sellega tulla rahuldavalt toime igakõneleja, vaid päämiselt see, kel kiire mõttelend, voolav sõnastus ja elav kujutlusvõime. Kel need omadused puuduvad, peab muidugi juba kõne valmistamisel pühendama tähelepanu ka väljendusvormile, kitsamas võttes — sobiva sõnastuse kindlaksmääramisele. Mis määral see on tarvilik ja mida sõnalise väljendusvormi läbitöötamise juures — teiste sõnadega kõne stiili valiku puhul — tuleb panna tähele eriti, seda küsimust vaatame hiljem teises kohas. Praegu aga piirdugem selle asjaolu rõhutamisega, et kõne värskuse, hoo ja elulise seisukohast vaadates tuleb kõne valmistamise käigust võimalikult jätta välja kõne väljendusvormi üksikasjaline ja lõplik viimistlus ja see kanda üle kõne esitamise faasi.

Nii nõuab siis kõne valmistamise protseduur teadusemehe usinust materjali kogumisel, samuti teadusemehe teravat loogikat ja analüüsivõimet kogutud materjali järjestamisel ja tarviliku valiku tegemisel ses materjalis; see vajab ühtlasi ajakirjaniku

kiiret otsustamisvõimet ja löögivalmisolekut oma seisukohtade esitamisel ja kaitsmisel; lisaks sellele aga peab veel tulema tugev annus kirjaniku fantaasiat, kompositsiooni- ja stiilitunnet, intuiitiivset mõtlemist, sisemist nägemismeelt hingeeluliste nähete vaatlemiseks ja valgustamiseks — ja tundlikku südant kaasinimeste murede ja rõõmude vastu.

Kõigi nende võimete loendusega aga ei lõpe veel nõudmised, mida tohime ja peame esitama hääle kõnelejale. Kõnelemise teine faas on samuti kaaluv, õieti veel kaaluvamgi, kuna sellest oleneb kogu kõne edu kõige suuremas määras. See teine faas nõuab kõnelejalt veel hoopis uusi võimeid: see nõuab, et kõneleja lisaks kõigele muule peab olema ka hää näitleja.

Muidugi selle vahega, et näitleja oma esinemisega vaatajate ees peab kehastama mõtteid ja avaldama sõnu, mis talle kirjutatud ette või pannud suhu teine kunstnik — kirjanik; kõneleja aga toob esile kuulajaskonna ees päämiselt oma mõtteid, oma sõnades. Esinema aga suure hulga inimeste ees ja neid köitma oma kõnelemise ja käitumisega peavad nii näitleja kui ka kõneleja. Selline esinemine nõuab võimeid ja oskusi, mida ei ole meil tarvis tavalises keskustelus üksikute inimeste vahel. Neid võimeid ei tarvitse olla teadusemehel, ajakirjanikul või ilukirjanikul, kellede mõtted kannab suurte rahvahulkade kätte trükisõna. Draamakirjanikul ei tarvitse teada ega tunda muret selle eest, mis vahenditega tema mõtted pääsevad mõjutama publikut — need vahendid laenab talle näitleja. Kõneleja aga peab ühendama endas niihästi draamakirjaniku kui ka näitleja.

Nagu näitlejalgi, samuti peab kõnelejal olema vastavalt arendatud hääl, mis oleks võimeline kandma sõnu iga kuulaja kõrva. Samuti nagu näit-

lejagi, peab kõneleja täiuslikult valitsema kõneldavat keelt selle suulises väljenduses — võime, mida ses määras hädapäraselt ei vaja ei teadusemees, kirjanik ega ajakirjanik, kuna neile osutub sagedasti küllaldaseks keele valitsemine kirjas; viimase võime puudumine annab end isegi asendada korrektori kaasabi tarvitamisega.

Teadusemees, kirjanik ja ajakirjanik saadavad laia publiku ette viimistletud kujus ainult oma mõtted, kuna isik võib jääda selle publiku silmade eest täiesti töökabineti seinte varjata. Niihästi näitleja kui ka kõneleja peavad oma kuulajaskonna ette tooma aga ka kogu oma maise olemise.

Esinemise välisest küljest.

Viimati nimetatud asjaolul on terve rida positiivseid külgi, mis aitavad suurendada esitatavate mõtete kaalu ja mõju: vahenditult avaldatud mõtetel on tihti suurem ja püsivam mõju, kui seda saab olla kaudselt lugejateni jõudnud raamatul. Mõtete tõepärasust, veenvust ja kaalu aitavad suurendada nende esitaja isiksus, autoriteet, isiku oma võlvus, hääle tämber, õieti leitud kõne toon ja takt j.n.e. — kõik need omadused, mida ei suuda lugejateni kanda ükski raamat või veel vähem ajaleht. Aga sama palju — või isegi veel rohkem — on esinemisel suurema kuulajaskonna ees hädaohtlikke momente, mis võivad esitatavate mõtete kaalu suurendamise asemel vähendada, mis võivad saada saatuslikuks kogu esitise mõjule, kui neid ei suudeta või ei teata vältida. Sest nii lihtne, kui see asi pääliskaudsel mõtlemisel ka ei näi olevat, ei ole ometi kogu meie vaimse ja füüsilise mina väljapanek uudishimulikkudeks silmitsemisteks ja arvustamiseks suurele inimeste hulgale. Kel on olnud koge-

musi, see teab, kui ebamugav ja tülikas on õieti see enese äramahutamine ja hoidmine kümnete ja sadade uurivate pilkude all. Kuigi selleks puhuks on tavalisemaks õpetusvormeliks alati nõuanne: „esine võimalikult loomulikumalt, seisa loomulikult, kõnele loomulikult, vaata loomulikult“ — ometi teame meie kõik, et sagedasti just selle vormeli meeldetuletamine meid esinemise silmapilgul viib kõige rohkem segadusse: kõik, mis meie siis võtame ette loomulikkuse sihis, kukub välja ikka kuidagi ebaloomulikult.

Näib, et paljalt selle vormeli rõhutamisest ja meelespidamisest ei aita: on tarvis enne kõike leida kätte enese õige loomulik mina ja selle õige käitumisviis, on vaja teada, mida meil tuleb mõista loomuliku esinemise all. On tarvis täpsemalt teada, mida antud korral tähendab loomulikkuse nõue; samuti on tarvis teada, milline käitumine antud korral on loomulik käitumisviis kuulajas-konna ees.

Eespool oli juba tähendatud, et me oma isikuga võime olla suureks teguriks meie suu kaudu kuuldavale tulevate mõtete mõju kõvendamisel õige asendi, sobiva näoilme, õigete saateliigutuste, õige hääletooni — jah, isegi õnneliku välimuse kaudu. Kõigi nende omaduste kaudu saame tihti lisandada oma sõnadele seda, mis neis jäi väljendamata või mida sagedasti ei saagi väljendada sõnades. Nii moodustab kõneleja füüsiline isik nagu mingi saate soololaule, mis võib tunduvalt tõsta viimase mõju. Aga samuti, nagu õnnetu saade võib rikkuda kogu ettekande, olgu viimane muidu nii häa kui tahtes — kui laulja ja saatja lähevad kumbki eriteed — nii võime kogu oma välimuse, kehahoiu ja liigutustega rikkuda kogu meie kõne mõju. Et selle väite paikapidavuses veenduda, tuletatagu meelde, kas

kuuldud ja nähtud kõnelejat, kelle kõne on läinud kuulajatele kaotsi — kas selle tõttu, et kõneleja pomiseb kogu aeg enda ette paberisse, ilma et julgeks tõsta oma silmi, või ta teeb kuulajad närviliseks paigast paika tammumisega, või urgitseb oma kõrvades või ninas, sügab kuklatagust, silub juust, kohendab lipsi j.n.e. Kõik need asjaolud tunnistavad, et kõneleja ei anna endale aru või ei märka seda, mida ta avalikul esinemisel võib teha ja mis mitte.

Välistest nõuetest, mida tuleb pidada silmas kõnelemisel, vaadeldgem kõneleja asendi, kehahoiu, liigutuste (s.o. žestikulatsiooni) ja lõppeks kõneleja välimusega ühenduses olevaid küsimusi.

Asendist ja kehahoiust.

Kõige olulisem on kõneleja asendi küsimus. Kõneleja peab olema kõigepäält nähtav igale kuulajale: kuulajal on märksa hõlpsam jälgida kõnet, kui ta ainult ei kuule kõneleja häält, vaid kui ta ühtlasi saab jälgida ka kõneleja näoilmet ja liigutusi. Seepärast tuleb hoolitseda kõrgendatud koha eest kõnelemisruumis, kust kõneleja paistaks kõigile kuulajaile. Selleks on tavalisemais paigus kõnepult; kus see aga puudub, tuleb seista — kui hulgaline kuulajaskond — püsti toolile, pingile, kändule või mõnele muule sellesarnasele.

Kõnelemisel kas seistakse püsti või istutakse kuulajate eest. Neist viisidest on meil — ja ka mujal Euroopas — välja arvatud Prantsusmaa — läbilõõnum kõnelemine püsti seistes. Püsti seista on hädaviljalt eriti suure kuulajaskonna ees. See on kõige normaalsem asend muuseas ka kõneleja enese seisukohalt: hingamine ja vere ringvool

sünnib takistamata just selles asendis ja seepärast väsitab see asend kõnelemisel kõige vähem. Kõnel-
da istudes sobib ainult väikearvulise kuulajaskonna
ees ja neil juhtudel, kus ettekande aineks kainet ja
rahulikku esinemist nõudev loeng. Kuid ka siis
on eelistatavam kõnelemine püsti seistes.

Kõneleja püsib kõnelemisel rahulikult ühel pai-
gal või ta liigub võimalikult tähele panematult kõne-
lemise paiga kitsamas piiris. Erandi moodustavad
juhud, kus tal tuleb läheneda seinatabelile, kaardile
või muudele demonstratsiooni-vahenditele, et neid
käsitada. Rahutu tammumine kõnepuldi ümber või
närvilised edasi-tagasi käimised kuulajate ees mõju-
vad äärmiselt segavalt kuulajaisse ja teevad neid
samuti närvilisteks. Kuulajaile on kõne jälgimine
säärases olukorras äärmiselt tüütav: alaline pää-
pööramine kõneleja sammude suunas väsitab, kõne-
leja sõnad on juhitud kõneleja näo profiilse asendi
tõttu kõrvale, mistõttu neist suur osa läheb
kaotsi j.n.e.

Eriti raske on jälgida säärases olukorras liig-
vaikse, liig kiire või muidu puuduliku häälamisega
kõnelejat.

Suureks abiks kõnelejale on käepärast olev kõne-
tool või pult, mis annab tarviliku tugipunkti, või-
maldab käepäraselt paigutada tarvilikud materjalid
— ja lõppeks aitab kuulajate eest varjata alumist
osa kõneleja füüsilisest isikust, kergendades selle-
ga üldist kehahoidu. Vähem, kuid siiski suures
määras on abiks puldi puudumisel ka väike laud.

Peab aga tähendama, et neid abivahendeid ei
tule tarvitada muuks kui ainult määratud otstar-
beks. Igal kõnelejal tuleb pidada silmas, et ta
tohib puldile toetada kõige enam ainult oma käed
— laskumine kogu oma keha raskusega puldile on

lubamatu inetus. Samuti ei ole kuulajaile kuigi kiitkestav see vaatepilt, kus pikakasvuline kõneleja kogu oma ülemise kehaosa painutab looka ja oma käed tugevasti toetab madalale lauale. „Just nagu gorilla!“ on kuulnud sosinat kuulajaskonnas sellise kõneleja aadressil.

Ainuke õige on seista võimalikult sirgelt, sundimatult küll, kuid siiski hoolikalt! Kõneleja vaade olgu tingimata suunatud otse kuulajaskonda. Sellekaudu saab esiteks kõneleja hääl õige suuna, teiseks saab kõneleja siis jälgida alati oma kõne mõju kuulajaskonnas ja saadud tähelepanekuist teha järeldusi edaspidiseks kõnelemiseks. Alaline kontakt kõneleja ja kuulaja vahel on hädatarvilik kogu kõne kestusel, ja selle kontakti ainukeseks pidajaks — pääle kõneleja sõnade — saavad olla ainult kõneleja ja kuulajate vastastikused pilgud.

Liigutusist.

Vanad kõneoskuse teoreetikud seadsid üles pika rea üksikasjadeni küündivaid reegleid, mille vastu ei tohtinud üksida ükski kõneleja välises esinemises. Need reeglid määrasid iga keha liikme asendi kõne üksikute eriosade juures, määrasid, millised ja missihilised liigutused olid üldse lubatud ja millised mitte; need reeglid määrasid kindlaks isegi selle, mis värvilist rõivastist tohtis kanda mingisuguse kõne eriliigi ettekandmisel. Tänapäeval ei ole neil reegleil enam mingisugust tähtsust. On jäänud maksma ainult üldine nõue: kõneleja käitumine ei tohi haavata kuulajaskonna esteetilist tunnet ega segada kõneleja poolt esitatava mõttekäigu jälgimist. Lähedes sellest üldisest nõudest, tuleb kõnelejal vältida igasuguseid üleauruseid ja segavaid liigutusi, vältida ennekõike mitmesuguseid mehhaanilisi harju-

musliigutusi ja närvilikku siia-sinna tam-
mumist.

Mehhaanilisi harjumusliigutusi kipuvad sooritama eriti närvilise ja kohmetu esineja käed, millede otstarbekohane paigutamine ja hoidmine on üldse raskemaid probleeme igasugusel avalikul esinemi-
sel. Mõni kõneleja raiub oma kõne juures vahet pidamata käega õhus, teine mängib uuriketiga, kol-
mas keerutab sõrmust sõrmes, mõni paitab vahet pidamata oma juukseid või katsub nina, mõni muser-
dab sõrmede vahel kramplikult taskurätti või ette-
juhtunud paberitükki j.n.e. Alul tingitud kohme-
tusest ja ärevusest, muutuvad need mehhaanilised lii-
gutused hiljem, kui kohmetus kaobki, puhtakujulis-
teks harjumusliigutusiks, millest on sagedasti hoo-
pis raske saada lahti.

Kõneldakse ühest professorist, kellel olnud kom-
beks oma loengu kestes vahet pidamata avada ja
sulgeda oma pindsaku alumist nööpi. Üliõpilased,
kes seda harjumust märganud professori juures, löi-
ganud kord salaja enne loengut ära selle nööbi. Kui
nüüd professori käed loengu kestes asunud jälle
nööbi juurde ja seda endisel kohal enam ei leidnud,
tulnud ootamata seisak kogu professori loengus.
Nööbi korduv avamine ja sulgemine oli pikkade
aastate jooksul muutunud nii oluliseks osaks pro-
fessori loengu käigus, et professor ilma selle toi-
minguta nüüd enam kuidagi jätkata ei mõistnud.
Ootamatusest pikapäale toibunud professor viinud
küll loengu lõpule, kuid ilma tavalise hoo ja len-
nuta. Järgmisel loengul, kus nööp oli uuesti omal
kohal, käinud loeng endise eduga.

Kui segavalt kõneleja ebasobiv käte asend mõ-
jub kuulajasse, selle kohta toob Bebel näite oma
mälestustes. Saksa töölisliikumise rajaja L a s s a l l e
oli oma kõne juures Leipzgis 1863. a. hoidnud pöid-

lad vesti kaenlaaukudes ja kuue hõlmad eest lahti. 1903. a., s. o. nelikümmend aastat hiljem, seda kõnet ja tema pidajat iseloomustades, ei suuda Bebel oma mälestustes jätta märkimata, et Lassalle'i kätte hoidmisviis väga ebameeldivalt ja segavalt oli mõjunud noore Bebelisse, kes muidu suure kiindumusega oli olnud süvenenud kõne jälgimisse. Päält näha muidu nii tühine, kuid siiski ebameeldiv asjaolu oli võimeline küllalt nelikümmend aastat püsima tundliku ja tähelepaneliku kuulaja mälus.

Õige asendi leidmisega kätele on tegu eriti just meil, põhjamaalastel, kes me oleme oma liigutusi tagasihoidlikumad, kuna meie oma mõtete väljendamisel tarvitame päämiselt suud — vastandina temperamentsele lõunamaalasele, kes selle juures võtab abiks kogu keha. Ja kuna meie suulise esituse juures oleme liigutustega võrdlemisi tagasihoidlikud, liigutuste juures aga pääosa kandjaiks on just käed, siis kipuvad need esinemisel jääma vägisi tüliks, kui me ei oska neile leida õiget kohta. Eriti siis, kui me pöörame erilise tähelepanu nende õige asendi otsimisele. Sest kui me nad asetame risti rinnale, muutub meie seisak pikapääle liig koomiliselt ja ülearuselt valitsejalikuks. Hoiame nad sõdurlikult püksivärvlil, tundub seisak liig sunnitud ja ebaloomulik. Laseme nad vabalt alla rippuda, saame liig lohaka seisaku. Peidame nad seljataga — siis saame neist mõneks ajaks rahu; pikemaks ajaks aga neid sinna jätta ei saa, sest kuulajail võib tekkida mulje, nagu ei oleks meie kätega kõik korras ja nagu varjaksime neid. Neid mängida lasta prillidega, kohendada kaelasidet, toppida sõrmi krae vahele, nagu pigistaks see, siluda olevaid või olematuid vurre — ka ei sünni. Tasku pista — ei luba üldine viisakus. Aga kuhu ometi, taeva pärast, me nad peame panema?!

Vastus sellele on lihtne: ei kuhugi. „Kes ei oska oma kätega midagi pääle hakata, jätku nad parem koju.“ (Laurila). Ehk kui me mõistatame lahti selle paradoksaalse nõuande, siis saame: ärgem üldse liig palju mõelgem sellele, k u h u asetada käsi. Sest kui me kõnelemise juures liig palju pühendame neile tähelepanu, siis muutume üha närvilisemaks ja meie tõesti ei leia neile sobivat paika. Ärgem pöörgem neile üldse tähelepanu, laskem end kõita kõne sisust enesest — ja käed leiavad endale ise õige asendi ja õiged liigutused — vastavalt iga kõneleja enese temperamendile ja iseloomule. Korri-geerigem esimestel esinemistel ainult ilmselt vigaseid käte asendeid, katsugem vabaneda ilmtingimata ma-sinlikkudest harjumusliigutustest, mis mõjuvad kuula-jaisse kõige segavamalt; pidagem ainult meeles, et me oma suulist väljendust saadaksime ainult v a s t a v a- te kergete liigutustega, sellistega, mis meie suulist väljendust aitavad reljeefsemaks teha, alla kriipsuta-da. Seda kõike võivad eriti käte liigutused korda saa-ta suurepäraselt, kui meie veidi õpime tundma nende käike kõnelemise juures. Sest eriti just käeliigutu-sed on võimelised väljendama k u t s u m i s t, e e m a- letõukamist, palumist, ähvardamist, hoiatamist, julgustamist, viha, jul-must, kategoorilisust, vannutamist, meeli-tamist, järeleandlikust, lootusetust j.n.e. Õppigem nende liigutuste iseloomu tundma harilikus rahuli-kus olukorras, saagem neist teadlikuks — ja mõnin-gate pingutuste juures leiame, et meie liigutused kõnelemisel saavad kindlateks, väljendusvõimsaiks ja aitavad tugevasti muuta ilmekamaks meie suulisi väljendusi.

Uht aga peame pidama meeles igasuguste keha-liste liigutuste juures kõnelemisel: liigutus, žest, mille teeme kõnelemisel, seisab suulise väljenduse

kõrval tagaplaanil, ta on ainult suulise väljenduse s a a d e, ta ei tohi tungida kunagi liiaks esile. Meie kuulaja põhjamaiselt tagasihoidlikule iseloomule, temperamendile ja maitsele mõjub äärmiselt võõrastavalt kätega alaliselt vehklev ja rabelev kõneleja. Žestid ja poosid, mis võivad tuua loorbereid keevaverelistest lõunamaalastest koosnevalt kuulajas-konnalt, mõjuvad meil koomiliselt. Seepärast on targem võimalikult vähem põrutada rusikaga kõnepuldile või lauale, eriti siis, kui selle põrutusega kinninaelutatav tõde ei olegi jumal-teab kui oluline; on targem jätta napoleonlikud poosid, samuti nagu mussoliinlikud kätesirutusedki pilvede poole — kui ei taheta serveerida tänulikku materjali karikaturistidele.

Meie maitse ei oska pidada lugu suurtest žestidest, eriti siis, kui suure žesti taga haigutab sisuline tühjus. Seepärast olgu ideaaliks võimalikult vähesuuri, drastilisi liigutusi, ja neid ainult siis, kui need vastavad kõne sisule ja kõneleja enese temperamendile. Kõnelemine ei tohi kunagi muutuda mingiks akrobaatlikuks tsirkusenumbriks ega olematute veskitiibadega võitlemiseks. Rohkem kui kuski mujal, maksab siin sisu ja vormi tasakaalu seadus, kusjuures kõrvalekaldumised sisu kasuks vormi arvel alati võivad leida mõistmist ja andestamist, vormi kasuks sisu arvel aga kunagi.

Mis öeldud kätest, maksab suurel määral ka jalgade asendi suhtes. Kui kõnelemine sünnib kõnepuldi tagant, ei tarvitse jalgade asendi eest tunda erilist muret. Puudub aga pult, siis tuleb hoolitseda kindla, hoolitsetud, kuid sundimatu jalgade asendi eest. Sõdurilik valveseisak, kannad koos, sobib ainult vastavate ülesannete täitmisel. Kõneleja hoiab jalad vähekesi üksteisest eemal —

Fl
kas ühel joonel või üks veidi eespool, teine taga-
pool. Peetagu meeles, et keharaskuse laskumine eel-
pool seisvale jalale vastav püüetungi seisundile,
toetumine tagapool seisvale jalale aga märgib tagasi-
tõmbumist.

Jalgade asendit vahetatagu märkamatuks, kõnele-
mise juures; see vahetamine ei tohi kunagi muu-
tuda närviliseks ja vaatajaile äärmiselt segavaks tam-
mumiseks ümber puldi või ühest kohast teise.

Kõneleja välimusest.

Kui nüüd lõppeks puudutada veel kõneleja üldist
välimust, kitsamas mõttes rõivastise küsimust, siis
maksab siin ainukese nõudena see, et kõnelejal tuleb
hoolitseda sellest, et miski asi tema välimuses ei
torkaks segavalt silma ega kisuks kuulaja tähele-
panu endale. Tuleb pidada silmas, et segavalt mõ-
jub iga asi kõneleja juures, mis ei ole valitud kõne-
lemise üldisele olukorrale vastavalt. Segavalt kuu-
lajaisse mõjub see, kui hästiriidetud kuulajaskonna
ette ilmub kõneleja, kelle välimus tundub korra-
tuses, kui ka see, kui lihtsas tööriietuses istuva kuu-
lajaskonna ette ilmub kõneleja uhkes paraadtuale-
tis. Nii üks kui teine kõneleja välimus torkab vas-
tavas olukorras liiaks silma ja kisub kuulajate tähe-
lepanu pääasjalt — kõnelt — ebameeldivalt kõrvale.
Tuleb pidada silmas, et kõneleja oma ülesande täit-
misel ei tohi kunagi võtta kõrvalülesandeks edvis-
tada ei oma üldise riietuse toredusega — samuti
nagu lohakusegagi — ega oma rõivastise liig here-
date üksikosadega või säravate ehtesjadega. Kõne-
leja välimus olgu täiesti korras, kuid võimalikult
vähe silmatorkav, see jäägu kõne enda kõrval või-
malikult tagaplaanile.

Meie võiksime käsitluse kõneleja välisest esinemisest lõpetada prantslase Cormenin'i pika ja groteskse perioodiga:

„Kes ta ka ei oleks, kellelgi ei sobi kõnelemisel hoida kätt puusas nagu potisanga, või käega jätkata pooleli jäänud juustekammimist, mängida hooletult uuriketiga, žestikuleerida nagu taskukunstnik, puhastada hambaid, tormata esile sasis juustega nagu vihane kass, vilgutada rubiiniläiget oma väikeses sõrmes, lasta vabalt lipendada kaelasideme alumist otsa, keerda kuuekäiseid, tõsta kuuekraed üles ja lasta alla, lasta särki piiluda vesti ja alumiste rõivaste vahelt, pääd nagu kumppalli pilduda paremale ja vasakule, alla neelata veenatukest, mis eelmine kõneleja jätnud veeklaasi põhja; samuti nagu ei sobi lärmika ja tormaka deklamatsiooni juures pilduda põrandale raamatuid, pabereid, prille, kirjapresse või hääletamisurni, või joosta köietantsija nobedusega tribüünil edasi ja tagasi; samuti ei sobi sarnleda preestrile, kes pritsib maetavat pühitsetud veega; või hõõruda prillitoosi sõrmede vahel, ise seejuures toetuda röötsakil kõnepuldile; või kõnet katkestada selleks, et ajada koosolekujuhatajaga, koridorisolejatega või koosoleku löögimeestega erajuttu; või sattuda mõne eriti joovastava mõttekäigu puhul ekstaasi ja siis pigistada silmad kinni; või pungitada neid vahtima üles lakke, nagu oleks säält oodata mingit vaimuvalangut; samuti ei ole kuigi tagajärjerikas püüdmine vennastavale ühesarnasusele pressimata pükste, harjamata pindsaku või siilikokkalise lõuaaluse kaudu; kindlasti ei vii sihile kõnelemine lihtsa kuulajaskonna ees balliülikonnas; eriti raske aga on kõnelemisel tulla toime hommik tualetis.“

VÄLJENDUSVORMIST KÖNELEMISEL^l.

Asjalikkus ja isikupärasus väljendusvormis.

Endiseaja stiiliõpetused püüdsid nii suulises kui kirjalikus väljendusvormis eraldada kolme erikategooriat: alamat, keskmist ja kõrget. Alamaks stiiliks nimetati igapäevast, lihtsat, rahvalikku väljendusvormi; keskmiseks stiiliks asjalikku väljendusvormi tagasihoidlikkude ilustistega ja näitlikkude võrdluspiltidega; kõrgeks stiiliks aga nimetati kõrgest luulelennust, fantaasiast ja hoogsast paatosest kantud väljendusvormi rikkalikkude ilustusfiguuride, pidulikkude ja keerukate lauseperioodidega. Oli ühtlasi määratud kindlaks, missugustes kõnetüüpides ja missugustel juhtudel oli lubatud ja soovitatav mingisuguse väljendusvormi tarvitamine. Eksimist väljendusvormi valiku suhtes pidasid vanaaja kõneoskuse teoreetikud raskeks veaks kõneoskuse põhimõtete vastu üldse.

Asjalikkuse ja otstarbekohasuse sihis liikuv kaine tänapäev on murdunud vanaaegsed stiilimõisted ja nõuded kirjanduses, kujutavas kunstis, arhitektuuris ja elusuhtumises üldse, samuti on ta seda teinud väljendusvormi nõuete suhtes kõnelemisel. Nii nagu kaasaegne tehnika ja leiutiste kärsitu ja otsiv aeg ei rahuldu milgi alal enam sellise ilu ja ilustisega, mil ei ole muud ülesannet kui olla ainult ilus, nii ei tunnustata tänapäev kõnelemiselgi selliseid väljendusvorme, millel ei ole mingit sidet kõne otsekohele sisu

ja eesmärgiga, mille ülesanne on ainult ilustada kõnet.

„Kõik hää stiili seadused lähtuvad eesmärgist; see seisukoht on maksev niihästi kirjutamisel kui ka kõnelemisel. Ilus kõne ilma muu eesmärgita, kui ainult ilus olla, on mõttetu lobisemine.“ (Prof. dr. Engel).

Nii-nimetatud „ilukõne“, mis koosneb ilusatest sõnadest, ilma neid sõnu kandva sisemise soojuse, mõtte ja jõuta, jätab tänapäevase inimese külmaks. „Ilukõnelejaks“ nimetame inimest, kes armastab esineda võimalikult tihti kõnedega, kelle kõnelemise pääeesmärgiks aga on mängimine ilusate sõnadega, keerukate lausekombinatsioonidega, ja kes armastab kõnelemisel arendada õõnsat paatost ning teatraalseid žeste. Sellised kõnelejad leiavad tänapäeval imetlust ja tähelepanu ainult äärmiselt lihtsameelsete kuulajate hulgas; iga tõsisem kõneleja loeb end olevat äärmiselt ebameeldivalt puudutatud, kui teda tituleeritakse „ilukõnelejaks“.

Praegu öeldut ei tule aga mõista ometi nii, nagu ei tohiks kõne olla ilus ja nagu ei tohiks meie tarvitada kõnelemisel mingeid ilustavaid väljendusvorme. Eelkäinud selgitusi väljendusvormist kõnelemisel tuleb mõista nii, et iga kõne juures peab valitsema kindel tasakaal sisu ja vormi vahel, kusjuures on lubatud ainult sääraseid ilustusvahendeid, mis on kasvanud välja kõne eesmärgist ja sisust endast. Ilusaks kõneks tänapäevase mõiste järgi saame nimetada sellist kõnet, kus igale esitatud mõttele on leitud seda mõtet selgelt ja plastiliselt esiletoov vorm, kus tarvitatakse tunnete väljendamisel ainult selliseid tunde- vormeleid sõnade näol, mis täpselt vastavad esitatavate tunnete ja elamuste kõnelejas endas. Eriti tunnete väljenduses maksab tänapäeval rohkem kui

kunagi ladinakeelne kõnekäänd: „Si vis me flere, dolendum primum ipsi tibi“ — tahad mind liigutada, ole ise liigutatud, s. t. tahad sa minu silmis kutsuda esile pisaraid, pead sa kõigepäält ise tundma valu. Võlts paatos ja teeseldud tundmused kõnes on läbipaistvad igale teadlikumale kuulajale ja nende esiletoomine mõjub eemale tõukavalt.

Väljendusvormi otsimisel on pääle tasakaalu nõude sisu ja vormi vahel teiseks päänõudmiseks kooskõla väljendusvormi ja kõneleja isiku vahel. „Stiil on vaimu füüsionoomia. See on samuti ülekandmatu nagu kehalinegi. Võõra stiili järeleaimamist nimetame maskikandmiseks. Olgu mask nii ilus kui tahtes, ometi muutub ta meile oma elutusega varsti talumatuks vastikuks, nii et meile isegi kõige vastikum elus nagu tundub vastuvõetavam.“ (Schopenhauer).

Iga algaja kõneleja kuulaku õppimise mõttes küll võimalikult sagedasti häid kõnelejaid, kuid vältigu igal tingimusel eeskujuks võetud hää kõneleja väljendusvormi ja esinemise järeleaimamist. Väljendusvorm ja sõnastusviis, mis loomulik ja kaasakiskuv ühe kõneleja juures, ei ole teise juures seda kaugeltki, vaid mõjub enamasti hoopis vastupidiselt. Iga kõneleja peab katsuma võimalikult hoolega otsida üles oma loomupärane ja sobiv väljendus- ja esinemisviis. Selle leidmine ei ole nii kerge, kui selle tarbe allakriipsutamine; ometi on see igale, kes tahab saada hääks kõnelejaks, hädatarvilik ja hoolsate katsetamiste kaudu teostatavgi. — Tähelepanu juhtimine järeleaimamise hädaohule ja selle vältimise tarbe rõhutamise on tarvilik seda enam, et tugevast isikupärast kantud hää kõneleja väljendus- ja esinemisviis kipub sagedasti jääma külge tema läheduses seisvatele nõrgematele isikutele puht ebateadlikult. Näiteks tege-likust elust olgu toodud kas või seegi, et väga paljud

meie populaarsema ja lugupeetavama rahva- ja poliitikamehe Jaan Tõnissoni lähedal seisnud poliitika- ja seltskonnategelased oma esinemistes sagedasti püüavad jäljendada nii sõnastuses kui ka muus esinemises üksikasjadeni — Jaan Tõnissoni. Ja tagajärg? Väljendus- ja esinemisviis, mis on nii kaasakiskuv, efektne ja loomulik ainulaadselt omapärasele ja jõulisele Jaan Tõnissoni isiksusele, tundub järeleaimajate juures enamasti koomiline.

Selgus väljendusis. Võõrsõnad.

Kolmandaks õige väljendusvormi nõudeks on selgus ja täpsus sõnastuses. „Need, kes koostavad raskestimõistetavaid, ebaselgeid, keerulisi ja mitmemõttelisi kõnesid, ei tea ise kindlasti mitte, mis nad tahavad öelda. Enamasti on neil vahest ainult esialgne äärmiselt udune aimdus asjast enesest. Veel sagedamini aga tahavad nad selliste kõnedega nii eneste kui ka teiste eest varjata seda kurba tõsi- asja, et neil õieti ei olegi midagi öelda.“ Sellise järsu otsuse langetab Schopenhauer kõnelejate suhtes, kes harrastavad keerulist ja raskepärast väljendus- vormi, või nagu sagedasti öeldakse, kõnelevad „liig targasti“. Kõne kaotab igasuguse mõtte, kui kuulajad ei suuda tungida tema sisusse. Sisusse tungimist aga raskendavad kuulajaile udused ja poolikud laused, samuti aga ka liig pikad ja keerulised laused. Seepärast hoolitsegu kõneleja, et iga mõte olgu väljendatud võimalikult viimistletult, seejuures võimalikult lühikeses ja lihtsalt ülesehitatud lauses. Kui me räägime või ajalehes leiame pika ja keerulise lause, mille mõtet raske tabada ühekordsel lugemisel, siis on see meile ebameeldiv, — kuid me võime siiski saada kirjutise autori mõttekäigu jälile korduva lugemise kaudu. Kõne kuulamisel aga peame tabama

mõtte ühekordsel kuulamisel, mispärast iga ebaselge, poolik või liig keeruline lausekonstruktsioon on säärasel juhul kahekordselt ebameeldiv. Kõnes tuleb rohkem kui kusagi mujal tarvitada võimalikult lihtlauseid. Liitlauseite tarvitamisel aga peetagu silmas, et päälausele järgneks ainult üks kõrvalause, viimane seisku kas päälause ees või järel — välditagu võimalikult päälause keskel esinevaid kõrvallauseid!

Kõne selguse nimel oldagu võimalikult ettevaatlik ka võõrsõnade tarvitamises. Neid tarvitatagu ainult siis, kui mõiste jaoks puudub vastav täpne omakeelne sõna, või kui võõrsõna tähendus tohiks olla tuntud kuulajaskonnale. Ei ole kõneleja päris kindel, et kuulajad on teadlikud võõrsõna tähendusest, tuleb sõna tähendust seletada. Seda eriti haruldasemate oskussõnade puhul. Üldiseks sihiks aga olgu: võimalikult vähe võõrsõnu! Kõneleja, kes oma väljenduses püüab tarvitada igal võimalikul juhul võõrsõnu, kipub omandama teadlikuma kuulajaskonna silmis edeva kelkija aupaiste; vähemteadlikud kuulavad küll ammulisui, kuid ei mõista sellisest kõnest harilikult midagi.

On võõrsõnade tarvitamine paratamatu, siis oldagu kindel selle õiges tähenduses ja õiges hääldamises. Ei ole hullemat ja piinlikult koomilisemat, kui kõneleja tarvitab võõrsõna vales tähenduses. Sama võõrastav on teadliku kuulaja erksale kõrvale kuulata võõrsõna, mida hääldatakse ilmselt valeti.

Toonist ja taktist.

Oleme rõhutanud korduvalt, et igasugune esine mine avaliku kõnega on kuulajaskonna mõjutamine. Mõjutada aga laseb kuulajaskond end ainult siis, kui ta moodustab soodsa kõlapinna

kõneleja sõnadele ja mõtetele. Ei suuda kõneleja leida kuulajaskonnas vastukõla, on kõne nurjunud. Vastav kõlapind kuulajaskonnas saavutatakse siis, kui kõneleja oma esinemisega oskab teha kuulajaid tähelepanelikuks oma sõnadele ja mõtetele. Kuulajaskonna tähelepanelikuks tegemises mängib kõneleja kõlava, jõulise ja painduva hääle, selge hääldamise, õige sõnade rõhutamise, sobiva kehahoiu ja liigutuste, huvitavate mõtete, piltlikkude näidete ja plastilise väljendusvormi kõrval veel suurt osa kõneleja toon ja takt esinemisel.

Kõigepäält toonist. Olgu tähendatud, et seda sõna käesoleval korral ei tule võtta muusikalises mõistes. Tänapäeva kõneoskuse reeglid ei määra kõnelejale nõudeid hääletooni kõrguse suhtes. Oma ajal maksid küll selleski kindlad seadused. Näiteks olgu tuletatud meelde rooma kõnelejate esinemise omapärana, et rahvatribuun C a j u s G r a c h u s igal esinemisel laskis kõnetribüüni läheduses seista orja, kes talle flöödi abil tuletas meelde tarviliku hääletooni. Umbes nii, nagu koorijuht annab õige hääle enne laulmist üksikutele häälegruppidele. Kõnelemise tooni all käesoleval korral mõistame välise esinemise vormide üldist mõõtu, mitte ainult häälelisest küljest, vaid ka esinemise rütmi ja lisaks veel kõneleja üldise käitumise mõttes.

Kõne üldine toon peab olema võimalikult täielikus kooskõlas kõne sisu ja laadiga, samuti olukorraga, milles esinetakse. Tõsise, asjaliku ja rahuliku sisu ettekandmisel sobib tarvitada ainult tõsist, asjalikku ja rahulikku esinemistooni. Selliselt toonilt üleminek kergele naljatlevale toonile on lubatud ainult siis, kui nähakse, et kuulajad on väsinud ja neid kavatsetakse virgutada uuele kuulamisele mõne sobiva naljaga käsitletava aine alalt. On vastav eesmärk saavutatud, jätkatakse kõnet endises toonis.

„Kui sa midagi naeruväärivad, siis lõpeta alati tõsiselt. Mitte ainult see pärast, et tõsidus, mis järgneb naljale, avaldab suuremat mõju, vaid ka see pärast, et sa selle kaudu vabaned kerge-meelse aupaistest, ja et sind ei võetaks ainult naljategijana.“ (William Hamilton).

Asjalikkus ja rahulikkus toonis ei tähenda aga mitte ühetoonilisust, monotoonsust kõnelemisel. Monotoonne ettekanne väsitab kuulajaid ja suigutab neid unele. Seepärast tuleb hoolega harjutada kõnelemisel tarvitama õigeid loogilisi lause- ja sõnarõhke, tuleb osata anda öeldud sõnadele tarvilikku värvingut ja soojust. Hääle- ja esinemistoon tuleb hoida lahutamatus ühenduses esitatavate mõtete ja öeldavate sõnadega. Ebakõõla kõnelemise tooni ja kõne sisu vahel torkab kuulajatele kõrvu otsekohe ja see mõjub kõne kuulamisele äärmiselt segavalt. Eriti koomiliselt mõjub see, kui kõneleja tühiseid, igapäevaseid või koguni labaseid mõtteid kannab ette kõrges pidulikus toonis ja suure paatosega. Nii-nimetatud „võltspaatose“ tarvitamine kõnelemisel on esinemiste sagedasemaid ja harilikumaid vigu. Nimelt arvavad paljud — eriti algajad — kõnelejad, et igasugusel avalikul kõnelemisel, sisaldagu esinemise sisu ka kõige harilikumaid asju, peab tingimata tarvitama harilikust jututoonist täiesti erinevat, mingit kõrget, forsseeritud tooni. Aga samuti vastumeelne on kuulajatele, kui kõneleja tõsistest mõtetest ja tõsistest tunnetest oma esinemisega teeb mingi naljanumbri.

Kõnelemise tooni tõus ja kõnelemise hoog ühe ja sama kõne piires areneb harilikult pidevalt tõusvasjoones: kõneleja algab pikkamööda ja rahulikult, et anda aega kuulajatele astuda ühendusse kõneleja mõttekäiguga; on ühendus kõneleja ja kuu-

lajaskonna vahel loodud, võib muutuda tempo hoogsamaks, toon värvikamaks, tõustes iga uue kõneosaga tugevamaks, veenvamaks, kuni saabub kõne hoo, tiheduse, drastilisuse, värvikuse ja tugevuse haripunkt — kõnelõpp. Kõne alul pidulikku ja kõrget tooni tarvitanud ja suurt hoogu arendanud kõneleja, kes hiljem laskub harilikku igapäevasesse jututooni, kelle kõne areneb langevas joones, muutub kuulajate silmis paratamatult naeruväärseks. „Kui sa tahad saata korda midagi õige naeruväärset, siis lasku kõnes kõrgetest toonidest sügavasse, lamedasse ja faamiläärseesse jututooni.“ (William Hamilton).

Mis puutub kõnelemise tooni selle sõna kitsamas mõttes, s. o. kõneleja käitumisse kuulajate suhtes, siis maksavad siin täies määras kõik need „häätooni“ nõuded, mis maksavad igasuguses seltskondlikus läbikäimises. Labased kõnekäänud, lame ja kahemõtteline nali ja toored väljendused võivad mõnikord küll ehk meeldida vähemarenenumaile kuulajate hulgast, arenenumaaise ja peenetundelisemaaise aga mõjuvad need kindlasti eemaletõukavalt.

Samuti hävitab oma kõne mõju kuulajaisse juba ette see kõneleja, kes oma kuulajaisse suhtub demonstratiivselt üleolevalt, halvaks panevalt ja liig targalt: „Kuigi teie ehk ei saa aru kõigest, ma ometi katsun teile natuke seletada,“ „meie, teadusemehed, vaatame asjale nii,“ „mis teie nüüd ka räägite, mina tean seda asja põhjalikult“ jne. jne. — Veel vastikumalt mõjub aga see, kui kõneleja laskub teise äärmusse ja püüab kuulajate poolehoidu võita lõmitava lipitsemise ja ilatsevate meelitamiste kaudu.

Läbilöövamalt ja edukamalt esineb see kõneleja, kes talitab esinemise tooni suhtes kõnelemisel nii, nagu see soovitav muuski: kes esineb vabana, enese-

kindlana, väärικalt julgena, kuid kes seejuures ometi suhtub tarvilise lugupidamise ja ettevaatusega teistesse; kes enese tõekspidamiste ja arvamuste kõrval respekterib ka teiste omi.

Õeldu ei maksa mitte ainult kõneleja käitumises poolehoidjate, vaid eriti just vastaste suhtes. Kui tahetakse saavutada tõelist ja püsivat edu eriti arenenumate kuulajate silmis, tuleb vastaste kohtlemisel käituda piinlikult aumehelikult. Ainult odavaid loorbereid lõigata tahtev kasimata suuga palgaline agitaator võib loota mingile kahtlasele edule, kui ta valimatute sõnade ja demagoogiliste vassingute abil püüab murda mõnd vastuvaidlejat kõnekoosolekul; eriti veel siis, kui vastuvaidleja on kuulajaskonnas tuntud auväärse isikuna.

Aumehelik käitumine vastaste suhtes ei ole tingitud mitte ainult üldiselt maksvast hääst toonist, vaid ka õigest taktist kõnelemisel, mille silmaspidamine omakord aitab suurendada kõneleja mõju. „Kui sa oma kõnes arvustad mõne isiku või mõne rühma seisukohta, siis otsi alati ennekõike midagi kiita nende juures. See ei lähenda sind mitte ainult asjaomastele isikutele, vaid ka sinu enese poolehoidjatele, see annab sulle vääririkuse aupaste ja ühtlasi suurema kaalu sinu sõnadele.“ (William Hamilton).

Õelduga olemegi jõudnud esinemise tooni juurest esinemise takti ja taktika küsimuste juure.

Iga kõneleja tahab kuulajaid milleski veenda, sisendada neisse mingeid tundeid või elamusi, sundida neid tulema kaasa oma mõttekäiguga. Kõige selle juures on vähe sellest, et kõneleja enesel ja oma väidetestel tunneb olevat õiguse. Et veenda kuulajaid oma väidete ja seisukohtade paikapidavuses, peab kõne-

leja oskama tuua kuulajaid käsitusel oleva asja juurde. Kuidas seda teha, selle juures mängivad tavalise ainekäsitusmeetodi kõrval tähtsat osa ka kõneleja taktikalised võimed ennast kuulama ja uskuma panna. Esitav tõde võib jääda alati tõeks, ükskõik mis kujul või mis kohas ta tuuakse esile. Aga kas esitav tõde p ä ä s e b m õ j u l e kuulajaskonnas või mitte, see oleneb suurel määral sellest, kuidas kõneleja oskab esitada seda tõde. Hoolikal kõnelemisel ei tule seepärast kaaluda mitte ainult seda, mis s u g u s e i d tõdesid tuua kuuldavale, vaid ka seda, mis kujul, mis v o r m i s neid tuua esile, mis järjekorras neid esitada. Vormi, kuju, sobiva aja, järjekorra ja koha määrab aga kuulajaskond. Ta ei tule muidugi seda ütlema selgel sõnal kõnelejale, sest seda öelda kuulajaskond vaevalt isegi oskaks. Aga iga kõneleja peab ise oskama kuulajaskonna koosseisust ja meeolust lugeda välja, missuguses väljendusvormis ta antud seisukohaga suudab vallutada kuulajaskonna poolehoidu.

Kuidas ühel ja samal tõel võib olla mitu väljendusvormi, ja kuidas neist vormidest mõnes olukorras — rippumatult tõest enesest — mõni võib mõjuda, seda demonstreerib väga piltlikult järgmine hommikumaa muinasjutt.

Kalif Harun Alraschid näinud kord unes, et ta suust olid langenud välja kõik hambad. Kalif lasknud kutsuda hommikul kaks tarka, et need seletaksid unenäo tähenduse. Esimene tarkadest alustanud seletamist kaeblikult hädaldaval häälel: „Suur ja võimas valitseja! Olen sunnitud kuulutama Sulle palju halba! Iga hammas, mille Sa kaotanud, tähendab ühe Sinu lähedasema ja armsama inimese surma! Sa pead nägema neid kõiki lahkuvat sinust ja surevat, ja ükski neist ei jää Sinu juurde!“

Kalif vihastunud ja lasknud anda targale seletuse eest sada kepihoopi. Kutsutud ette teine tark. Mesimagusa näoga ja rõõmust särades hüüdnud see: „Palju hääd tähendab see unenägu Sulle, oh suur Härra! Allah oma tarkuses ja hääduses on otsustanud hoida Sinu elu oma rahvale kauemaks, kui ühelgi teisel surelikul Sinu trooni ümber!“ Teine tark saanud seletuse eest 100 kullatükki.

Selle lookese toob Damaschke näitena sellest, kuidas ühele ja samale asjale ettekandmise vormi kaudu taktitundega inimene võib anda sootuks erisuguse ja vastuvõetavama vormi, kuna taktitundeta inimene sama asja ettekandmisel võib astuda nii enesele kui ka asjale kahjuks saatusliku eksisammu.

Kõnes ettetoodavate asjaolude, tõdede ja väidete õige vormi, koha ja suhte leidmine ongi kõnelemise taktika suurimaid saladusi. Taktipärane kõnelemine eeldab kõnelejas orienteerumisoskust kuulajaskonna tõekspidamistes ja meeleoludes, see eeldab põhjalikku inimeste ja inimmasside hingeelu tundmist.

V a h e l e h ü ü d e i s t.

Kõnelemistaktika küsimustega lähedases ühenduses seisab kõneleja suhtumine vahelehiüetesse. Vahelehiüded kuulajaskonnast esinevad meil tavaliselt agiteerivat laadi kõnede juures — miitinguil, parlamendivaidlustes, vaidluskoosolekuil j.n.e. Vanal ajal — Kreekas ja Roomas — eksisteerisid vahelehiüded täieõiguslikkudena küll ka mitmesuguste õpetlikkude ja kohtukõnede, esimesil ristiusu aja järkudel isegi kiriklikkude jutluste puhul.

Agiteerivate kõnede puhul mängivad vahelehiüded tänapäeval väga tähtsat osa. Kui me koosole-

jate ees, kelle hulgas on nii hästi meie asja poole-
dajaid kui ka vastaseid, läheme mõne asja kaitseks
või hukkamõistmiseks tulle, võime alati oodata
vahelehiüideid. Seda eriti suuremate koosolekute
puhul, kus üksik inimene kaob ära suure hulga
sekka, muutub seejuures aga ühtlasi märksa julge-
maks ja hoolimatumaks. Mida suurem on hulk,
seda julgem ja varjatam, anonüümsem tunned end
olevat üksik isik teiste hulgas, seda halastamatumaks
ja hoolimatumaks muutub ta suhtumine vastaspool-
lel seisvale üksikisiksusele. Väikesel koosolekul,
kus on vähe inimesi, inimesed üksteisel lähedal ja
üksteist hästi tunnevad, esinevad väga harva tera-
vad, kõnelejat segavat vahelehiüideid. Seda enam
tuleb neid aga ette suuri rahvahulki kokkutõmma-
nud poliitilisel miitingul.

On kahesuguseid vahelehiüideid: ühed on kõne-
leja seisukohti pooldavate kuulajate kiitvad, jul-
gustavad või lisaandmeid pakkuvad vahelehiüideid;
teised aga vastaste vastuvaidlevad või segamiseks
serveeritud vahelehiüideid. Ei tarvita vist erilist
selgitamist, et esimest laadi vahelehiüideid tulevad
kõnele suuresti kasuks: need teevad mõttevahetuse
elavamaks, julgustavad ja kannustavad kõnelejat,
näitavad, et kõnelejal on sõpru kuulajate hulgas,
et kõnel on mõju, et kõneleja tabab oma väidetega
naelapää pihta, et kõnet jälgitakse huviga, et teema
on huvitav j.n.e. Kõik see annab kõnelejale uut
hoogu, tuld ja vaimustust — teeb aga ühtlasi araks
ja teovõimetuiks vastased. Neid asjaolusid arvesse
võttes paljudel otsustavatel poliitilistel kihutuskoos-
olekutel isegi organiseeritakse selliseid posi-
tiivselt mõjuvaid vahelehiüideid, et koosolek ja
koosoleku pääkõneleja mõjuksid tugevamini kõhkle-
vaise kuulajaisse.

Vastaste vahelehüüete eesmärk on aga hoopis vastupidine: nende ülesandeks on kõne edukat arenemist takistada ja võimalikult täielikult hävitada kõneleja mõju kuulajaisse. Selliste vahelehüüete kaudu tahetakse kas: 1) teha kõneleja araks; 2) viia ummikusse küsimuste ja asjaolude esitamisega, millele kõneleja ei ole valmistunud ette, teha seega ühtlasi kõneleja naeruväärseks kuulajate silmis; 3) eksitada kõneleja mõttekäiku, lüüa teda võimalikult välja kõne loomulikust arenemiskäigust; 4) või kui eelmised vahendid jäid mõjuta, siis — kiskuda kõneleja vahelehüüdjatega kahekõnesse ja viia sellekaudu eemale kõne teemast; 5) kui ka viimati-nimetatud vahend ei mõju, siis lihtsalt segada kõnelejat kõnelemisel ja kuulajaid kuulamisel.

Algajale kõnemehele võivad sellised vahelehüüded kujuneda suureks hädaohuks. Eriti siis, kui tal on juba küllalt tegemist ülesaamisega oma loomulikust ärevusest. Vilunud kõneleja ei lase end aga sellistest vahelehüüetest segada kuigi palju. Asjalikud vahelehüüded pareerib ta otsekohe ja võimalikult lühidalt asjaliku ja tabava vastusega. Ei ole vastus kohe käepärast, siis palub ta viisakalt oodata, kuni ta küsimuste käsitlemisega jõuab vahelehüüdes märgitud küsimuseni; või kui see võimalik, seletab, et antud küsimus ei kuulu üldse kõnesolevasse teemasse, mispärast asjatu sellest kõnelda praegu; sellisel puhul võib ta soovitada vahelehüüdjat pöörduda enda poole pärast koosoleku lõppu selgituse saamiseks.

On vahelehüüde sisutu ega vääri vastamist, võib kõneleja teeselda, nagu ei oleks ta üldse kuulnud vahelehüüet. Muutuvad sellised vahelehüüded korduvaks ja segavaks, siis aitab vahelehüüete kõrvaldamiseks kõige paremini tabav nali või terav pilg vahelehüüdja arvel. Naerualuseks saada suure rah-

vahulga silmis kardab igäüks, ka kõige tüütum ja ulaklikum vahelehiidja. Ja kui üks neist on saanud terava ja tabava pilke osaliseks, on kõneleja kuulajate silmis otsekohe seisukorra peremees, kuna kuulajad müriseva naeruga pööravad häbelikult vaitjäävale vahelehiidjale selja. Sellisel puhul ei julge enam teisedki tulla välja. „Kui üits om saanu, siis tōni lätt,“ nagu ütleb Jaan Lattiku elutark karjapoiss tigidate külakoerte suhtes, kellele visatud kiviga.

Ei ole kõneleja küllalt osav sulgema segavate vahelehiidjate suud nalja või pilkega, võib ta pöörduda palvega koosolekujuhataja poole, et kord jälle seatakse ja talle võimaldataks jätkata kõnet. Tuleb aga kindlasti hoiduda sattumast kahekõnesse vahelehiidjaga ja end lasta vahelehiidjatest viia hoopis eemale kõne teemast, kõrvaliste küsimuste käsitlemisse. Osavad vahelehiidjad oskavad väga hästi kasutada ära sellise kõneleja nõrkusi, selle nõrkuse kaudu segada kõnelejale tarvilikku mõttekäiku ja hävitada kõne mõju osaliselt või täiesti. Eriti siis, kui kõne aeg on piiratud.

Veel rohkem aga ja igal tingimusel tuleb kõnelejal võitluses vahelehiidjate ja segajatega hoiduda sattumast välja tasakaalust, ärritada, vihastuda, hakata kärkima või karjuma vahelehiidjate aadressil. See teeb kõneleja ainult koomiliseks kuulajate silmis ja valab õli tulle vahelehiidjate kasuks. Sest kui vahelehiidjad näevad, et nad asjalikkude vahelehiidjatega ei pääse sihile, siis jääb nende ainukeseks lootuseks kõneleja mõttekäiku segada ükskõik mis vahenditega. See õnnestuks neil oivaliselt, kui neil läheks korda kõnelejat kas araks või vihaseks teha. Eriti metsikult vihane kõneleja hoolitseb mõtlematute sõnade pildumise hoos ise, et ta kõne positiivsest mõjust ei jääks kivi kivi pääle.

Enesekindlus ja rahu, kas või ainult näilinegi, on kõneleja hädatarvilisemaid hingelisi olukordi; hoiduda ülemäära ärritumast ja sattumast välja tasakaalust tuleb kõnelejal kogu aja, mitte ainult vahelehiüüete, vaid igasuguste muude ootamatute vahejuhtumuste puhul. Ärritatud kõnelejal puudub huumorimeel; viimane aga on asendamatumaid vahendeid väljapääsmisel mõnest ootamatult piinlikust olukorrast.

Kuidas tühine ja naljaga kergesti likvideeritav vahejuhtum võib hävitada saamatu kõneleja mõju lõplikult, näitab järgmine lugu ühelt Berliini miitingult.

Umbes 30 aastat tagasi oli ühes Berliini teatris peetaval poliitilisel koosolekul keegi tuntud poliitikatgelane arvustanud ägedalt valitsuse tegevust. Uhele tema drastilisemale lausele: „Kui ma neist valitsuse poolt ettevõetud samudest lugesis, tõusid mul hirmu pärast juuksed püsti!“ oli järgnenud sekundiline vaikus. Siis korraga piiksunud kesk üldist vaikust ülalt rõdult kellegi peenikene hää: „Aga inime, sul põlegi ju juukseid, pää sul paljas nagu kaalikas!“ Nagu kõnemürin täitnud korraga saali kuulajate vali naer, kisa, pilkavad vahelehiüüded. Kõneleja sattunud segadusse, kaotanud mõttelõnga, teinud mõne komberdava lausega lõpu ja kadunud. Kõne mõjust ei saanud olla muidugi juttugi.

Hoopis leidlikumalt aga talitanud üks inglise kõneleja. Kui talle ühel ägedal miitingul keegi vastasrinna mees visanud kõnepuldile tohletanud kapsapää, tõstnud ta selle kõrgele ja seletanud: „Näete, kui meeletlikuks on kujunenud seisukord vastasleeris — üks vastastest on kaotanud isegi oma pääl!“

KÕNE KESTVUS.

Kui kaua p e a b kestma kõne? Kuni ta täitnud oma ülesande, s. o. kuni kõneleja on öelnud ära selle, mis tal on öelda kuulajaile või mis kuulajad on õigus-
tatud nõudma kõnelejalt.

Kui kaua v õ i b kesta kõne? Ainult nii kaua, kui kuulajad on võimelised tähelepanu ja arusaami-
sega jälgima kõneleja sõnu.

Sellega võiksime lugeda lõpetatuks jutu kõne kestvusest, kui kõne mahutamise aja piiridesse tege-
likus elus oleks samuti lihtne, nagu ta seda näib ole-
vat teoreetiliselt.

Tegelik elu aga näitab, et kõnelejail on mitme-
sugune arusaamine oma ülesande täitmisest ja selle täitmise põhjalikkusest. Küsimusel pikemalt pea-
tuma sunnivad meid eriti need kõnelejad, kes arva-
vad, et nad oma ülesande täidavad seda korraliku-
malt, mida kauem, mida pikemalt nad kõnelevad oma asjast. Nad püüavad oma arvamusele jääda truuks isegi ses määras, et nad unustavad teise aluse kõne kestvuse määramisel — kuulajaskonna vastuvõtte-
võimed.

On ju meil küllalt kogemusi selles, kuidas nii mit-
med kõnelejaist on pannud raskele proovile kuula-
jaskonna kannatuse võimatult p i k k a d e kõnedega. Samuti on igäihel olnud küllalt juhtumeid olla päält-
nägijaiks ja kaaskannatajajaiks koosolekuil, kus kõne-
leja lubab kõnelda õige lühidalt, kuid satub hoogu, kõneleb pooltundi, tunni, mõnikord kaksiki — ega märka, et kuulajad ammugi väsinud ning tüdinenud.

Ta ei märka, et koosoleku korraldajad muutuvad närvilisteks, sest kogu korralduse kava ähvardab minna segi kõneleja hoolimatuse ja tähelepanematuse tõttu. Teda palutakse kõnelda lühemalt. Ta palub veel luba kõnelda ainult ühe minuti — kõneleb aga tegelikult poolt tundi. Ja kui teda viimaks järsult katkestatakse, on ta äärmiselt pahane, et teda ei lasta kõnelda, et ta ei saanud öelda kõike, mis oleks pidanud ütleva, et vägistatakse tema sõnavabadust jne., jne.

Kui siin ei ole tegemist sihiliku obstruktsiooniga, siis põeb selline kõneleja tingimata mõningas määras taktitut ja enesekriitikata suurusehullustust, kuna ta oma mõtteid peab nii tähtsaks, et neid kõiki kuulajad peavad kuulama ära, tahtku nad või ärgu tahtku. Ometi ei võta selline kõneleja arvesse seda, et säärasele kõnele tarvitatud aeg on mahavisatud aeg, sest iga kõne lakkab mõjutamast kuulajaskonda, kui see kuulamisel väsib ja tülpib. Või selline kõneleja püsib ses väärusus, et kõne on seda mõjuvam, mida pikem ta on.

Kõneleja ei tohiks kunagi unustada seda, et ta võib kõnelda ka siis, kui ta on ainukene esineja kogu korralduses, ainult nii kaua, kuni on vastuvõttevõimeline kuulajaskond. Niipea, kui ta märkab kuulajais väsimuse tunnuseid, tuleb tal lõpetada võimalikult ruttu. Jätkata ta tohib — kui jätkamine osutub paratamata tarviliseks — sellises olukorras ainult siis, kui ta suudab leida vahendeid kuulajate ergutamiseks kas vaheaja kuulutamise, näitlikkuse abinõude demonstreerimisega, tabava naljaga või mõnel muul teel. On kindel, et ühe isiku pidev kõnelemine, eriti õhtuti, mil meil tavalisest toimuvad koosolekud või loengute pidamine, kunagi ei tohi kesta üle kahe tunni (sel juhul muidugi, kui kõneleja on ainukene esineja kogu kavas). Üle kahe

tunni vältavat ühe isiku pidevat kõnelemist ei suuda tähelepanelikult jälgida ükski normaalne kuulaja. Vähemalt nii, et sel kõnel oleks kuulajaisse mingi mõju.

On aga kavas mitu esinemist ja kava täitmise seotud kindla ajaga, siis on kõnelejalt jämedaks hoolimatuseks ja taktituseks niihästi kuulajate kui ka kava korraldajate vastu minna üle temale määratud ajast. Pikema kõnega, kui lubatud, esineja võtab kuulajailt võimaluse kuulata järgmisi, võib-olla, veel tähtsamaid ja huvitavamaid ettekandeid; korraldajad aga paneb selline kõneleja äärmiselt piinlikku seisukorda niihästi kuulajate kui ka teiste esinejate ees. Harilikult kiruvad säärast kõnelejat nii kuulajad kui ka korraldajad.

Vabandus, „mul oli niipalju materjali ja ma ei suutnud varemalt lõpetada,“ ei maksa palju: aeg tuleb määrata kindlaks juba kõne valmistamisele asumisel ja materjal tuleb paigutada ajaraamidesse. Põhjus, et kõneleja ei oska mahutada oma materjali lubatud ajaraamidesse, tähendab seda, et kõneleja ei ole osanud kõnet õieti valmistada. Selle oskamatus eest aga karistada kuulajaskonda ja korraldajaid ei ole kõnelejal mingit õigust.

Peab tähendama, et ülearune kestvus on eriti hädaohtlik n.n. pidulikkudele kõnedele (tervitus- jne. kõned). Viimaste päämiseks sisuks on, nagu märkisime varemalt, tundmused, nende eesmärgiks aga on samasuguste tundmuste esilekutsumine kuulajais. Tundmused mõjuvad aga veenvalt ja mõjuvalt ainult siis, kui neid esitatakse tihedalt ja surnutud vormis, tõelistest elamustest kantud sisemise pinge, soojuse ja hooga. Pikk korrutamine ja eietamine lahjendab esitatavate tundmuste mõju, teeb nende tundmuste tõelise põhja ebausutavaks ja nüristab samuti kuulajate vastuvõttevõimeid. Iga

pidulik kõne on ju oma eesmärgilt pea sama, mis lüürilise sisuga luuletus. Iga selline luuletus mõjub aga lugejasse seda haaravamalt ja sügavamalt, mida kitsamasse ja vähesõnalisemasse vormi luuletaja on suutnud tihendada oma elamused.

N.n. pidulikkude kõnede kestvuse juures oleme sunnitud peatuma pikemalt seda enam, et nende esitamise kestvuse mõttes on seni olnud kurbi kogemusi kõige rohkem. Kas ei ole meil olnud küllalt kongresse, mille liikmed juba avamisistungil, s. o. enne tegeliku töö juurde asumist — väsitati ära arvukate ja tüütult-pikkade, enamasti sisutute, tervituskõnedega? Õnneks näib selline kongresside tervitamise hoog, mis nii lopsakalt õitses esimesil iseseisvuse aastail, hakkavat nüüd raugema. Varematel aegadel aga kulus tervituskõnedele esimene kongressipäev pea tervelt ja alles teisel päeval saadi asuda tegeliku töö juurde.

Kus meie kõnemehed ja naised kõnekestvuse määramisel ühtlugu eksivad veel tänapäevalgi, need on pidulikud aktused ja silmapaistvate tegelaste matused.

Pidulikud aktused korraldatakse ju selleks, et mõnd mälestust, aadet või meeleolu osavõtjais jõuliselt kutsuda esile, tuletada meelde mõnd tähtsat sündmust või isikut, süvendada usku kõrgetesse aadettesse, armastust oma maa, austust oma kangelaste vastu j.n.e. Osavõtjate häälestamiseks pidulikuks meeleoluks ja nende „südamete avamiseks“ võetakse appi muusika, lavalised ettekanded, dekoratsioon j.n.e. Aga kui siis tuleb see, mis peaks loodud meeleolu viima soovitava haripunktini, mis peaks õhus heljuvad meeleolud tegema osavõtjais tõelisteks, haaravateks ja sügavateks elamusteks, mis peaks olema kogu aktuse tuumaks, s. o. kõne — siis tabab osavõtjaid väga tihti ränk pettumus. Sest kõne asemel

tuleb tihti mingi pikk ja äärmiselt igav eietus — kas purukuiv, igavaid üksikasju loendav referaat, kantud ette poolkuuldava sosistamisega ja puuduliku hääldamisega, või õõnsat paatost ja kulunud fraase sisaldav sõnadega vehklemine. Milles kõne sisu ja kõnelaja oma tundeerksus ühes elamuste ehtsusega jääb võlgu, seda püütakse asendada sõnade kvantitatiivse rohkuse, s. o. kõne ajalise kestvusega. Selle tagajärjeks on, et osavõtjad viivad aktuselt kaasa piduliku meeleolu ja sügavate elamuste asemel väsimuse ja tülpimuse ja õigustatud meelekibeduse pikade aktusekõnede vastu.

Samadel põhjustel nurjuvad väga tihti viimsed austuseavaldused muldavarisenud tegelastele. Ka siin kipub kõnelejail järelehüüdeis kaduma mõõt järelehüüde ajalise kestvuse suhtes. Selleasemel, et mõne lühida ja tõelisest kaastunde või leinaelamusest kantud mõjuva lausega öelda oma viimne jumalagajätt lahkunule, et siis anda ruumi järgmisele leinajale, asutakse liig tihti pidama paljusõnalisi, kestvaid kõnesid. Selline kõneleja ei näi hoolivat, et aeg võib olla juba hiline, et teised leinajad on väsinud, et lahkunu lähemad omaksed igatsevad juba ammu jääda üksi oma kurbusega, et on veel teisi kõnelejaid ootamas järge. Eriti vihastavalt mõjub selline kõneleja talvel, kus aeglase matmisportseduuri jälgimisel on kõigil jõudnud hakata külm. Kõneleja aga tahab oma sõnade rohkusega demonstreerida oma leina suurust ega hooli ümbrusest.

Sellist kõnelejat kuulates tõmbad tahtmatult paralleeli leinamiste vahel kõnede ja ajalehekuulutuste kaudu. Üks tahab oma leina suurust demonstreerida kõne kestvuse, teine rahasmakstava kuulutuse suuruse kaudu. Üks tahab näidata kõigile „ma leinan nii ja nii pika kõne kaudu“, teine „leinan nii ja nii mitme krooni eest“. Esimene talitab kahtlemata majandusli-

kult ratsionaalsemalt, sest suukulutus ei maksa midagi, teiste närvid, kannatused ja tervis ei ole veel arvatud turul hinnatavate väärtuste hulka. Rekordide püstitamine leinamises kuulutuste kaudu aga maksab puhas raha. Kuid eesmärk on mõlemail üks: et kõik näeksid, kuidas mina leinan! Mis sest, et põhjamaalase tagasihoidlikule iseloomule on võõrastav ja ebasusutav karjuv ahastamine tänavanurkadel, et tõeliselt sügav valu põhjamaalase juures tihti ei oska leida teed üle huulte, kuna ei leidu küllalt vastavaid sõnu selle väljenduseks; et talle nii suuresõnaline kui ka suurerahaline leinamine näib profaneeriva aseainena tõelisele leinale. Või et selline leinamine kuulub ainult meil hinnatavate omapärade hulka, kuna muu kultuuriline maailm ei pea sündsaks leinata selliselt.

Iga kõne üheks suurimaks vooruseks on võimalikult vähese aja ja vähema sõnade arvuga öelda võimalikult palju. Sel alal on meil ennekõike ja eriti palju õppida inglasele, kellede oskus kõnelda lühidalt, tabavalt ja selgesti ületab tänapäevalgi kõigi teiste kultuurirahvaste kõnelemise võimed. Inglise parlamendis peetavat iga kõnet, mis kestnud üle 20—30 min., ebaõnnestunud kõneks. Ei vaja vist tõestamist, et me veel kauget oleme sellest ideaalist. Püüdmine selle ideaali poole peaks aga olema iga modernse kõneleja tõsiseks tahtmuseks. Tuleb pidada meeles, et see, kes tahab tõestada palju, ei tõesta harilikult midagi. Pärast atestatsiooni, mis kõneleja võib saada kuulajaskonnalt, on see, kui kõne lõppedes lausutakse: „Küll kõneles hästi — kahju, et ta lõpetas nii ruttu!“

KESKUSTELUST JA VAIDLUSIST.

Väga tihti järgneb kõnele mõttevahetus, keskustelu, milles kuulajate poolt esitatakse kõnelejale küsimusi mõne kõnes käsitletud üksikasja kohta, sooviavaldusi mõnd tumedaks jäänud asjaolu lähemalt selgitada, milles tuuakse sagedasti lisatõendusigi kõne väidetele j.n.e. Väga paljudel juhtudel aga tuuakse kuulajate poolt vastuväiteid kõnes esitatud seisukohtadele ja püütakse viimaseid lükata ümber. Niisugusel korral kujuneb mõttevahetus harilikult vaidluseks, diskussiooniks.

Keskustelu ja vaidlused esinevad peamiselt pärast agiteerivaid kõnesid ja referaate, mõnikord ka pärast loenguid. Viimaste puhul saab küll olla juttu ainult lihtsast keskustelust, kus lektorile esitatakse küsimusi lisaselgituste saamiseks. Vaidlustest ei saa olla loengute puhul tavaliselt palju juttu, kuna need võivad kujuneda olukorras, kus ühel pool spetsialist ja teisel pool võhikud, enamasti viljatuks ajaraiskamiseks. Keskustelu ja vaidlust ei saa olla üldse pidulikkude kõnede (tervitus-, peo-, kaastundeavalduse j.n.e. kõned) ja kiriklikkude jutluste puhul ja seda arusaadavalt põhjuseil.

Kas on keskustelu ja vaidlused soovitavad kõneleja seisukohast? Väga paljudel juhtudel kahtlemata. Kõigepäält ses mõttes, et nende kaudu on kõnelejal võimalus saada kõige kindlam ülevaade sellest, kuidas on suhtunud kuulajaskond kõnesse: kas teda on jälgitud tähelepanelikult, kas tema mõt-

tekäigust on saadud aru, kas tal on olnud mõju kuulajaskonda. Esitatud küsimused annavad võimaluse anda täiendavaid seletusi mõne tumedaks jäänud koha suhtes, võimaldavad tuua esile mõne tarviliku üksikasja, mis jäi unustusse kõnelemisel; nende kaudu avaneb võimalus kõrvaldada tekkinud arusaamatusi kõneleja ja kuulajate vahel, õiendada väärasaamisi j.n.e.

Kui kõneleja kõigile esitatud küsimustele suudab anda tabavad ja kuulajate enamust rahuldavad vastused, siis aitab see suuresti tõsta kõneleja ja kõne mõju kuulajaisse.

Keskustelu ja vaidluste positiivne mõju ja eesmärk on küsimusi käsitleda ja vaadelda mitmekülgset ja mitmest seisukohast, et selle kaudu jõuda lähemale õigele seisukohale, tõele. Kui neid arendatakse ainult sest seisukohast, siis on igasugune mõttevahetus tervitav nähe, ja kõneleja teeks halvasti nii oma kui ka asja seisukohast, kui ta püüaks vältida keskustelu ja vaidlusi pärast kõnet. Seda enam, et tal selliseid mõttevahetusi, kui ta oma asjas kindel, sugugi ei tarvitse karta, kuna osavõtjad juurdlevad küsimuste kallal keskustelus ainult käsitusel oleva asja huvides ja püüavad olla igal tingimusel tolerantid ja erapooletud vaidlusest osavõtjate poolte suhtes.

Kahjuks ei peeta vaidlusi küll mitte alati ainult õilsate tõetsimiste eesmärkidega. Tihti võetakse pärast kõnesid peetavais keskusteludes sõna kuulajate seast hoopis muudel põhjustel. Väga paljudel juhtudel sihivad sõnavõtmised kuulajaskonna hulgas kõne mõju hävitamisele ja seda eriti igasuguste agiteerivate kõnede puhul. Sellised sõnavõtmised on kõneleja seisukohalt muidugi ebasoovitavad või vähemalt tülikad. See aga ei tähenda

se da, nagu tuleks kartusest niisuguste sõnavõtmiste vastu üldse vältida keskustelu ja vaidlusi pärast kõnet. Püüab kõneleja põigelda kõrvale läbirääkimisist pärast kõnet, et mitte teha tegemist sihilikude sõnavõtjatega, siis jätab see ka häätahtlikult kõnelejasse suhtunud kuulajaisse mulje, et kõneleja kardab puutuda kokku oma vastastega. Selle mulje tekkimine võib aga mõjuda hävitavalt kogu peetud kõne edule. Sest kõnelejale kui juhile võiakse juhitavate — kuulajate — poolt anda andeks kõike muud, mitte kunagi aga argust ja kõhklemist. Seepärast on kõneleja osavõtt keskustelust ja vaidlusist pärast agiteerivat kõnet kõne edust tingitud paratamatus, kuigi isiklikkudest vaatekohtadest ja ebamugavustest see tundub nii mõnigi kord äärmiselt ebameeldiv, tüütav ja viljatu.

Seda enam, et edukalt peetud kõne on väga tihti kuulajaskonna vallutamises tõsise võitluse eelastmeks. See on soodsa positsiooni võtmine võitluskäigus. Positsiooni vallutamiseaga aga ei lõpe veel ükski võitlus: see tuleb kõigepäält kindlustada ja siis lüüa tagasi päätungid võetud positsioonile. Kõneleja saab oma edus olla kindel alles siis, kui ta on suutnud vaidlustes lüüa tagasi kõik tema väite vastu ettevõetud rünnakud.

Keskustelu ja vaidlused pärast kõnet võivad nii siis kujuneda kas asjalikuks ja erapooletuks küsimuse valgustamiseks või vaidlevate poolte sihilikuks üksteise vääramiseks. Kõneleja käitumise juures esimesel juhul ei tule meil peatuda pikemalt — on ta suutnud täita oma ülesande korralikult kõnes, siis suudab ta orienteeruda ka kergesti järgnevas keskustelus. Raskem on kõneleja seisukord viimati nimetatud vaidlustes. Kuidas neis vaidluisis tulla toime kergemini võetud

seisukohtade kaitsmisel, selle kohta toome mõned juhtnöörid.

Esineb vaidluste käigus keegi, kes näib tahtvat kõnelejat igal tingimusel väärata, tuleb enne kõike jõuda selgusele, missuguse vastuvaidlejaga on tegemist: kas lihtsa vaidlejaga, kes armastab vaielda vaidluse enda pärast, või põhimõttelise vastasega. On ses küsimuses jõutud selgusele, siis on märksa kergem valida taktikat, kuidas toimida oma seisukohtade kaitsmisel.

Vaidlejaid, keda nimetasime esimestena, esineb igasugustel koosolekutel väga tihti. Need on inimesed, kes armastavad vaidlust kui sporti, kel ei ole tähtis seisukoht, milleni jõutakse vaidluste kaudu, vaid kellele meeldib vaidluste protsess ja kõnelemise võimalus kui selline. Need on tavaliselt väga paljude koosolekute külalised ja nad püüavad kasutada võimalikult igat juhust, kus saaks võtta sõna. Nende sõnavõtmine ei sisalda tavaliselt midagi olulist — see on harilikult pääliskaudne jutuaajamine asjust, millest kõnelejal enesel tihti õige udune arusaamine; väga sagedasti aga kõnelevad nad asjust, mis ei kuulu üldse käsitluse antud korral. Vastuvaidlejatena kõnelejale ei ole nad harilikult kuigi kardetavad, kuna nende käsitus on tavaliselt õige primitiivne või hoopis asjatundmatu, mistõttu nende poolt toodavate väidete ümberlökkamine kerge. Väga tihti pääseb selliste vastuvaidlejate seisukohtadest üle kerge naljaga. Tülitavaks muutuvad need vastuvaidlejad ainult seetõttu, et nad tihti hoopis sisutute sõnavõtmistega viidavad lõpmata palju aega ja et neile mõnikord ei tõe ega naljaga ei suudeta teha selgeks nende sõnavõtmiste mõttetust. Üldiselt kuuluvad nad aga „häälloomuliste“ vastuvaidlejate hulka, kelle arvel koosolekuil tehakse väga tihti hääsüdam-

likku nalja. Nad on enamasti koosolekute traagis-
koomilisemaid kujusid, kuna nende esinemised tihti
kutsuvad välja oma naiivsustega naerulaginaid, mis
egutab neid uutele sõnavõtmistele: nad ei saa tavalis-
sesti aru, et ei naerda nende naljade üle (mida nende
sõnades ei ole tihti üldse), vaid nende eneste üle.

Kardetavamad on muidugi need vaidlejad, kes on
kõnes toodud põhimõtete või kõneleja veendunud
vastased.

Need on kas maailmavaatelised, poliitilised või
isiklikud vastased kõnelejale või kõneleja poolt
esitatud seisukohtadele. Nad on enamasti tulnud
juba koosolekule kindla eesmärgiga vaidluste kaudu
hävitada kõne mõju võimalikult jäljetult. Seepä-
rast püüavad nad vaidlustes igal tingimusel kõnes
esitatud seisukohad — või kui see ei lähe korda,
siis kõneleja isiku — võimalikult maha teha.

On kõneleja oma asjas kindel, on ta juba kõnet
koostades kaalunud iga oma väidet ja argumenti,
kas need suudavad pidada paika igal tingimusel,
siis ei tarvitse tal eriliselt karta vastuvaidlejaid. Ta
peab ainult teadma tavalisemaid vaidlusvõtteid — nii
hästi selleks, et teada, millega tulevad välja vastased,
kui ka selleks, et osata ise edukalt vaielda vastu vas-
taste poolt toodud seisukohtadele.

Tavalisemad vaidlusviisid on järgmised:

- a) tungitakse kallale otsekohe vastase põhiväitele
ja püütakse näidata, et see ei ole kooskõlas muude
kõnes ettetoodud asjaoludega (*ad rem*);
- b) näidatakse, et toodud argumendid ei ole võime-
lised tõestama põhiväidet, mispärast põhiväide
püsib tõestamata ja kõne seepärast ei ole täitnud
oma otstarvet (*ex concessis*);
- c) püütakse näidata, et kas põhiväide või muud
kõnes toodud seisukohad kõnelevad vastu vastase

poolt varemalt esile toodud väidetele või seisukohadele (*ad hominem*).

Nende vaidlusviiside tarvitamisel käiakse kas otsesest või kaudset teed. Otsese tee puhul püütakse lükata ümber põhiväide selle enese aluste ja põhjenduste kaudu: näidatakse põhiväite enese juures, et see ei ole õige, või ei pea paika. Kaudse tee puhul asutakse põhiväitest tuletatavate praktiliste järelduste juurde, püütakse näidata nende absurdus, et selle kaudu lükata ümber ka põhiväide.

Vaidluste puhul esineb enamasti mitu sõnavõtjat. On kellegi sõnavõtja poolt toodud seisukohad selles, mis vaidluste eduka käigu huvides nõuavad reageerimist otsekohe, tuleb kõnelejal, kui tal vastavad argumendid käepärast, kohe vastata, ootamata järgnevaid sõnavõtmisi. Seejuures ei tarvitse kõnelejal hakata vastase seisukohti lükkama ümber punkt-punktilt: küllalt on sellest, et ta valib vastase väitluse käigust välja mõned nõrgemad kohad, need arvustuse kaudu lükkab otsustavalt ümber ja seejuures viib kuulajad tagasi oma seisukohtade ja neid kaitsvate argumentide juurde. On tegemist vaenuliku või pahatahtliku vastasega, tuleb pärast mõne tema väite ümberlükkamist otsekohe paljastada ka vaidleja sõnavõtmise pahatahtlikkus ja seda iseloomustavad vaidlusvõtted, et need mõista hukka. Tungib vastane kallale kõneleja isikule (seda tehakse sagedasti siis, kui ei suudeta saada jagu vastasest asjaliku vaidluse kaudu), tuleb kõnelejal deklareerida, et ta kõnelemisel on väljas asja eest, mitte isiklikkudes huvides. Kui seejuures suudetakse näidata sellise vastase või metust asjalikkudes vaidlustes ja reageeritakse tabava nalja või terava irooniaga vaidleja aadressil, siis kaob isu teistelgi vaidlejail tulla esile isiklikkude motiividega.

Kui kõneleja pärast kõnet ei tunne end olevat
vainlusteks „täies vormis“, kas väsimusest või muil
põhjusil, siis on parem lasta kõiki vastuvaidlejaid
tuua järjekorras ette oma mõtted ja vastata alles
lõppsõnas. Enamasti juhtub siis nii, et õige pal-
jud vastuväited kõnele likvideeritakse juba vastaste
eneste sõnavõtmiste kaudu, kuna need sõnavõtjad
lähevad sagedasti vaidlema isekeskis. Lõppsõnas
võtab kõneleja kokku olulisemad vastuväited
ja valib neist välja tarbekorral need, mis kerge-
mini ümberlükataavad. Suudab ta need vas-
tuväited energiliselt tõrjuda tagasi ja mõne mõjuva
lausega uuesti tõsta esile kõnes käsitletud seisu-
kohad, siis on kõne mõju säilitatud.

William Gerard Hamilton (1728.—
1796.) inglise riigimees, omaaegne hiilgav kõne-
leja ja osavaim taktik, on pannud kirja suure hulga
õpetusi ja juhatusi vaidluste edukaks arendamiseks.
Tema õpetuste hulgas on palju seda, mis ei käi
alati kokku ausa võitluse moraaliga — võtteid ja
nukkeid, mis sihivad vastase vääramisele igal tin-
gimusel, sellele vaatamata, kas vaidlejal on sisuli-
selt õigus või mitte. Aga neis on ka mitmeid selli-
seid juhatusi, mida on kasulik pidada silmas igal
vaidlejal, mispärast Hamiltoni tsüüniliselt avameelne
„Parliamentary logic“ on ainulaadse käsiraamatuna
tarvitusel Lääne-Euroopa poliitikategelastel veel täna-
päevani.

Hamiltoni õpetuste iseloomustamiseks too-
me allpool mõned näited tema aforismide kujus väl-
jendatud juhatustest:

Kuulamise ja lugemise juures ära õpi teise arva-
must mitte ainult mõistma (aru saama), vaid ka jä-
rele uurim ja arvustama. Soomusta oma meel iga

mõju vastu, mis võiks jätta vastase kõne sinule; jälgi iga silpi seejuures ja koonda oma tõekspidamisjõud kokku alles pärast oma otsuse teiskordset läbikatsumist! Jälgi tõestusi! Ole alati tähelepanelik! Väldi kärsitust ja kirge!

Ära ole millegagi nõus enne, kui sa ei ole suutnud täielikult veenduda öeldu tõepärasuses! Hoolitse selle eest, et midagi ei tsiteeritaks puudulikult.

Tee kindlaks, missugusele osale sinu tõestuskäigus tõenäoliselt tungitakse kallale.

Korja aegsasti argumente selle osa kaitseks. Mõnikord ongi targem asetada mõned osad meelega nii, et neist haarataks kinni. Siis avaneb võimalus neid hiljem võidukalt kaitsta. Kaalu järele, missugused argumendid sa võid jätta välja kõnest, et need hoida vastuse jaoks vaidlustes.

Esiteks vasta vastase põhjendustele, siis kõvenda omi.

On kergem vaielda vastu põhjendustele, mis tuuakse asja kaitseks, kui asjale enesele.

Näita vahe usu ja teadmise vahel. Vasta tõele naljaga ja naljale tõega.

On sulle mõni vastuväide esitatud metafooriliselt, siis vabasta ta sest pidulikkusest ja näita, mis ta on oma lihtsamal kujul. Siis on alati kergem vastata, ja enamasti on siis ühtlasi võimalik avastada ka asja naeruväärseid külgi.

Tõestuskäikude enamikus öeldakse harilikult liig palju ja eksitakse selle juures üksikuis — kui mitte paljudes — üksikasjades.

Sa võid vaidluses kas piirduda ainult nende punktidega, kus lasti märgist mööda, või neid ainult mainida, mis heidab samuti ebasoovitavat valgust vastase arvamustele.

Ära püüa lükata ümber vastase tõestuskäiku selle terves ulatuses, vaid nõustu, kui see on või-

malik, mõne väitega. Kui sa ei heida mitte kõike kõrvale, vaid näitad ainult, et ta tõestas kas liig palju või liig vähe, siis hävitad sa sellega kogu tema tõestusjõu, solvamata seejuures teda ennast.

Kui see seisab sinu huvides, too esile kõik üksikud punktid, milles sa oled ühel arvamisel vastasega, ja siis nimeta need, milles arvamusel lähuvad lahku. Viimaste juures jäta need kõrvale, mis võiksid avaldada halba mõju. Kui otsida, siis leidub igas aines siin või sääl võimalusi öelda isegi vastasele mõni viisakus, et teda lepitada endaga osaliseltki.

Kui sa oma vastasele esitad mõne küsimuse, siis olgu see viimne, mis sa ütled!

Eriti iseloomustav on järgmine Hamiltoni nõuande:

Märgi ära vaidlusalused punktid lühidalt, selgesti, aga targalt. Siis too esile tõestused, siis järeldused. Lõpuks peab järgnema järeldused (kõne lõpp), milles sa kõik selle, mis kasulik sinu eesmärgile, võtad lühidalt kokku. Kõvenda seejuures tugevaid osi, libise mööda nõrkadest, ja siis tee haarang koosolejate kirgedesse: uhkusse, kaastundesse, auahnusse, või haaranende valitsevat kirge, olgu see missugune tahtes:

Saad sa selle oma poolele, siis ei tarvitse sul tunda hirmu koosolejate mõistuse ees.

Samuti järgmine:

Vaata järele, kas sulle tarvilik sõna ei oma mitut mõistet ja kas sul ei sobiks paremini tarvitada seda sõna vahest ühes, vahest teises mõistes. Vastase juures ei tarvitse sa seda võtet mitte sallida!

Või lõppeks:

Enne kõike aga hoolitse selle eest, et keegi sind ennast ei veaks sisse mõne samasuguse võttega, mille sa oled varunud vastase jaoks!

* * *

Käesoleva päätüki lõpetamiseks olgu toodud veel tegelik näide kahe tugeva vastase kokkupõrkest ägedas vaidlushoos. See käsitab juhtumit Inglise parlamendis 1740. a., mil tolleaegne kõikvõimas minister Walpole esitas parlamendile seaduseelnõu madruste verbimiseks sõtta Hispaania vastu. Seaduseelnõu sisaldas äärmiselt karme norme. Ägeda kõne pidas selle eelnõu vastu William Pitt (vanem) (1708—1778), kes oli tol korral veel 32-aastane. Pitt'i on hakatud nimetama hiljem inglise Demosthenes'eks, kuna ta juba noorpõlves Demosthenes't endale seadis eeskujuks ja samuti püüdis endas arendada välja kõneoskuslikke võimeid. Et ta jõudis oma eesmärgile, seda tõendab asjaolu, et teda peetakse tänapäevani parimaks kõne-meheks, kes on kunagi esinenud Inglise parlamendis.

Eelpooltähenatud kõne Walpole seaduseelnõu vastu oli ühtlasi Pitt'i esimene kõne parlamendis. Enneolematu hoo ja kaasakiskuvusega, teesklematu innu ja siirusega esitatud kõne oli avaldanud suurt mõju ja tekitanud segadust isegi valitsuserakonna ridades. Et Pitt'i kõne mõju hävitada, esines ministri vend Horatio Walpole alljärgneva kõnega, milles ta soovitas vaadata Pitt'i esinemisele kui noormehe ilukõnelisele deklamatsioonile, millele ei tarvitse pöörda mingit tõsisemat tähelepanu. Horatio Walpole tungis seega kallale kõneleja isikule, kuna ta ei suutnud väärata viimase väiteid. —

Walpole kõne järele on toodud Pitt'i vastus, mis on saanud kuulsaks nooruse õiguste kaitse kõnena.

Walpole: Sir,*) ma ei tahtnud segada vaidluste käiku seni, kui seda jätkati kainelt ja viisakalt; seni, kui kõnelesid mehed, kes ei lasknud end avatleda vaidluste palavikust tarvitama väljendusi, mis ei sobi selle koosoleku väärikusega. Ma viivitasin seni vastamisega sellele džentelmenile, kes deklameeris nii suure jutukuse ja nii ägedate žestidega billi vastu; kes süüdistas tema kaitsjaid, et nad ei pöörvat tähelepanu millelegi muule kui oma huvidele, ja tegevat seadusi, mis seisvat ainult paberil; kes neile ennustas, et nad kaotavad oma poolehoidjad ja oma mõju; sest nende rumalus ja teadmatus ilmnevat eriti tolles billis.

Sir, ma tahan sellele džentelmenile igasuguse vastuse asemel tuletada ainult meelde, et midagi ei saavutata ägedusega ja pahatahtliku kallaletungiga sel koosolekul; et uhke kõne ja teatraalsed žestid ei otsusta, mis on õige ja mis tagab rahva häälolule kindluse ja püsivuse. Kõlavad sõnad, vihased deklamatsioonid, julged tõendused ja hunnitud lauseperioodid võivad küll äratada imetlust noortes inimestes, ja see džentelmen ongi kohandanud oma kõneosavuse vastavalt, sest ta käib läbi rohkem omavanustega kui nendega, kel on olnud enam võimalusi koguda endale teadmisi ja otstarbekohaseid meetodeid oma mõtete edasiandmiseks.

Sir, kui ta oma tulise temperamendi juures saaks end sundida kuulama mehi, kes oma vanaduse ja pikaajaliste kogemuste tõttu tohivad nõuda õigusega, et nende vastu tuntaks lugupidamist ja aus-

*) Inglise parlamendis pöörduvad rahvasaadikud oma kõnega parlamendi esimehe poole.

tust, siis võiks ta ajajooksul õppida, et hää loogika on parem kui ilulugemine, ja et asjalikud väited ning tõsiasiad on kaaluvamad kui kõlavad löök-sõnad ja fraasid, mis köidavad küll kujutlusvõimet üheks hetkeks, aga ei jäta kestvaid muljeid mõistusele. Ta õpiks, sir, et süüdistused ja tõendused on kaks ise asja; et laitus, mida ei suudeta tõestada, toob ainult sellele kahju, kes temaga kahjustada tahtis teisi. Fantaasiaga kõnekunsti tiibadel hõljumist võib ju andestada noortele inimestele, kuid mitte teistele; ja isegi selle saavutamiseks, mis oli mõne džentelmeni kõne eesmärgiks, s. o. püüuks ministrite talitusviisi märkida halvaks, oleks palju otstarbekohasem kahjulikku ja ebaõiglast selles bil-lis tõestada, kui suurte sõnadega ja teeseldud südi-duse, õigluse ja kaastundega ainult öelda, et see on ebaõiglane ja kahjulik bill.

Pitt: „Sir, seda jõledat kuritegu, olla noor, milles mind süüdistab see kõrgesti õpetatud džentelmen nii suure vaimukuse ja elutarkusega, ei püüa ma ei vabandada ega salata, vaid piirdun ainult sooviga, et ma oleksin üks neist, kelle rumalused lõpevad aastatega, ja mitte üks neist, keda kõik tema kogemused ei tee targemaks. Sir, kas keegi on õigustatud heitma ette teisele ta noorust, seda ei tihka ma otsustada; aga kindlasti väärib põlgust see vanadus, mis kõigi olnud võimaluste juures pole muutunud paremaks, ja mis orjab pahesid ka veel siis, kui kired juba vaibunud. See vilets, kes on näinud tuhande tehtud vea tagajärgi, kuid siiski jätkab vigade tegemist, kes aastatega ei lähe mitte targemaks, küll aga kangekaelsemaks, — see vilets on kindlasti põlguse väärt ega pälvi, et ta hall pää teda kaitseks pilgete eest.

Veel rohkem põlgust, sir, väärrib see, kes vane- maks minnes ikka enam kaugeneb voorusest, kes alistub seda enam pahele, mida vähem see teda kiu- sab; kes end müüb raha eest, millest ta ise enam ei tunne lõbu, ja oma viimsed aastad raiskab oma isamaa hävinguks.

Siiski, sir, noorus ei ole minu ainus süü: mind süüdistati ka teatraalses käitumises. Teatraalse käi- tumise all mõistetakse kas teatud väliseid žeste ja ettekannet, või võõraste arvamuste ja meelsuse mat- kimist, nagu oleksid need meie omad.

Sir, esimene süüdistus on liig tühine selleks, et ta vajaks vastuväidet; ainult nii tohib teda mõista ja ta äratub põlgust. Mul on nagu igal teiselgi va- badus kõnelda omapäraselt. Ma poleks vast üks- kõikne selle džentelmeni aplausi vastu, aga et seda aplausi pälvida, ma ei sunni end iialgi järele aimama tema kõnet ega tema žestikulatsiooni, nii küpsed kui nad ka oleksid oma vanaduse, nii täiuslikud kui nad oleksidki oma kogemuste tõttu. Peaks aga keegi mind süüdistama teatraalses esinemises ses mõttes, et ma teesklen meelsust, mida mul tõeliselt pole, siis tunnistan ma ta laimajaks, kelmiks, ja ükski vägi ei suudaks mind takistada temaga nii talitamast, kui ta seda väärrib. Niisugustel põhjus- tel ma sõtkuksin hoolimatult jalge alla kõik välised vormid, mille taha end peidab seisus ja rikkus, ja ainult minu vastase iga võib ohjeldada minu kal- laletungi. Vanadusel on see tähtis eesõigus, et uhkus, millega ta vaatab alla noorematele, jääb ka- ristamata.

Siiski, sir, pidades silmas neid, keda ma oma kõnega haavasin, olen arvamusel, et mina, kui ma oleksin tahtnud etendada laenatud osa, väldiksin nende halvaks panu kergesti; minu ind, mis neid haavas, oli veendumuse ind, minu südidus oli isa-

maa huvides. Ei lootus ega kartus suuda mind sundida neist loobuma. Ma ei taha jääda rahulikult istuma, kui minu vabadusele tungitakse kallale, ega rahulikult vaadata päält, kui rüüstatakse riiki. Olgu hädaoht milline tahtes, ma tahan kasutada kogu oma jõu, et tõrjuda tagasi pääletungijad ja tuua vargad kohtu ette, kes ka oleksid nende kaitsjad ja kaasröövijad. Ja kui see kõrgesti õpetatud džentelmen..." Siin võeti Pitt'il sõna ära.

KUULAJASKOND KUI MASS.

Nagu ükski meister ei asu teostama oma ideed enne, kui ta ei ole õppinud igakülgselt tundma materjali, millest ta kavatseb midagi valmistada, nii lähtub kõnelejagi kõigis oma toiminguis eeskätt kuulajaskonnast. Sest kuulajaskond on hää kõneleja käes sama, mis savi, graniit või marmor osava skulptori käes. Kuulajaskonna eriomaduste tundmaõppimise ja nende omaduste arvessevõtmise tarve on leidnud käesoleva käsitluse piirides rõhutamist juba korduvalt, õigemini — kogu kõneoskusliku probleemi lahendamist on käesolev käsitus tahtnud näha eeskätt sellest seisukohast. Tagasitulek kuulajaskonna küsimuse juurde käesoleva päätüki ulatuses tahab selle küsimuse tähtsust veel kord alla kriipsutada — esiteks, ja teiseks — tuua üksikuid üldisemaid vaatekohti kuulajaskonnast massipsühholoogia seisukohast, et mõningas määras kergendada kõneleja seisukorda kuulajaskonna tundmaõppimise probleemi lahendamisel.

On ju tähendatud probleemi lahendamine raskeim kõneoskuslikkude küsimuste hulgas üldse. Kõnesid tuleb pidada nii mitmesugustes olukordades, mitmesugustele inimestele ja mitmesuguste küsimuste üle, et ükski kõneoskuse teooria ei saa ega suuda anda juhtnöore, mis võiksid kõnelejat kõigis neis olukorras aidata orienteeruda selles nii tähtsas küsimuses. Seepärast lähevadki väljakujunenud kõneoskuse teooria traditsioonide piirides liikuvad käsitlused sellest küsimusest mööda kas täiesti vaikides või jätavad selle kõneleja isiklik-

kude võimete lahendada, viidates seejuures ainult mõnele tähelepanuväärsemale kogemusele mõne tuntu kōneleja esinemisest.

Mõnesugust kergendust käesoleva küsimuse lahendamisel tootab tuua uus teadus (või teaduseharu) — massipsühholoogia.

Et üksik isik suure hulga inimeste seas teatud tingimustes omandab hingelaadi ja käitumisviisid, mis erinevad õige tunduvalt tema hingelaadist ja käitumisviisist siis, kui sama isik esineb üksikult, isoleeritult, seda asjaolu on konstateeritud juba ammu, eriti suuremate ajalooliste sündmuste juures, millest võtnud osa suuremad rahvahulgad.

Sama asjaolu on leidnud korduvat märkimist ja valgustamist ka paljudes ilukirjanduslikkudes teostes nii vanemast kui ka uuemast ajast, mis käsitlevad selliseid ajaloolisi sündmusi (Shakespeare, Zola, Tolstoi, meil Ed. Wilde, A. H. Tammsaare, A. Jakobson j.n.e.). Teadusemeeste tähelepanu selle nähte hingeeluliste põhjuste uurimise mõttes on see asjaolu köitnud alles kõige uuemal ajal, kus suured rahvahulgad on poliitiliste ja ühiskondlikkude võitluste areenil hakanud mängima püsivamat ja otsustavat osa, kui see on sündinud kunagi varemalt. Viimati nimetatud põhjused on teadusemehi mitmesugustelt aladelt — eeskätt psühholooge, aga ka sotsiolooge, juriste ja majandusteadlasi sundinud lähemalt uurima massi hulka kuuluva üksikisiku hingelaadi ja käitumise nähteid ja neid nähteid põhjustavaid asjaolusid.

Inimmasside ja neid masse kujundavate üksikisiksuste hingelaad, vaimne tasapind ja käitumisviisid ühes neid põhjustavate asjaoludega, samuti inimmassi, massinimese ja massijuhi vahekor moodustavadki massipsühholoogia kui eriteaduseharu vaatlusele kuuluvate küsimuste valdkonna.

Kuna need küsimused seisavad puhtteaduslikkude arutuste piirkonnas võrdlemisi lühikest aega, ei ole neid veel suudetud lahendada kuigi suures ulatuses ja kaugeltki kõiki üksikküsimusi katvas määras. On jõutud enam-vähem püsivate ja üksmeelsemalt tunnustatud tulemusteni ainult massipsühholoogiliste nähete kirjeldamisel ja liigitamisel; nende nähete põhjuste valgustamises esineb aga veel palju üksteisest lahkuminevaid arvamusi. Et neist uurimistulemusist seetõttu ei saa veel olla väga palju seevõrra väljakujunenut ja küpset, mis oleks ilma vähemagi kahtluseta rakendatav praktiliste küsimuste lahendamisel, on täiesti arusaadav. Üht aga näitavad juba senised tulemused kõnesoleva küsimuste valdkonna uurimise alal: nende küsimuste lahendamine lõplikus kujus töötab tuua selgust paljudeski ühiskondliku elu probleemides, kus seni on tulnud talitada pimesi ja lootusega juhuslikule õnnele või ebaõnnestumisele.

Kõneoskuslikkude probleemide lahendamisel aga pakuvad massipsühholoogiliste uurimuste tulemused mõnesugust tuge juba nende praeguses arenemisjärgus. Sest nende uurimuste kaudu fikseeritud masside hingeelulised nähted ja nende kirjeldused aitavad selgitada mitmeid — seni kogemuste kaudu küll teada-olevaid, kuid näiliselt seletamatuid — asjaolusid ja eritingimusi kõnelemisel, päämiselt kuulajaskonna suhtumises kõnesse ja kõnelejasse. Need kergendavad ühtlasi kõnelejal senisest tavamalt hinnata oma kuulajaskonda viimase vastuvõttevõimete ja meeoluliste kalduvuste seisukohast. Kõik need asjaolud ühtekokku aga aitavad määrata kõneleja ülesandeid kõne valmistamisel ja esinemisviisis kõne edu kindlustamise suunas võimalikult suuremas tõenäolisuse koefitsiendis.

Tahtmine nende praktiliste küsimuste lahendamisel kõnelejaile abiks olla, andiski käesolevate ridade kirjutajale julguse käesoleva päätüki kaudu haarata kõneoskuslikkude küsimuste piirkonda mõnd juba enam-vähem kindlaks kujunenud vaatekohta massipsühholoogiliste küsimuste valdkonnast. Muidugi ainult kõige kokkuvõtlikumas kujus ja ainult ses määras, kui võrd need vaatekohad aitavad valgustada kõneoskuslikke probleeme. Alljärgnevad selgitused on võetud päämiselt kahe autori käsitlesest: prantsuse teadusemehe Gustave Le Bon'i (1841.—1931.) raamatust „Psychologie des foules“ ja saksa autori Georg Stieleri raamatust „Person und Masse“. Viimane on võetud arutluse aluseks eriti seepärast, et ses uurimistöös on olnud vaatlusobjektiks päämiselt kõne kuulajaskond.

Igapäevases kõnekeeles nimetatakse rahvamassiks igasuguseid suuremaid inimeste kogusid, vaatamata sellele, kellest koosnevad need kogud või mis otstarbel või eesmärgiga need on tulnud kokku. Väga tihti mõistetakse selle sõnaga ka vähemarenenuid rahvakihte, kusjuures sellele sõnale liidetakse neid rahvakihte või neist kihtidest mõneks koosolekuks kokkutulnute otsustusvõimet ja üldist vaimuväärtuste taset halvustav hinnang (mõistmatu rahvamass, suur ja rumal kari, kariinimene j.n.e.).

Massipsühholoogia omistab selle sõnale teissuguse tähenduse. „Teatud tingimustes — ja ainult neis tingimustes — omandab mingisugune inimeste kogu uued, inimeste kogu moodustavate üksikisikute omadustest täiesti lahkuminevad eriomadused. Teadvuslik isiksus kaob, kõigi üksikisikute tundmused ja mõtted on orienteeritud ühes ja samas sihis. Kujundub mingi ühishingeelu, mis on küll väga muutlik, kuid mis kannab ometi väga kindlat

iseloomu. Moodustub see, mida ma nimetaksin parema väljenduse puudusel organiseeritud massiks, või kui tahetakse, psühholoogiliseks massiks.“ (G. Le Bon.)

„On üksikisikud, rippumatult nende isiksus- ja haridusastmest, aga rippumatult ka nende silmapilgu meelelaadist, koondunud ühisest huvist ruumiliselt ühiseks hulgaliseks koguks, siis kogevad nad naiivses ebareflekteritavas elamustekompleksis mingit tõeliste isiksusväärtuste allakäimist ainult selle erilise elamussituatsiooni formaalsete momentide tõttu. Selline hulgaline üksikisikute kogu on (latentne) mass.“ (Georg Stielcr.)

Järelikult ei moodusta veel massi eelpooltähen- datud mõttes igasugune juhuslikult kokkutulnud üksikisikute kogu.

Mõni sada või tuhat juhuslikult ja ilma ühise eesmärgita mõnele avalikule platsile kokkusattunud üksikinimest ei moodusta veel massi psühholoogilises mõttes.

Psühholoogiliseks (organiseeritud) massiks muudab igasuguse inimeste kogu alles mingi ühine eesmärk või ühiselt tajutav erutus või mõjutus.

Mingi kindla eesmärgiga kokkukutsutud koosoleku osavõtjad moodustavad näiteks juba massi selle sõna tõelises mõistes — kogumise algusest kuni koosoleku avamiseni latentises (varjatud), tööle asumisest pääle aga juba aktiivses kujus. Psühholoogilise massi kujundavad loomulikult ka teatrietendust jälgiv publik, jumalateenistusest osavõttev kogudus, kõnet või loengut jälgiv kuulajaskond j.n.e. Psühholoogiliseks massiks võib muutuda ka täiesti juhuslikult kokkusattunud rahvahulk tänaval, platsil või mõnes muus kohas siis, kui selle rahvahulga tähelepanu köidab korraga mingi ühine huvi või asi: tähelepanuäratav õnnetus, ühine hädaoht (paa-

nikal), tänavademonstratsioon, tänavamiitingu kõneleja j.n.e.

On psühholoogiline mass kujunenud, ilmnevad tema hingelaadis, vaimuväärtusis ja käitumisviisides otsekohe ka erilised massipsühholoogilised tunnused. Need tunnused on samalaadsed igasuguste masside juures, lahkuminekid ja erinevused võivad esineda ainult nende tunnuste ilmekuses ja tugevuse kraadis. Sellised erinevused võivad olla tingitud massi koosseisu kuuluvate üksikisikute raassilistest omadustest (temperamendist) või mõjutuse (erutuse) tugevusest, mis põhjustas massi kujundumise ja vastavate tunnuste ilmsikstuleku. Samuti on omane igasugusele massile järgmine asjaolu: „Mis laadi ka ei oleks need üksikisikud, kes moodustavad massi, kui sarnased või lahkuminevad ka ei oleks nende eluviisid, tegevus, nende karakter või nende intelligents, ainult kuuluvusest kujunenud massi hulka omandavad nad kõik mingi ühishingeelu erilaadi, mis on võimeline neid sundima tundma, mõtlema ja käituma hoopis teisiti, kui nad tunneksid, mõtleksid ja käituksid igaüks üksikult. On ideid ja meeleliigutusi, mis avalduvad ainult massi hulka kuuluvate üksikisikute juures või põhjustavad nende käitumist.

Psühholoogiline mass on ajutine (provisoorne) olek, koosnev heterogeenseist (ebaühtlasist) elementidest, mis end sidunud üheks silmapilguks, nagu organismirakukesed ühinenult võivad kujundada uue olevuse, mil on eriomadused, mis võivad olla täiesti lahkuminevad üksikuid rakke iseloomustavast omadusist.

Mass ei ole teda moodustavate elementide summa ega ka nende keskmine läbilõige, vaid hoopis uute elementide moodustis, just samuti nagu keemia seob uueks kehaks teatud ühtuvad elemen-

did, näiteks aluse ja happe, kusjuures uued kehad on sootuks lahkuminevate omadustega algelementide omadustest.“ (G. Le Bon.)

Mis on sellise nähte põhjused? Nagu tähendatud, ei ole massi psühholoogiliste nähte põhjuste määramises veel täiesti üksmeelset seisukohta. G. Le Bon'i arvates on pääpõhjuseks inimese alateadvuses peituvad jõud, mis pääsevad massinimese käitumises teadvusest määravale kohale.

„Alateadvuslikkude elementide kaudu sarnlevad ühte ja samasse raassi kuuluvad üksikisikud üksteisega, teadvusliku aluspõhja poolest aga — s. o. kasvatusliku mõju poolest — lähevad nad üksteisest lahku. Inimestel on nende mitmesugusele intelligentsile vaatamata väliselt täiesti samad instinktid, kired ja tundmused. Kõiges selles, mis on tunduste ajaks, näiteks religioonis, poliitikas, moraal, sümpaatias ja antipaatias j.n.e., ületab väljapaistvaim inimene ainult harukorral tavalisema üksikisiku taseme. Suure matemaatiku ja tema kingsepa arusaamiste vahel võib haigutada kuristik, vahe nende karakterites on enamasti väga väike, tihti aga täieline null.“ (G. Le Bon.)

Just need karakteriomadused, mis on valitsetavad alateadvusest ja mis on ühte ja samasse raassi kuuluvatele normaasetele üksikisikutele enam-vähem sarnased, kujundavadki massi ühishingeelu. Ühishingeelus kaovad vahed üksikisikute mõistusslikkudes võimetes ja isiksuses. Heterogeenne (ebahühtlane) sulab homogeenseks (hühtlaseks) ja ülekaalu võtavad alateadvuslikud omadused. „Just tavalisemate eriomaduste kollektiviseerumine seletabki meile, mispärast massid kunagi ei suuda saata korda midagi sellist, mille kordasaatmine nõuab erilist intelligenti.“ (G. Le Bon.)

Massi hingeelule omased uued eriomadused kujunevad kirjeldatud alustel kolmel põhjusel. Esimene põhjus seisab selles, et üksikisik juba massi hulka kuulumise fakti enese kaudu haaratakse võitmatust jõutundest, mis talle lubab päästa teotsema loomusunde, mida ta on isoleeritult võimalikult ohjeldanud. Ta võib seda teha seda enam, et massi hulka kuulumine teda võimaldab esineda anonüümselt, ja teda ei ole pidurdamas vastutustunne, mis üksikisikut hoiab tagasi esinemistes välispool massi. Teiseks põhjuseks on asjaolu, et massi hulka kuuluvate üksikisikute tundmused ja käitumine kanduvad kergesti üle teistele sama massi hulka kuuluvatele üksikisikutele ja seda tihti nii suures määras, et üksikisik väga kergesti ohverdab oma isiklikud soovid üldsuse kasuks. Kolmandaks ja kõige olulisemaks põhjuseks loeb G. Le Bon massi suggestibiilteeti, s. o. alistumist kõrvalt tulevatele sisendavatele mõjutamistele. „Hoolsad tähelepanekud näivad tõestatavat, et üksikisik, kes on asetatud mõneks ajaks massi hulka, tunneb end varsti langevat seisukorda, mis on sarnane sellele võlule, mis haarab hüpnotiseeritavat, kui see langeb hüpnotiseerija mõju alla.“

Nagu hüpnotiseeritavgi, nii tunneb massi hulka kuuluv üksikisik kaduvat oma isiksust, tahet ja otsustusvõimet; kõik tema emotsionaalsed siseelamused aga hakkavad liikuma mõjutaja poolt määratud suunas. Massi hulka kuuluva üksikisiku hingeliste omaduste päätunnusteks on: teadvusliku isiksuse kadumine, alateadvusliku oleku tõusmine esikohale, tundmuste ja mõtete juhitavus mõjutamise kaudu ühes kindlas suunas, kaldumus otsekohe teotsema sisendatud ideede kohaselt. „Üksikisik ei ole enam ta ise, ta on muutunud automaadiks, tema käitumine ei olene enam tema oma tahtest.“ „Ainult massi liikmeks kuulumise faktist enesest on juba

küllalt, et viia inimest kultuuriredelil mitu astet alla-
poole. Üksikisikuna ta võis olla haritud indivi-
duum, massi hulgas on ta loomusundide olevus, järe-
likult barbaar.“

„Ainult sel põhjusel teevad vannutatud mehed
otsusi, mida iga vannutatud mees üksikisikuna
peaks halvaks, samal põhjusel võtavad parlamen-
did vastu seadusi ja ettepanekuid, mida iga liige
üksikult oleks heitnud kõrvale. Üksikult võttes
olid konvendi mehed*) haritud kodanikud, rahu-
like eluviisidega. Massi hulka kuuludes ei
kõhelnud nad aga pilkugi, kui nad mõne juhi mõju-
tamisel saatsid ilmselt süütu inimese tapakirve alla.“

Massi hulka kuulumine ei muuda ainult üksik-
isiku käitumisviise, vaid ka karakteriomadusi üldi-
semas mõttes. Mass on võimeline oma hulka kuu-
luvate hingeelu muutma sedavõrd, „et kitsipung võib
muutuda pillajaks, kahtleja — usklikuks, aumees —
roimariks, jänespüks — kangelaseks.“ Olenevalt
massile osaksaanud mõjutusele, võib massi hulka
kuuluv üksikisik muutuda kas tunduvalt halvemaks
või tunduvalt paremaks, kui ta seda on tegelikult,
s. o. isoleeritult. Osav juht võib mõjutada massi
saatma korda suuri kangelastegusid; sama hästi võib
aga kurikalduvuslik juht massi õhutada ka kõige
metsikumatele roimadele.

G. Le Bon'i seisukohad massi vaimsetest või-
metest üldse lähevad ühte Chesterfield'i otsu-
sega koosolekust kui massi üksiknähtest: „Iga arvu-
kam koosolek on pööbel, olgu selle üksikliikmed
kes tahtes. Kaine mõistus ei tarvitse kunagi kõnelda
pööbliga. Pöördutagu ainult selle kirgede, tund-
muste, meelte ja eelarvamuste poole.“

*) Jutt on Prantsuse revolutsiooni aegsest rahvus-
konvendist.

Massil ei ole mingit mõistust, küll on tal aga silmad ja kõrvad, mida tuleb meelitada ja võrgutada.

On kindel, et iga rahvamass, mis tuleb kokku ja end kütab kuumaks, võtab alati midagi ette, olgu siis hääd või kurja. Viimane on igatahes tavalisem.

Inimesed, kes on üksikult täiesti rahulikud, muutuvad kokkutulnult kirglikkudeks, tormilisteks, ja on varsti valmis igaks üleannetuseks, milleks neile annab märku juht. Ei juhata neile seda juht, siis teevad nad seda ilma juhita. Rahva- ja parteijuhid peavad seepärast alati hoiduma massi ilma kindla ja kaalutud eesmärgita kokkukutsumast. — Kui sa vaatled hoolega massilisi rahvakoosolekuid, siis leiad, et nende kirglikkus ja ägedus alati tõuseb või langeb nende arvulise suuruse tõusu või langusega. On mass õige suur, siis näib igasugune mõistus olevat kui pühitud, ja kõiki, ka kõige külma-verelisemaid, näib olevat haaranud mingi äkiline hullustus.“

G. Stieler, kes muidu on G. Le Bon'i tulemustega massipsühholoogilistes vaatlustes enam-vähem ühes arvamuses, ei nõustu täies määras kõigi väidetega, mis toob Le Bon nende kirjeldatud nähete põhjenduseks.

G. Sieler'i arvates juurduvad massipsühholoogilised nähted päämiselt välises olukorras, milles viibib massi hulka kuuluv üksikisik. Võtnud vaatlusobjektiks mingisuguse kõne kuulamiseks kokkutulnud kuulajaskonna ja analüüsinud igakülgselt selle kuulajaskonna üksikliikme olukorda teiste kuulajate seas, tema suhtumist naabritesse ja kaugemal seisvasse kaaskuulajaisse, siis n.n. aktsioon-tsentrumi*) mõju sellele üksikliikmele j.n.e. jõuab G. Stieler järgmistel lõppotsustele:

*) Kuulajaskonnale kõneleja, teatripublikule etendatav stseen j.n.e.

Ükski kuulaja selles olukorras (s. o. teiste kuulajate seas) ei saa astuda mingisse mõttevahetusse kaaskuulajatega, sest kõigi tähelepanu on juhitud aktsioonsentrumile, näiteks kõnelejale. Kõneleja kõnelemisviis taotleb kuulajaskonna kui kollektiivse terviku mõjutamist ja on seepärast erinev oma primitiivsema laadi tõttu mõttevahetusest igapäevases elus. Iga kuulaja tunneb end olevat mõjutatud juba ruumilisest lähendusest teiste kuulajatega; suurel koosolekul kaob üksikisik teiste hulka — nähtavaks ja tähelepanu osaliseks jääb ainult juht, s. o. kõneleja. Tunne, et oled ainult väike ja anonüümne osa suurest tervikust ja võid teotseda ainult õige piiratud ulatuses (vahele hüüda, aplodeerida, trampida), põhjustab esmajoones vastutustunde ja isikliku iseseisvuse kadumise.

Nimetatagu suurel koosolekul nimepidi kedagi hoolimatut ja toorest vahele hüüdjat või lärmitsejat, kutsutagu ta oma arvamusi avaldama tavalisest kõnelemiskohast, mis asub kuulajaskonna ees — teiste sõnadega, asetatagu ta viivuks kõigile nähtavale juhi kohale — ja selle massiliikme käitumine muutub otsekohe: vastutustunne ja enesekontroll on seatud kohe jalule ja vastutustundetust lärmitsejast on saanud viisakas kõneleja.

Üksikisiku isiksusväärtuste allakäimist soodustab õige suures määras passiivsus, millele sunnib seda üksikliiget massiliikme situatsioon: seista või istuda teiste keskel ja ainult kuulata juhi (või juhtide) kõnelemist — kestvat, katkestamatut mõjutamist, mis lõppeks uinutab üksikisiku enese mõtlemisvõime. Sellises olukorras suudab jääda iseseisvaks ainult väga tugeva isiksusega üksikisik ja ainult siis, kui ta algusest peale teadlikult seab igale mõjutamiskatsele vastu oma isikliku arvustusvõime. — Stieler on skeptik massisituatsiooni sugges-

tiivse jõu suhtes, vähemalt seni, kui ei ole suudetud üksikasjadeni selgitada selle jõu tegureid ja nende tegurite mõju massi üksikliikmeile.

Meile, kes me läheneme küsimusele puhtpraktilisest seisukohast, ei olegi lõppeks nii olulised teoreetilised põhjuste selgitused kui just massipsühholoogiliste vaatluste tulemused nende kirjeldavas osas. Seepärast ei peatu me enam pikemalt vaatluste juures vaatlustulemuste põhjuste üle, vaid toome veel mõningaid üksikasju neist vaatlustulemustest enestest. Lisaks varemalt toodud üldistele massipsühholoogilistele tunnustele vaatleme veel mõningaid üksikasju masside hingelaadis ja käitumises.

Mass on oma iseloomult impulsiiivne, tujukas ja kärsitu. Tema käitumist juhib palju suuremas määras selgrooüdi kui pääaju. Seepärast on mass igasuguste väliste mõjutuste ja erutuste mängupall palju suuremas määras, kui seda on üksikisik. Üksikisik võib sattuda küll samade mõjutuste valdkonda, kuid teda pidurdavad astumast ebasoovitavaid samme mõistuse kaalutlused, mis on massi juures kaugel tagaplaanil. — Et mõjutused massile võivad olla väga vahelduvad ja et mass alistub kuu-
lekalt kõigile neile mõjutustele, seepärast on massi käitumine väga vahelduv ja muutlik. Mass ei ole kunagi võimeline kestvate tahteaktide läbiviimiseks ega kavakindlamaks mõtlemiseks. Mass unustab kergesti oma endised juhid ja pöördub uute poole, kes teda suudavad mõjutada tugevamini. Põhjused paljukõneldud „massi tänamatuses“ peituvad just neis massi iseloomukalduvustes.

„Mass on eo ipso sama, mis on inimene lapsena. Mass on suur laps.“ (Scheler.) Nagu lapsel puudub mõõt võimaliku ja võimatu suhtes, samuti unustab selle mõõdu kergesti mass. Seepärast leiavad suu-

red illusioonid ja fantastilised kavad, mis osav juht elavates värvides suudab massile maalida silmade ette, kergesti uskumist massi poolt. Sest mass alis-
tub, nagu juba öeldud, väga kergesti sõnalistele mõjutustele ja on äärmiselt kergeusklik. Eriti on ta vastuvõtlik nendele mõjutustele, mis sihitud kujutlusvõime mõjutamisele. Sest massil puudub loogiline mõtlemis- ja otsus-
tusvõime, loogilised arutlused jätvavad ta hari-
likult külmaks. Mass mõtleb ainult piltides.

Kas need pildid, mis esitatakse massile, on üks-
teisega loogilises seoses või mitte, see jääb massi otsustuspiirkonnast harilikult välja. Pääsajaks on, et pildid oleksid võimalikult plastilised, teravapiir-
delised ja heredavärvilised. On seepärast arusaadav, mispärast teater on alati olnud suurimaid massi mõjutajaid.

Viimati nimetatud asjaolu on eriti tähtis kõnele-
jaile. Tähendasin juba eespool, et suurimat mõju kuulajaskonnale avaldab see kõne, milles toodud võimalikult palju ilmekaaid võrdluspilte.

Kel on olnud juhust kuulata suurt mõju kuula-
jaskonnale avaldanud kõnet ja kes on hiljem luge-
nud ajalehest või mujalt selle kõne teksti, satub sellisel lugemisel alul hämmastusse: mis on selles kõnes nii mõjuvat? Esitatud mõtted on ammutun-
tud, nende esiletoomine näib olevat ebakorrapärane ja juhuslik — ja ometi avaldas kõne nii ja nii suurt mõju — ka sellele, kes nüüd lugemisel on sest kõnest pettunud.

Alles kõne väljendusliku külje lähem vaatlemine seletab kõik: kõneleja on igasuguste mõistuslik-
kude argumentide asemel rullinud lahti hulga here-
davärvilisi ja tabavaid pilte. Ta on osanud valida just selliseid pilte, mis antud olukorras kõige rohkem vastasid kuulajaskonna hingelistele kalduvus-

tele. Neil piltidel oli kuulajaskonnale palju suurem ja kestvam mõju, kui loogilistel arutlustel, millele rajas oma sõnavõtu teine kõneleja selle kõrval.

Kuidas üks meieaja suuremaid kõnelejaid — Lloyd George — tarvitab loogiliste arutluste asemel tabavat piltlikku väljendust, selle näiteks olgu toodud lühike katke tema kõnest 8. nov. 1913. a. Teine inglise tolleaegne riigimees Bonar Law oli Lloyd George'ile heitnud ühel koosolekul ette, et viimane on demagoog. Lloyd George kaitses end selle etteheite vastu järgmiste sõnadega:

„Mulle heidetakse ette, et ma õhutan klassivaenu. Kui ma seda teeksin tõesti, siis oleks see kurb, ma põlgaksin siis end ise. Kuid ma nõuan igaühele ainult sotsiaalset õiglust. Sest ma arvan, et see on mu ülesanne, hoolitseda selle eest, et klass, millest põlvenen, oleks sotsiaalse õigluse osaline.

On küllalt inimesi, kes hoolitsevad nende eest, kes kõnnivad elu päikesepoolle. Ma olen selle jaoks, et hoolitseda nende eest, kes istuvad pimedas. Mr. Bonar Law oli nii lahke ja nimetas mind demagoogiks. Mulle näib, et see mees, kes vaatab alla redelilt, millel ta tõusnud üles, on riigimees; demagoog on aga see, kes kallistab sama redeli alumist otsa.

Ma ütleksin veel ühe tõsise sõna. Ta heidab mulle ette, et ma olen nüüd paremates välistes elutingimustes. Ta ütleb, mul ei ole õigust esineda kehvade kaitsjana. Ta nõuab, et ma elaksin rohusirtsudest ja metsmeest. Jah, see on tuntud ja kuulunud relv, mida on alati tarvitatud reformaatorite vastu.

Ma olen näinud üht elu külgedest ja olen näinud ka teist. Ma tunnen mõlemaid külgi. Ma ei õppinud tundma just kõige halvemat ühel küljel ega rõõmustu ka kõige hiilgavamast teisel küljel.

Aga ma olen näinud mõlemaid külgi küllalt selleks, et öelda: ei need, kes elavad säääl all kõige suuremas viletsuses, ega ka need, kes elavad hiilguses ja jõukuses, pole tõesti ise pälvinud tavalisest oma saatust.

Kui ainult üks mees teiste abiga tõmmati välja umbsest sügavikust ja kui ta nüüd jääb selle juurde, et ise juhtida päästemeeskonda, kes toob üles neid, kes jäid alla — on see siis demagoog?

Mina juhin üht sellist päästemeeskonda. Ma tunnen hädasid ja võitlusi, mis tuleb kanda ja võidelda läbi säääl all.

Mäletan neid hästi. Mu ainuke süü on selles, et ma seda nüüdki ei saa veel unustada ja et ma ka nüüd, kus ma seisan kindlal pinnal, tahan laskuda alla, et tuua sääält üles ka vennad.“

Pandagu tähele, kui vähe on ses kaitsekõnes loogilisi argumente ja kui palju selle asemel piltlikke väljendusi.

Ühiskondlikkude gruppide jaotuses ja nende elutingimuste valgustamises seatakse kõrvuti kaks antipoodi: „päikese poolel kõndijad“ ja „pimeduses istujad.“

Iroonilise märkusega karjääriredeli alumise otsa kallistamisest tembeldatakse vastuvaidleja ise demagoogiks.

„Sügavik“, „päästemeeskond“, „tahan laskuda alla, et tuua üles ka oma vennad“ — need kõik on osavasti leitud võrdluspildid ja nendega on osatud tabavalt hinnata nende kalduvusi ja meeoleolusi, kes olid tulnud kuulama oma juhti.

Samast seisukohast on õpetlik lähemalt vaadelda käesoleva päätüki lõpus toodud Brutuse ja Marcus Antoniuse kõnesid Caesari laiba juures. Eriti Antoniuse kõne on ehitatud üles päämiselt ainult piltidest. Argumendid Brutuse põhiväite „Caesar

on valitsusehimuline“ vastu on sisuliselt ainult mälestuste elustamine Caesari tegudest üksikute piltide kujus: Caesar võiduka väejuhina, kehvade toetajana; Caesar tagasilükkamas kuningakrooni; piltlik näide Caesari heldusest: testament. Mõjuvaim kõigest teistest piltidest, mida demonstreeris Antonius, oli aga Caesari verestnõretav laip.

Kuna me kõnelustega piltidest oleme puudutanud üht olulisemat vahendit masside mõjutamisel, siis peatugem mõne sõnaga veel teiste samalaadsete mõjutusvahendite juures, mille mõju massidele põhjeneb samadel alustel, millel piltidegi oma. Need on lööksõnad, laused ja kordamised.

Lihtne, hästileitud ja tabav lööksõna või lause, mis võtab paari-kolme sõnasse kokku mõne idee või mõiste, on ilma ühegi põhjenduse ja tõestuseta kindlaim vahend massi mõjutamiseks. Selle mõju on tuntud samuti juba väga ammustest aegadest.

Seda tõendavad kõigepäält mitmesuguste religioonide eeskirjad, aga ka kõikide aegade seadustekodeksid. Sest mis on õieti meie ristiusu kümme käsku oma vormilt muud kui tabavalt sõnastatud lööklaused? Lööksõnade väärtust on tundnud samuti kõikide aegade poliitikategelased. Prantsuse revolutsiooni ajal loodud kolmekordne lööksõna „vabadus, üheõigustus, vendlus!“ leidis vastukaja kogu maailmas ja vapustas absolutistlikkude ainuvalitsuste alustugesid niikaua, kuni need varisesid kokku. Vene revolutsiooni aegne lööksõna, „rahu ja maad!“ lõpetas maailmasõja idafrondil ja andis võimu enamlaste kätte. „Rahvasteliit ja rahvaste rahu!“ oli maailmasõja koledustest vintsutatud ja vapustatud masside lootuseks, mis neid pidi päästma igaveseks uuest sõjakoledustest — kuni Kauge-Ida konflikt lõi kõikuma selle usu. Kas ei ole sama usk ja lootus uuendatud lööksõnaga „desarmeerim-

mine“, ilma et keegi või kuski veel teaks, kas ja kuidas peab teostuma see uus lootus rahu kindlustamises? Majanduslik kriis on loonud uue lööksõna „kokkuhoid!“, millele kui kõikvõimsale tegurile nüüd loodetakse kui päästjale kõigist majandusliku kitsikuse hädadest ja viletsustest. J.n.e. j.n.e.

Kui lööksõna või slause suudab tabada massi sügavaid igatsusi ja suurimaid soove, siis usub mass selle jõusse kui maagilisse vormelisse, mis peab suutma kõik. Sest mass võtab omaks kõik, millesse ta saab uskuda pimedast pääst, ilma ühegi arutluse ja targutusega. Ei ole lööksõna või slause võimeline otsekohe süüvima massi vastuvõttevõimetusse, siis tuleb abi kordamine. Vastavat lööksõna või slauset korraldatakse kõnedes, lendlehtedes, plakateis, ajalehis j.n.e. niikaua, kuni see muutub vastuvõtja omauduseks esiteks mälu, lõppeks aga alateadvuse kaudu. Läheb mõni aeg — me hakkame viimaks uskuma, et lööksõnas toodud idee on meie oma otsustuste vili, kuna me oleme unustanud selle, kust me omandasime vastava idee — ja olemegi küpsed talitama vastavalt lööksõnas väljendatud ideele. — Napoleonist kõneldakse, et tema olevat tunnustanud ja tarvitanud ainult üht kõnefiguuri ja see olnud: kordamine.

Lööksõna või slauset, samuti selle kordamise väärtust tunneb poliitilise elu kõrval eriti veel äriilm. On ju tabavate lööksõnade ja slausete leidmine ja nende kordamisoskus reklaamitehnika suurimaid saladusi.

Kuid tuleme tagasi massi hingeeluliste omaduste eneste juurde. Seoses eeltooduga olgu tähendatud, et mass ei ole ainult lapselikult kergeusklik, vaid ka lapselikult kergemeelne. Kui tühised asjaolud teda võivad viia kõrvale näiteks kõne kuulamisest, seda nägime juba päätükis, kus käsitlesime vahele-

hüüdeid ja vahejuhtumeid. Kõige tühisemad kõrvahnähted on võimelised köitma massi tähelepanu ja juhtima selle pääasjalt kõrvale. Kärbes, kes istub kord kõneleja ninale, kord otsaesisele või päälale, ega jäta oma tüütavaid rünnakuid kõigist kõneleja tõrjumisest hoolimata, kisub massi tähelepanu endale ka kõige põnevama kõneosa juures. Kõneleja tühisesele komistamisele sõnas või käitumises reageerib mass tihti naeruturtsatustega või isegi valju naeruga. Samuti paneb massi tihti hingetuseni naerma mõni hoopis tühine või labane nali, mis harilikus jutus ei oleks leidnud mingit tähelepanu.

Köidab massi tähelepanu mõni üksikasi või koratus kõneleja või näitleja riietuses, või üldse välismuses, kaob tal harilikult kontakt — kas lõplikult või pikemaks ajaks — esinemise sisulise osaga jalamaid. Kas ei ole küllalt olnud, vähemalt asjaarmastajate etendusil, valje naeruprahvatusi keskkõige kurvemat stseeni kas halvasti kleebitud habeme mahalangemise või mõne lahtiunustatud nõõbi pärast?

Mass on sallimatu teisitimõtlejate vastu. Ta tunnustab ainult lihtsaid ja drastilisi arvamusi, ideid, tundmusi või usku, et neid kas võtta omaks või heita kõrvale. Niikaua, kui ta on kord omaks võetud arvamuse, idee või usu mõju all, ei kannata ta selle kõrval mingit teist samas küsimuses. Igapäevases elus kuulab üksikisik rahulikult ära teise lahkumineva arvamuse; massi hulka kuuludes võib sama isik sellele teisele, kui see näitaks esineb kõnega, teha käratsemise, trampimise või vilistamisega täiesti võimatuks esitada oma arvamust. Oma seisukohtade teatavaks tegemises või nende maksmapanemises on mass äärmiselt hoolimata, tihti väga toores ja julm. Harilikus elus päris häätahtlik ja viisakas inimene

võib massi hulgas sagedasti osutada ägedaimaks käratsejaks ja trampijaks — ka oma parima sõbra sõnavõtu puhul, kui see peaks kõnelema vastu tema arvamustele. Sellega ongi seletatavad skandaalsed vahejuhtumid suuremal rahvakoosolekutel, kus seisukohtade vastastikused selgitused mõnikord on arenenud kaklusteni; ja mitte ainult sääli, vaid ka kohatades, kus me koosoleku üksikliikmeilt oleme harjunud ootama teissugust käitumist, nagu parlamendis, kirikupäeval j.m. Sama hingeelulise omadusega on seletatavad ka masside hirmuteod nõidade põletamise ja inkvisitsiooni aegadelt, revolutsioonide keerises, „progrommides“ ja igasuguste muude omakohtute puhul.

Kõige tähtsama osa kandja massi juures on aga massi juht. Sest juhi olemasolu on igasuguse psühholoogilise massi tekkimise esimesi eeltingimusi.

Ilma juhita ei saa olla aktiivset massi, sest „mass on kari, kes ei oska tulla toime ilma karjase abita“ (G. Le Bon.).

Õieti ei olegi massi meeolud ja käitumine muud, kui refleksid juhi mõjutustest. (G. Stieler.) Eelkainud selgitused massi hingeelulistest omadustest ja käitumisviisidest näitavad ainult, mis kujuliselt mass oma põhilaadi poolest on võimne reageerima juhi mõjutustele.

Massi juht on ka kõneleja. Sest „igauks, kes mingisuguse üksikisikute hulga tähelepanu juhib enesele kas kõne või mõne muu sarnase vahendi kaudu, on sel hetkel selle hulga juht; täpsemalt: latentse massi psühholoogiline juht.“ (G. Stieler.)

Meil puudub võimalus siinkohal peatuda pikeemalt massijuhi eritüüpide juures ja vaadelda nende eriomadusi.

Kõneleja, kui meie käsitluse seisukohast tähtsama tüüpi iseärasustest ja mõjutusvahenditest aga

on olnud juba juttu eespool. Meil jääb veel ainult juhtida tähelepanu massijuhtide, eriti aga kõnelejate, kalduvusele, kasutada ära oma edu huvides massi hingeelulisi erinevusi.

Nagu nägime, ei ole massi vaimsed võimed ja hingelised väärtused suured. Eriti nõrgaks osutub mass mõistuslikkudes vaatlustes, arutlustes ja otsustustes.

See asjaolu on viinud paljusid massijuhte kiustusse, hankida endale ja oma seisukohtadele poolehoidu massilt meelitamiste, võimatute lubaduste ja igasuguste petmiste teel. See on loonud erilised masside võitmise võtted, mida on hakatud nimetama demagoogilisteks võteteks.

Sõna „demagoog“ algupära põlvneb téadupärast kreeka keelest ja see tähendas oma algkujus rahva juhti (demos agein, rahvast juhtima). Hilisem aeg on andnud sellele sõnale algupärasest mõistest hoopis vastupidise — rahva eksitetele viija — tähenduse.

Ilma et meil tarvitseks hakata hindama demagoogiat üldise moraali seisukohast — on arusaadav, et ausal kõnelejal ei saa olla ses küsimuses mitut seisukohta, — juhime tähelepanu ainult sellele, et demagoogilistel võtetel niihästi massi juhtimisel üldse kui ka kõnelemisel eriti saab olla ainult lühiajalisi tagajärgi.

Selle nähte põhjused peituvad masside hingeelulistes omadustes enestes. Oleme massi võrrelnud tema hingeelulistelt omadustelt lapsega. Kes kavatseb juhtida massi meelitamiste ja petmiste kaudu, talitab samuti, kui see lapsevanem, kes samade abinõudega tahab kasvatada oma last. Meelitamistele peavad järgnema uued meelitused, mis peavad ületama oma lubadusilt ja efektilt eelmised.

Meelitused ja lubadused mõjuvad ainult niikaua, kui neid täidetakse osaliseltki.

Tuleb piir nende täitmisele — ja igal asjal on oma piir — siis on katastroof käes. Meelitustega hellitatud ja üleskasvatatud laps tasub oma vanematele nende elu põrguksmuutmise. Meelitustega ja lubadustega üleskihutatud mass tallab jalge alla oma juhid, kui neil ei ole enam võimalust lunastada oma lubadusi. Kes mängib massi madalamatel instinktidel, peab arvestama seda, et joovastusse sattunud massi janu kasvab iga uue joovastusaine annusega.

Prantsuse revolutsiooni juhtide nõudmine vereohvrite järgi pani käima tapakirve; oli see kord käimas, siis ei suudetud seda peatada ühegi jõuga enne, kui see oli lõiganud maha ka juhtide eneste pääd. Masside ürginstinktide ülespiitsutamise kaudu lasksid revolutsioonijuhid revolutsioonil ära süüa oma lapsed. Et teha teed diktaatorile, kes tuli ja vajutas oma raudse rusika alla puruks kõik suure rahvaliidumise õilsamad lootused ja ideaalid.

Et tõmmata lõppjooni käesolevale põgusale ülevaatele masside hingeelulistest omadustest, olgu veel toodud tegelik näide masside käsitlemisest ühe teise ajaloolise suursündmuse puhul. Nimelt on Shakespeare kurbmängu „Julius Caesar'i“ kaudu tehtud meile kättesaadavaks algupärandile väga lähedases kujus kaks tähtsat ajaloolist kõnet. Need on Caesari tapja, vandeseltslase Brutuse, ja Caesari lähema sõbra Marcus Antoniuse kõned.

Tähendatud kõned on meile huvitavad kahest seisukohast: 1) kui näited antiikaegse Rooma massijuhtide oskusest käsitada masse ja 2) kui tähised ajaloolisel pöördepunktil.

Toome need kõned vabas tõlkes ühes mõningate lisaselgitustega järgnevas päätükis.

Kaks ajaloolist kõnet.

Nagu teada, valitses Roomas Caesari tapmise järele ebakindlus ja meeltesegadus. Keegi ei teadnud kindlasti, kas liituda vandeseltslastega ja kiita hääks nende tegu, või nõuda karistust ning kättemaksu tapjaile. Kõik rippus teatavasti sellest, mis suunas võis saada käändud rahva enamuse tõekspidamised. Aga seda just keegi ei osanudki ennustada, rahvas ise kõige vähem.

Seisukoha-võtmine sellises ebakindlas pöördumises oli seda raskem, et igäiks mõistis, et eksitus seisukoha-võtmises võis tõenäoliselt maksta elu. Eriti oli seisukoha-võtmine ja üldse mingisuguse otsustava sammu astumine, millest võis teha järeldusi asjaomase arvamuste kohta, keeruline ja kardetav asi neile meestele, kellesse oli keskendatud kogu rahva tähelepanu.

Ja üle kõige hädaohtlik oli sellistes oludes pidada avalikku kõnet. Sest kui siin juhtusid lähtuma „valest häälest“, eksima meeoleu ja seisukorra hindamises, siis ei oleks tähendanud see ainult vähemat või suuremat kõneoskuslikku fiaskot, vaid ühtlasi kogu oma olemasolu ja kõige selle hävitamist, kuhu kogu oma eluaja oled püüdnud ja mille hääks võidelnud. Siin ei rippunud mitte ainult kõneleja oma hing, vaid veel suuremas määras kogu Rooma maailmariigi saatus sellest, kas satub kõneleja kõnelema „seisukorra kohaselt“.*)

Selliseis olusuhteis peeti mõlemad kõned, millest on siin jutt. Esimese pidas Brutus, Caesari tapja ja endine Caesari südamesõber ning armuosaline. Foorumile kogunenud rahvalt ta palus vaikust, et teha rahvale kokkuvõtteid neist põhjusist, mis olid sundinud teda ja teisi vandeseltslasi tapma Caesari.

*) K. S. Laurila „Puhetaidon Opas“.

Brutus: „Roomlased! Kaaskodanikud! Sõbrad! Laske mind selgitada minu tegu ja olge va- gusi, et te saaksite mind kuulata! Uskuge minu ausat tahtmist ja olgu teil tähelepanu minu aususe vastu, et te võiksite uskuda minu sõnu! Mõistke kohut minu üle oma tarkusest ja tehke oma vaim erksaks, et te võiksite teha õiglase otsuse.

Kui siin koosolekul teie keskel on keegi, kes on Caesari südamesõber, ja keda paneb imestama minu tegu, sellele ütlen ma: Brutuse armastus Caesari vastu ei olnud vähem kui tema oma.

Kui siis see sõber küsib, miks Brutus tõusis üles Caesari vastu, on minu vastus: ei seepärast, et ma armastasin Caesarit vähem, vaid seepärast, et ma armastasin Rooma enam!

Mis oleks teile armsam: kas see, et Caesar elab ja te kõik surete orjadena, või see, et Caesar on surnud, et te kõik võiksite elada vabade meestena?

Et Caesar mind armastas, seepärast nutan ma ise tema pärast; et ta oli õnnelik, see tegi mulle rõõmu; et ta oli kangelasmeelne, seepärast austan ma teda; aga et ta oli valitsusehimuline, seepärast tapsin ta! Oma silmapisara annan tema armastuse eest, rõõmu tema õnne pärast, austuse tema kangelasmeelsusele, kuid surm talle tema valitsemisehimu pärast!

Kas on siin keegi, kes on enda meelest nii vilets, et ta tahaks olla ori? Kui on keegi, ta öelgu seda, sest temale ma olen teinud halba.

Kes on siin nii toores, et ta ei tahaks olla roomlane? Kui on keegi, ta öelgu, sest temale ma olen teinud halba!

Kes on siin nii halb, et ta ei taha armastada oma isamaad? Kui on keegi, ta öelgu, sest temale ma olen teinud halba.

Ma ootan, kas vastab keegi?“

Kodanikud (mitmesuguseid hääli korraga): Ei keegi, Brutus, ei keegi!

Brutus: „Siis ei ole ma teinud halba kellelegi. Ma ei ole teinud Caesarile muud kui ainult seda, mis te oleksite õigustatud tegema vastavas olukorras Brutusele.

Ja lõpetades kõnet:

„Nii nagu ma oma parima sõbra tapsin Rooma hüvangu pärast, samuti hoian sedasama pistoda juhuks, kus isamaa hüvang peaks nõudma minu surma!“

Brutuse kõne lõppedes pääsis lahti juubeldus: Brutus oma julge ja meisterliku esinemisega oli suutnud võita koosolevate kodanikkude enamiku poolehoidu. See asjaolu tegi eriti raskeks Marcus Antoniuuse seisukorra, kes Caesari lähema sõbra ja kaastöölisena tahtis nõuda karistust Caesari tapjale. Brutuse demagoogilisest kõnest ülesköetud massi ees oma seisukohtadega otsekohe välja tulla oleks võinud tähendada hävingut niihästi Antoniuuse enesele kui kogu asjale. Seepärast püüab Antonius oma kõne alul esineda täiesti erapooletuna, teeseldes, nagu tahaks ta ainult pidada lihtsat matusekõnet, mälestada oma parimat sõpra. Ta teab, et Brutus ja tema poolehoidjad jälgivad iga tema sõna ja teda püüavad teha kahjutuks otsekohe, kui märkavad, et ta teeb katsed kõnelda vandeseltslaste kahjuks. Vastavalt sellele on Antonius kõne alul äärmiselt ettevaatlik ja pindasondeeriv: ta mälestab Caesarit kui hääd isiklikku sõpra, pillab natuke haaval sekka väiteid Caesari teenetest roomlaste ees, et õnnestada Brutuse põhiväidet — „Caesar oli valitsusehimuline“. Tõmbub aga kohe jälle tagasi ja kiidab Brutust „kui austusväärset meest“. Nä-

hes, et kõne on hakanud leidma laiemat tähelepanu, võtab käsile tugevamad vahendid: tuletab meelde roomlaste kuulsusrikkaid võite Caesari juhatuse all, suuri sõjasaake, mõjutab kodanikkude tundeid, piitsutab üles kodanikkude auahnuse, uudishimu ja iha varanduse järgi (testament), ärritab rahva vihale Caesari laiba demonstreerimisega. Kui vandeseltslased Antoniuse taktikast hakkavad saama aimu, on juba hilja: Antonius on märkamatuvalt vallutanud rahva tähelepanu ja poolehoidu. Brutuse asemel on nüüd Antonius foorumile kokkutulnud massi peremees, kes ei anna enam ohje käest, vaid õhutab oma kõnega määratuks hävitavaks tuleleegiks kõik massi ürginstinktid: au- ja varaahnuse, viha, kättetasumisiha, lõhkumise- ja verejanu. Ta täidab oma ülesande hoopis põhjalikumalt kui Brutus: ta ei lase rahvast enne tegudele, kui ta ei ole kindel, et ta on viinud selle nii metsikusse vihahoogu, mis ei pörka enam tagasi millegi eest ja millele ei saa astuda vastu enam ükski jõud.

Antonius: „Kaaskodanikud! Sõbrad! Roomlased! Kuulake mind! Ma olen tulnud matma Caesarit, mitte teda ülistama. Mis inimene on teinud halvasti, seda peetakse meeles ka veel siis, kui ta on juba surnud. Tema hääteod aga maetakse harilikult ühes temaga. Nii olgu see Caesarigagi!

Õilis Brutus ütles teile, et Caesar oli täis valitsushimu. Kui see oli nii, siis oli see kahtlemata ränk viga. Aga Caesaril on tulnud nüüd ka raskesti maksta selle eest.

Auväärse Brutuse ja teiste auväärsete meeste tahtmine oli, et ma kõneleksin Caesari laiba juures tema viimsel teekonnal. Sest Caesar oli minu õiglasem ja usaldatavam sõber. Aga Brutus ütles ju ometi, et ta olnud äärmiselt valitsusehimuline — ja Brutus on ju auväärne mees.

Caesar tõi sõjaretkilt Rooma kaasa palju vange ja täitis riigi varasalved sõjasaagiga. Kas talitab nii valitsusehimuline? Kui vaesed anusid Caesarilt toetust ja kui Caesar ei suutnud aidata kõiki kehvi, siis nuttis ta. Valitsusehimulised mehed on enamasti küll kõvemast ainest. Aga Brutus ju ütles ometi, et Caesar olnud valitsusehimuline, ja Brutus on täiesti auväärne mees.

Te kõik nägite, kuidas ma Lupercuspidustustel pakkusin Caesarile kolm korda kuningakrooni ja kuidas ta igakord keeldus seda võtmast vastu. Kas oli selle põhjuseks valitsushimu? Aga Brutus ju ütles, et ta olnud valitsusehimuline ja ma ei tahaks temaga astuda vaidlustesse, kuna Brutus on täiesti auväärne ja lugupidamisväärne mees. Ma kõnelen siin ainult sellest, mis ma tean.

Veel eile kajasid Caesari sõnad vastu tervest laiaist maailmast, — nüüd lamab ta siin ja ka kõige halvemgi ei osuta talle enam lugupidamist!

Oo, kodanikud! Ma ei taha süüdata teie südameis viha ja mässu, kuna ma teeksin sellega halba Cassiusele ja Brutusele, kes on, nagu te teate, auväärset mehed. Ma ei taha neile teha halba, neile auväärsetele meestele, ennem teen halba surnule. Ometi ei saa ma teile jätta näitamata seda pergamenti, mis on minu käes ja mis kannab Caesari pitsatit. Ma leidsin selle tema laekast; see on tema viimne tahtmine!

Ma ei kavatse seda teile lugeda! Kuid kui teie saaks teada selle testamendi sisu, siis tuleksite teie ja suudleksite Caesari haavu, kastaksite oma rätid tema pühasse verre ja paluksite endale mälestuseks tema juustelokke, mida peaksite nii kalliks, et määraksite pärijad oma testamentides neid hoidma kui kallimat aaret!

Kodanikud: Tahame kuulda — loe testamenti! Loe, Marcus Antonius! Loe Caesari testamenti, me kuulame!

Antonius: Olge rahul, armsad sõbrad! Ma ei loe seda. Te ei pea saama teada, kuidas teid armastas Caesar. Te ei ole ju puust ega kivist, te olete elavad inimesed! See ajab teid põlema, teeb teid hulluks, kui kuulete, mis seisab Caesari testamendis. Teil ei tarvitse teada, mis pärandab teile Caesar, sest kui te seda teaksite, siis kaotaksite pää ja keegi ei tea, mis siis sünniks!

Kodanikud: Loe testamenti! Me tahame kuulda, Marcus Antonius! Loe testamenti! Caesari testamenti!

Antonius: See teeb teid kannatamatuks? Te ootate ikka veel? Oli ettevaatamatus, et ma mainisin teile testamenti. Ma kardan, sest võib tulla halba neile auväärsetele meestele, kelle pistoda läbi langes Caesar. Ma kardan nende pärast.

Kodanikud: Petturid on nad! Need — auväärsed mehed? Nad on nurjatud kelmid, mõrtsukad! Loe testamenti!

Antonius: Te sunnite mind selleks? Kui nii, siis pean alistuma. Aga moodustage enne ring ümber Caesari laiba ja lubage mind astuda laiba juurde. Ma tahan teile enne näidata seda, kes teid on teinud oma pärijaiks.

(Astub alla kandraami juurde, ring laiba ümber suletakse. Kergitades Caesari toogat):

Seda toogat te tunnete kõik. Mäletan veel hästi seda suviõhtut, kus Caesar oma telgis kandis seda esimest korda. Samal päeval oli Caesar võitnud nervid. (Käänates nähtavale toogasse rebitud augud, ta jätkas:)

— Vaadake! Siit läks läbi pistoda! Selle augu pistis salakaval Casca! Aga siin on see haav, mille

puuris Caesari lemmik Brutus. Ja kui Brutus tõmbas pistoda haavast, siis, vaadake, kuidas Caesari südameveri purtskas välja selle järele, just nagu oleks sööstunud uksele vaatama, kas see oli tõesti Brutus — lemmik, kes nii ebaustavasti koputas, sest Brutus, nagu teate, oli Caesari meelest ingel!

Ja kui Caesar nägi Brutust, siis lõhkes tema suur süda, ja ta langes maha — ei mitte petturite löögist, vaid tänamatuse suurusel, ja nagu toogaga kattes ta hukkus Pompejuse mälestussamba jalale, ja temaga koos hukkusime me kõik!

(Kuuldes liigutuse ja nutuüminat):

— Mis? Kas teie juba nutate, hääsüdamelised inimesed, kuigi teie ei ole veel näinud muud, kui Caesari rebitud toogat? Vaat, siin on ta ise, hävitatud äraandjaist!

(Nende sõnadega paljastas ta Caesari haavadest lõhutud laiba. See pilt viis rahva äärmisse viha-
hoogu.)

— Tasu mõrtsukaile!

— Lööge nad surnuks, põletage, hävitage!

Aga Antonius vaigistab uuesti rahvast ega lase veel vihahoogu vallale:

— Armsad ja hääd sõbrad, ei ole minu ülesandeks teid kihutada mässule! Need, kes tegid selle teo, on lugupeetavad mehed. Ma ei tea tõesti, miks nad tegid selle teo, aga küll nad ise ehk tulevad ja seletavad seda. Ei ole mina tulnud varastama teie südameid. Ma vaevalt suudaksingi seda, kuna ma ei ole kellegi kõneleja, nagu seda on Brutus. Ma olen vaid üsna lihtne mees. Ja seda teadsid hästi need, kes andsid mulle loa siin kõnelemiseks. Muidu ei oleks nad ehk andnudki seda luba. Ei minul ole sügavust, ei lendu, ei esitusvõimet ega oskust sütitada inimeste meeli ega ässi-

tada. Mina kõnelen ilma ilustamata ja ütlen teile ainult seda, mida te ise teate ja võite näha. Mina näitan teile armsa Caesari haavu, neid tummi suid, ja palun neid kõnelda oma poolt. Aga kui mina oleksin Brutus ja Brutus oleks Marcus Antonius, siis oleks Roomas küll üks, kes lõõtsuks teie meeled leekidesse ja lõõma ja paneks Caesari haavad kõnelema nii, et Rooma kividki tõuseksid mässule!

— Mässule! Mässule! hüüab rahvas. — Süüdake põlema Brutuse maja! Otsige vandeseltslased üles!

Aga veel kord vaigistab Antonius rahva viha ja nõuab vaikust:

— Armsad sõbrad, te olete unustanud koguni pääasja! Te ei ole ju veel saanud teada, kuivõrd Caesar teid on armastanud. Te unustate Caesari testamendi, mida pidin teile lugema!

— Tõsi — testamenti! Testamenti! hüüab rahvas kui unest ärgates.

Ja siis loeb Antonius ette Caesari testamendi, teatab, et Caesar on määranud igale Rooma kodanikule seitsekümmend viis drahmat, loovutanud Tiberiuse teispoolel kaldal asuva puiestee igaveseks ajaks vabaks kõigile j.n.e. j.n.e. Lõpetades hüüab Antonius:

— Niisugune oli Caesar! Millal tuleb teine tema vääriline?

— Ei kunagi, ei kunagi! hüüab rahvas, kelle viha Antonius enam ei tahagi vaigistada ja kes nõuab kättemaksu ja surma Caesari tapjaile ning tormab metsikult püüdma pakku põgenevaid vandeseltslasi.

Antoniusse kuulus kõne Caesari laiba juures on hiilgav näide vanaaegse Rooma rahvajuhtide sügavast rahvamasside hingeelu tundmisest ja oskusest juhtida hulki elava sõna kaudu.

* * *

Sel kõnel on veel teine ja veel suurem tähendus. See oli antiikaegse kõneoskuse viimne loitmine enne kustumist. Sest Caesari surmaga suri ka vabariiklik Room. Vabaduse sünnitatud, arenenud vabaduses ja vabaduse kaudu, seisnud vabariikliku korra teenistuses, pidi ühes vabariikliku korra langemisega kustuma ka kõneoskus, vähemalt rahvahulkade võimsa juhina ja riikliku võimu teostajana.

Vabariikliku korra varisemisega kadusid poliitiliselt võitlusareenilt rahvamassid, kadus ühtlasi ka tarve kõneoskuse järgi endises mõttes. Keiserrigi aegses Roomas hakkavadki ilmnema kõneoskuse langemise tunnused, kuigi väliselt näib selle areng võtvat isegi hoogu: avatakse esimesed kõneoskuse koolid riiklikul toetusel, eelistatakse neid riigiteenistusse võtmisel, kel oli võimeid kõneoskuses jne. Aga endisest uhkest võimukandjast ja rahvahulkade juhtijast foorumil saab väliselt ülespuhutud, kuid sisemiselt õõnes ja tühi meelituste ja ülistuste kandja valitsejate hoovkondades, viljatute vaidluste arendaja, hinnatud vanaaegse ja huvitava väärtesemena, mil aga ei ole uues korras enam mingit praktilist otstarvet.

Kõneoskuse sisuline langemine areneb kuni keskajani välja ja vajub siis hulgaks ajaks hoopis varjusurma. Uus ärkamine tuleb alles uue ajaga ja uute eluvormidega, mis nõuavad oma arenemiseks samuti — vabadust.

Uueaegne kõneoskus ärkab elule Briti parlamendis 18. sajandil ja Prantsuse revolutsiooni keemisest, et alata uut võidukäiku üle uue vabadust ihkava maailma.

„Kõneoskus saab võrsuda ainult vabaduse valguses!“ (A. Damaschke.)

KÖNELEMISVÕIME ON ÕILIS VÄÄRTUS, AGA KA KAHETERAGA MÕÖK.

Saksa kirjanik Gottfried Keller kirjutas oma pojale, kes oli oma esimeses esinemises kõnega näidanud haruldaset häid kõnelejavõimeid, õpetussõnad, mis võtavad tabavalt mõnesse lausesse kokku kõneoskuslike nõudmiste tuuma. Neid õpetussõnu on kasulik pidada mees igal algajal kõnelejal, seepärast ei peaks tunduma ülealusena nende paigutamine käesoleva käsitluse lõppsõnaks.

„Poeg, õilsa aga kardetava võime oled sa saanud endale liitlaseks! Hoolitse ta eest, hari teda ustavasti, kohusetundega, malbelt! Kunagi ära laena teda millekski ebaehtsaks, ebaõigeks, edevaks või tühiseks; sest ta võib osutada Su käes mõõgaks, mis võib pöörduda Su enda vastu, või hää vastu samuti nagu halvagi vastu! See võib osutada ka tühipaljaks narripiitsaks.

Seepärast: otse edasi — lahtiste silmadega, ettevaatlikult, õppimishimulisena, aga kindlasti, vääratamata! Samuti nagu Sa täna valmistasid au meile, olgu Su alaliseks püüdeks teha au ja valmistada rõõmu oma kaaskodanikele, oma isamaale. Sellele mõeldes Sa oled kindlaimini kaitstud langemisest vääratuhnuse küüsi.

Ära arva, et Sa võiksid olla võimeline kõnelema alati! Lase mõned võimalused rahulikult mööda ja ära kõnele ilmaski oma tahtmisest, vaid alati ainult a u s a a s j a pärast!

Õpi tundma inimesi — mitte selleks, et neid tüsata või neid lüüa üle, vaid selleks, et äratada neis hää d ja seda panna liikuma; ja usu mind: paljud, kes Sind kuulavad, võivad tihti olla hoopis paremad ja targemad Sinust, kes Sa neile kõneled. Ära püüa kunagi mõjutada sofismidega ja väiklaste targutamistega, nendega liigutad Sa ainult kõlupäid. Rahva südame paned Sa liikuma ainult tõe täie kaaluga. Seepärast: ära lipitse käratsejate ja rahu tute kiiduavalduste ümber, vaid koonda oma jõud tasakaalukate ja kindlate võitmiseks!

Arenda ja rikasta igakülgset oma teadmisi, et Sind ei ähvardaks uppumine tühjadesse sõnadesse!

Kui Sul on mõni õnnelik mõte, siis ära rutta selle esiletoomisega, vaid pane see esialgu kõrvale; tuleb alati uus võimalus, kus Sa võid selle mõttega esineda juba küpsemalt ja kaalukamalt. Esineb keegi teine sellega enne Sind, siis rõõmustu selle asemel, et vihastuda; sest see tõestab, et Sa oled tundnud ja mõelnud üldhuvilisest asjast.

Arenda oma vaimu ja valitse oma karakterit; õpi tundma teisi kõnelejaid, et Sa oskaksid teha vahet tühipaljaste lõuakangelaste ja tõsiste ning vaimukate meeste vahel!

Kui Sa kõneled, siis ära tee seda nagu veiderdav tallipoiss, veel vähem aga kui näitleja kurbmängus, vaid too puhtasti esile oma hää loomulik mina ja kõnele ainult välja minnes sellest.

Ära edvista; ära poseeri; ära vaata ümber nagu feldmaršall, enne kui Sa algad, samuti ära luura koosolejaid altkulmu!

Ära ütle, et Sa pole valmistunud, kui Sa seda oled; sest asja tõelist seisukorda märgatakse kohe ja sellest tehakse järeldused! Ja kui Sa oled kõnelnud, siis ära käi ringi kiiduavalduste kasseerimise eesmärgiga.

Ära hiilga rahulolust endaga, vaid istu vaikselt oma kohale ja kuula tähelepanelikult järgmist kõnelejat. Valjust ja julmust säästa kui kulda, et nende avaldus sellisel harukordsel juhul, kus Sind valdab tõeline ja õiglane viha, mõjuks sündmusena, ja et need siis tabaksid Su vastast kui ootamatu piksekärgatus. Kui Sa aga mõtled kohata oma vastust veel edaspidigi ja temaga koos saata midagi korda, siis hoidu, et Sa oma pahameeles talle kunagi ei ütleks kõige halvemat, mis Sa temast mõtled!“

KIRJANDUS.

- K. S. Laurilä. — *Puhetaidon Opas*. Helsingissä, 1929.
- Vihtori Peltonen. — *Puhetaito*. Porvoossa, 1923.
- Harold Ford. — *Vapaastipuhumisen taito* (The Art of Extempore Speaking). Suomentanut Eino Voionmaa. Porvoossa, 1923.
- Reinh. Gerling. — *Die Praxis der Redekunst und die Ausbildung zum Volksredner*. Oranienburg.
- Adolf Damaschke. — *Volkstümliche Redekunst*. Jena, 1930.
- Adolf Damaschke. — *Geschichte der Redekunst*. Jena, 1921.
- Dr. Willy Vierath. — *Das gesprochene Wort*. Die Kunst der Rede und des Vortrags. I u. II Band. Berlin, 1927.
- Dr. Fritz Gerathewohl. — *Lehrgang der Gesprächsführung und Redetechnik*. München, 1931.
- W. G. Hamilton. — *Parlamentarische Logik, Taktik und Rhetorik*. (Parliamentary logic.) Deutsche Übertragung von R. v. Mohl. Heidelberg, 1924.
- Gustave Le Bon. — *Psychologie der Massen*. (Psychologie des foules.) Mit einer Einführung von Walther Moede. Auf Grund der autorisierten Übersetzung von Dr. Rudolf Eisler durchgesehen von Elisabeth Göhlsdorf. Leipzig, 1932.
- Georg Stieler. — *Person und Masse*. Untersuchungen zur Grundlegung einer Massenpsychologie. Leipzig, 1929.

EKSITAVAMAID TRÜKIVIGU:

Lhk. 6.: ülevalt 6. rida — ühtlusi pro ühtlasi; lhk. 11.: alt 4. rida — suhtes pro suhteis; lhk. 36.: ülevalt 15. rida — meeleolule pro meeleolude; lhk. 43.: ülevalt 2. rida — juhul pro juhil; lhk. 50.: alt 2. rida — mitu pro mitut; lhk. 62.: alapäälkirjas — „paberilt vabalt“ pro „paberilt või vabalt“; lhk. 70.: alt 12. rida — väljendusilku pro väljendusliku; lhk. 82.: ülevalt 2. rida — esinevat pro erinevat; lhk. 94.: ülevalt 3. rida — vastav pro vastab; lhk. 96.: päälkirjas — kõnelemisele pro kõnelemisel; lhk. 100.: ülevalt 4. rida — kusaki pro kuski; lhk. 121.: ülevalt 4. rida — egutab pro ergutab; lhk. 123.: ülevalt 2. rida — vaimlusteks pro vaidlusteks.